

Ім'я користувача:
К-ра історії ст. світу

Дата перевірки:
22.11.2023 21:26:34 EET

Дата звіту:
22.11.2023 21:34:24 EET

ID перевірки:
1015934107

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library + DB

ID користувача:
34049

Назва документа: Даниляк Ірина. Дипломна

Кількість сторінок: 84 Кількість слів: 21713 Кількість символів: 161864 Розмір файлу: 388.00 KB ID файлу: 1015605397

11.1% Схожість

Найбільша схожість: 6.23% з Інтернет-джерелом (<http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-10-kla...>)

11.1% Джерела з Інтернету

4

Сторінка 86

Не знайдено джерел з Бібліотеки

24.2% Цитат

Цитати

39

Сторінка 87

Не знайдено жодних посилань

5.68% Вилучень

Деякі джерела вилучено автоматично (фільтри вилучення: кількість знайдених слів є меншою за 15 слів та 2%)

5.43% Вилучення з Інтернету

432

Сторінка 88

0.47% Вилученого тексту з Бібліотеки

31

Сторінка 91

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

1

Студентка магістранта

Даниляк Ірина

**Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин у
шкільних підручниках з**

історії держав пострадянського простору

План

Вступ.

Розділ 1. Створення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин на сторінках шкільних підручників пострадянських держав

- 1.1. Паризька мирна конференція та підписання мирних договорів.
- 1.2. Вашингтонська конференція та остаточне утвердження нового світового устрою

Розділ 2. Міжнародні відносини упродовж 1920-х років у світлі пострадянської шкільної дидактики

- 2.1. Генуезька мирна конференція 1922 р. та її значення.
- 2.2. Локарнські мирні домовленості 1925 р., їх роль у гарантуванні нових кордонів у Західній Європі.
- 2.3. Економічна криза 1929-1933 рр. і її вплив на міжнародну ситуацію у світі.

Розділ 3. Криза Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин у 1930-х роках у пострадянських підручниках з історії

- 3.1. Агресивна зовнішня політика «держав-осі» (Німеччина, Італія, Японія) та збройні конфлікти у різних регіонах світу
- 3.2. Політика «умиротворення» країн Заходу
- 3.3. Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р. на сторінках пострадянських шкільних підручників

Висновки

Перелік використаних джерел та літератури

Вступ

Актуальність. Історія минуло століття надзвичайно насичена на важливі події, що суттєво впливали на розвиток не тільки окремих держав, але й цілих регіонів та континентів. Дві світові війни, зникнення з політичної карти столітніх континентальних і заморських імперій, революції, національно-визвольна боротьба різних народів проти колоніалізму, локальні військові конфлікти тощо. Тому не випадково, що це сторіччя часто називають, за влучним висловом відомого британського історика Еріка Гобсбаума, «епохою крайнощів». З одного боку, людська цивілізація здобула досвід побудови ліберальної демократії, науково-технічні досягнення, небувале економічне зростання. З іншого, багатомільйонні людські втрати у роки Першої і Другої світові війни, формування тоталітарних режимів, застосування геноцидних практик проти окремих народів, поява міжнародного тероризму тощо. Тому не дивно, що у шкільній дидактиці держав пострадянського простору, подіям XX ст. приділяють так багато місця.

Втім, на наш погляд, на особливу увагу заслуговує спроба побудови після завершення Великої війни 1914-1918 рр. нової системи міжнародних відносин, яка за задумом «архітекторів» нового світового ладу, зобов'язана була унеможливити нові війни між державами. Саме Версальсько-Вашингтонська система міжнародних взаємин (1919-1939 рр.) мала стати стабільним гарантом миру і безпеки у світі. Але під тиском різних чинників вона не тільки опинилася у кризовому стані, але була остаточно зруйнована, що продемонстрували події нового світового протистояння 1939-1945 рр.

Виходячи з цих міркувань ми вирішили розглянути тему, пов'язану з осмисленим викладом на сторінках підручників пострадянських держав даному аспекту про міждержавні відносини міжвоєнної доби. Тим паче, що українські та зарубіжні дослідники, вкрай мало займаються вивченням цієї проблематики. Тому актуальність обраної теми дипломної роботи не викликає заперечень.

Одразу слід зазначити, що у даному дослідженні ми зосередили увагу лише на шкільних підручниках трьох держав колишнього Радянського Союзу – Республіки Білорусь, РФ та України.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб на основі новітніх посібників з історії для школярів та наукової літератури охарактеризувати особливості висвітлення системи міждержавних відносин у 1919-1939 рр. в перелічених нами країнах.

Дана мета обумовила вирішення наступних завдань:

- висвітлення головних підсумків Паризької та Вашингтонської мирних конференцій;
- проаналізувати судження авторів шкільних підручників стосовно міжнародної ситуації у 1920-х роках;
- простежити основні риси політики «умиротворення» західних держав у світлі шкільної дидактики;
- проаналізувати оцінки радянської-німецьких домовленостей 1939 р. на сторінках підручників.

Об'єктом дослідження є міжвоєнний період 1919-1939 рр. у новітній шкільній дидактиці Республіки Білорусії, РФ та України.

Предметом дослідження виступає Версальсько-Вашингтонська система міжнародних взаємин на сторінках шкільних підручників з історії Білорусії, РФ та України.

Географічні межі дослідження охоплюють території сучасної Республіки Білорусь, РФ і України.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 2000-2014 рр. Нижня межа обумовлена тим, що на початку 2000-х рр. у згаданих нами країнах з'являються навчальні програми з чіткими критеріями щодо викладання тем про міжнародні відносини 1919-1939 рр. Ці нормативні програми стали основою для шкільних підручників з історії зі збалансованими оцінками і вже усталеним фактологічним матеріалом. Верхня межа – це 2014 р., коли, у зв'язку з війною РФ проти України,

відбувається зміна акцентів у шкільній дидактиці не лише цих держав, але й на всьому пострадянському просторі.

Історіографічна база. Слід зазначити, що опрацьовані нами наукові публікації з даної проблематики, умовно слід розділити на дві групи: 1) напрацювання білоруських, російських та українських істориків; 2) статті західних дослідників.

Щодо наукових досліджень науковців з Республіки Білорусії, то на окрему увагу заслуговує праця Ірини Грибан і Миколи Баранова «Навчатися пам'ятати: Велика Вітчизняна в освітньому просторі Республіки Білорусії», у якій автори чимало місця приділяють подіям на міжнародній арені у 30-х роках (політика «умиротворення» західних держав, розчленування Чехословаччини у 1938 році тощо)¹. Також увага школярів звертається на причини початку нової світової війни, політиці західноєвропейських держав щодо нацистської Німеччини у впродовж 1930-х років, збройним конфліктам у світі у той час тощо.

Ще одна праця білоруського дослідника, на яку варто звернути увагу, це наукова публікація Лева Криштаповича, де автор розглядає шкільний підручник як важливий чинник формування патріотичного виховання про Велику Вітчизняну війну². Він багато уваги приділяє оцінкам щодо домовленостей між нацистською Німеччиною та Радянським Союзом у 1939 р. На його переконання, це був вимушений крок з боку радянського політичного та військового керівництва, який дозволив запобігти початку війни з німецькими збройними силами ще восени 1939 р.

Щодо наукових напрацювань сучасних російських істориків, то окремої уваги заслуговує колективна монографія, де головним редактором і автором деяких розділів виступила дослідниця Тамара Гузенкова, присвячена історії Другої світової і Великої Вітчизняної війни на сторінках шкільних

¹ Баранов Н., Грибан И. Научить помнить: Великая Отечественная война в образовательном пространстве Республики Беларусь // Философия и история образования. 2019. №1. С. 38-50.

² Криштапович Л. Е. История Великой Отечественной войны как фактор патриотического воспитания молодежи в Республике Беларусь // Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках истории стран СНГ и ЕС: проблемы, подходы, интерпретации (Москва, 8–9 апреля 2010 г.): материалы междунар. конф. Москва: РИСИ, 2010. С. 197-204.

підручників пострадянських держав і країн колишнього соціалістичного табору¹. Чимало уваги приділено міжнародним відносинам у міжвоєнний період та особливий акцент на загостренні міжнародної ситуації у 1930-х роках Т. Гузенкова у своїх матеріалах акцентує увагу на відмінностях у викладанні цих подій для школярів вказаних нами держав. Авторка намагається продемонструвати, що різна інтерпретація спричинена не тільки ідейними переконаннями авторів шкільних дидактичних матеріалів, але й політичною кон'юктурою.

Також на увагу заслуговує колективне дослідження «Друга світова і Велика Вітчизняна війна в підручниках історії країн СНД і ЄС: проблеми, підходи, інтерпретації», яке було надруковане у 2010 році в Російському інституті стратегічних досліджень². Це видання є збірником наукових напрацювань істориків, які займаються вивченням шкільного викладання даної теми. Більшість авторів – російські історики, які займаються дослідження шкільних матеріалів як в Російській Федерації, так і інших країнах колишнього СРСР, держав Європейського Союзу. Особливістю цієї колективної роботи є те, що автори намагаються розглядати матеріали шкільної дидактики не в межах окремих національних держав, а в ширшому регіональному контексті.

Переходячи до наукових напрацювань українських науковців, то треба відзначити публікацію Віктора Пироженка, яка присвячена Другій світовій війні³. Ще одна праця, про яку слід зазначити, це стаття Андрія Портнова про порівняння пам'яті про події Другої світової у Білорусії, Молдові та Україні, де ролі шкільного підручника приділено чимало уваги⁴. У цій праці

¹ Гузенкова Т. «Расскажу вам о войне...»: Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках и сознании школьников славянских стран. Москва: РИСИ, 2012. 432 с.

² Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках истории стран СНГ и ЕС: проблемы, подходы, интерпретации (Москва, 8–9 апреля 2010 г.): материалы междунаро. конф. Москва: РИСИ, 2010. 472 с.

³ Пироженко В. А. Фальсификация истории Второй мировой войны и идеология этнического национализма в историческом образовании на Украине // Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках истории стран СНГ и ЕС: проблемы, подходы, интерпретации (Москва, 8–9 апреля 2010 г.): материалы междунаро. конф. Москва: РИСИ, 2010. С. 240-246

⁴ Портнов А. «Велика Вітчизняна війна» в політиках пам'яті Білорусі, Молдови та України: кілька порівняльних спостережень // Україна Модерна. 2009. №14. С. 206-218.

вітчизняного автора чимало уваги приділяється різній інтерпретації радянсько-німецького пакту 1939 р. та чому автори різних пострадянських держав не можуть дійти консенсусу щодо висвітлення цієї події напередодні початку Другої світової війни.

Щодо публікацій зарубіжних дослідників, то треба сказати, що цієї тематикою займається не так багато дослідників, як на пострадянському просторі. Тим не менш, роботи західних вчених є досить важливими. Скажімо, праця західного історика Фінка Керола, яка присвячена аналізу перипетій на Східному фронті Другої війни 1939-1945 рр. в американських посібниках та підручниках інших країн¹. У своєму дослідженні американський дослідник акцентує свою увагу на характерних рисах викладу передумов Другої світової у підручниковій літературі, оцінках, які існують стосовно пакту 1939 року між СРСР та гітлерівською Німеччиною тощо.

Заслугує уваги одна зі статей відомого голландського історика Карела Беркгофа, фахівця з історії Голокосту, про особливості вивчення Другої світової на сторінках посібників крізь призму транснаціонального підходу². К. Беркгоф стверджує, що тема війни є найбільшим чинником, який розділяє шкільну дидактику Білорусії, Російської Федерації та України. Він вважає, що питання, пов'язані з радянсько-німецькими угодами 1939 р., рухом спротиву проти дій радянської влади та інші, є дискусійними не лише серед фахових істориків, але й авторів шкільних підручників з історії для школярів.

Отже, опрацьовані нами наукові напрацювання дослідників з різних країн дають нам можливість об'єктивного висвітлення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин у підручниках країн пострадянського простору.

Джерельна база. Особливістю нашої магістерської роботи є те, що джерельною основою виступають шкільні підручники з історії Республіки

¹ Финк К. Советский Союз и Восточный фронт в американских учебниках // Вторая мировая и Великая Отечественная войны в учебниках истории стран СНГ и ЕС: проблемы, подходы, интерпретации (Москва, 8–9 апреля 2010 г.): материалы междунар. конф. Москва: РИСИ, 2010. С. 44–53.

² Berkhoff K. «Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule». Harvard University Press, 2004. 463 p.

Білорусії, РФ та України. З огляду на це, ми вирішили її умовно розділити її на три групи: 1) білоруські підручники; 2) російські підручники; 3) українські підручники.

Щодо посібників з історії для білоруських школярів, то, у першу чергу, варто згадати працю «Велика Вітчизняна війна радянського народу (в контексті Другої світової війни)», яка розрахована на шкільну аудиторію¹. Зазначимо, що цей шкільний навчальний посібник розроблено з урахуванням насамперед проблемно-хронологічного методу. У ньому послідовно відображено основні події Другої світової. Зазначимо, що подіям 1930-х років приділено достатньо уваги. Згадується про реваншистську політику таких держав як Німеччини, Італії, Японії, причини чому західні держави здійснювали таку помірковану політику та належно не оцінювали небезпеку нацистської загрози, обґрунтовують кроки радянського керівництва щодо зближення з гітлерівською Німеччиною тощо.

Також варто відзначити підручник «Історія Білорусії, 1917-1945 рр.» для 10 класу². У даному посібнику доволі багато місця приділено міжнародним взаєминам міжвоєнної доби, особливо про кризові явища на міжнародній арені у 1930-х роках («Мюнхенська змова» 1938 року та розподіл Чехословаччини тощо). Автори чимало аналізують причини початку Другої світової та чинникам, які зруйнували архітектуру міжнародної безпеки після Першої світової війни, чому керівництво Радянського Союзу та Третього Рейху підписали мирний договір у 1939 році.

Ще один білоруський підручник, на який варто звернути увагу, це «Всесвітня історія. Новітній період 1918-1945 рр. Для 10 класу», за редакторством історика Г. Космача, який був надрукований у 2012 році³. В цьому посібнику для школярів чимало місця присвячено як передумовам і причинам початку Другої світової, так і характеристики міжнародних

¹ Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны): пособие для учреждений общ. сред. образования с бел. и рус. языками обучения. Минск: Изд. центр БГУ, 2010. 231 с.

² История Беларуси, 1917—1945 гг.: учеб. пособие для 10-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения. Минск: БГУ, 2012. 182 с.

³ Космач Г.А. Всемирная история Новейшего времени: 1918–1945 гг.: учеб. пособие для 10-го кл. учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения. Минск: Нар. асвета, 2012. 214 с.

відносин напередодні війни. Також при висвітленні подій Другої світової учні мають можливість попрацювати з історичними документами, які деталізують інформацію про ті чи інші перипетії на міжнародній арені в 20-30-х роках минулого століття (Конференція в Генуї 1922 р., «Мюнхенська змова» 1938 р., пакт між Німеччиною та СРСР у 1939 р.)

Стосовно **сучасних російських підручників**, то треба сказати, що у вказані нами хронологічні межі, було надруковано чимало шкільних підручників як із всесвітньої, так і з історії Росії. На наше переконання, **один з кращих посібників для школярів – це «Історія Росії XX – початок XXI ст.»**, який побачив світ у 2013 році¹. Він був розроблений під керівництвом відомого російського історика Сергія Мироненка. Тематиці міжнародних відносин у ньому приділено достатньо місця. У ньому згадується про витоки нового світового конфлікту, реваншистську політику урядів Німеччини, Італії і Японії у той час, причинах політики «умиротворення» тощо. Також учні мають можливість дізнатися про мотиви, якими керувалися радянське політичне керівництво при укладанні дипломатичних домовленостей з Третім Рейхом тощо.

Ще один сучасний російський шкільний підручник – це **«Всесвітня історія. Базовий і поглиблений рівні для 11 класу»**, який був надрукований у 2013 році². Над цим матеріалом теж працював колектив різних науковців, керівником якого був дослідник О. Волобуєв. У цьому посібнику також чимало уваги присвячено подіям на міжнародній арені у міжвоєнний час. Автори намагаються об'єктивно розповісти про недоліки Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, чому зазнала краху ідеї створення системи колективної безпеки в континентальній Європі, політика «умиротворення» західних демократій, зовнішня політика тоталітарних держав, що спонукало радянську владу підписати низку домовленостей з нацистським урядом влітку 1939 .

¹ Мироненко С. История России, XX - начало XXI века. 11 класс: учеб. для общеобразоват. учреждений: базовый уровень. Москва: Просвещение, 2013. 384 с.

² Волобуев О. История: Всеобщая история. Базовый и углублённый уровни. 11 кл. учебник. Москва: Дрофа, 2014. 223 с.

Аналізуючи новітні українські шкільні посібники з історії, то зауважимо, що в окреслений нами період з'явилося досить багато нових підручників як з всесвітньої, так і з історії України. На наше переконання, на увагу заслуговують шкільні посібники з історії України, над яким працював колектив авторів під загальним керівництвом історика Ф. Турченка та були надруковані у 2000-х роках¹. Автори детально розглядають і подають виражені оцінки щодо радянсько-німецького договору 1939 р. і приєднанню західноукраїнських земель до складу УРСР.

Також слід згадати про підручник «Історія України: для загальноосвітніх навчальних закладів», над яким працювали О. Пометун і Н. Гупан, що побачив світ у 2012 році². У цьому посібнику тематика міжнародних відносин та початку Другої світової представлена досить об'ємно. Автори звертають увагу учнів на передумови і причини нової світової війни, радянсько-німецькі переговори, що мали місце літом 1939 р., їх результати тощо.

Також нами опрацьовано ряд збірників документів і матеріалів, які дають нам так само, як і ознайомлення з монографіями та статтями, можливість більш об'єктивного розуміння Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин у підручниках країн пострадянського простору.

Отже, проаналізовані нами новітні дидактичні джерела, а це підручники з історії для білоруських, російських та українських школярів, дають нам можливість здійснити об'єктивну характеристику стосовно особливостей викладу вказаної вище тематики у школах зазначених нами держав пострадянського простору.

Структура нашої магістерської роботи складається зі вступу, розділів, які, у свою чергу, поділяються на підрозділи, висновків, переліку використаних джерел і літератури.

¹ Турченко Ф.Г. Історія України. 10 клас. Профільний рівень. Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів. Київ: Генеза, 2010. 302 с.; Турченко Ф. Новітня історія України. Ч. 2. 1939-2001. Підручник для 11 кл. 4 видання, доопрац. й доповн. Київ: Генеза, 2006. 383 с.

² Пометун О., Гупан Н. Історія України: підручник для 11 кл. Харків: Січ, 2012. 336 с.

Розділ 1. Створення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

1.1. Паризька мирна конференція та підписання мирних договорів.

Перша світова війна, яка почалася між великими європейськими державами Великобританією, Францією та Росією, з одного боку, Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Османською імперією, з іншого, означала докорінну зміну існуючої системи міжнародних відносин.

Війна почалася між країнами Антанти та Четверною згодою, але в міру її розвитку до коаліцій, що воювали, приєднувалися інші, зокрема і неєвропейські країни (Китай, Японія, Латинська Америка). Велика війна закінчилася, коли у ній брали участь 33 держави (понад 1,5 млрд. чоловік, це становило близько 90% населення Землі). Це була перша глобальна війна і за кількістю загиблих у ній (10 млн. убитих та 20 млн. поранених) та за масштабами руйнувань. Вона призвела до небаченого доти переміщення населення: територію військових дій залишали мирні жителі, громадяни колоній великих держав були покликані до армії і перевезені до Європи, хоча, наприклад, індуська релігія забороняє перетинати море. З'явилася маса військовополонених на теренах воюючих країн.

Щодо кінцевих цілей, то було очевидно, що всі учасники війни мали намір ґрунтовно перекроїти карту Європи: звільнити народи Австро-Угорщини, послабити Німеччину. Франція намагалася взяти реванш за поразку у франко-пруській війні 1870 - 1871 рр., повернувши область Ельзас - Лотарингії, відібрати у Німеччини лівий берег Рейну. Росія намагалася зміцнити свій вплив на Балканах, заволодіти Чорноморськими протоками. Англія прагнула закріпити у себе африканські колонії Німеччині і зупинити загрозливе її позиціям на світових торгових шляхах зростання німецького флоту. Японія, захопивши важливі у стратегічному відношенні німецькі колоніальні володіння в Тихому океані та на Азіатському континенті, ставали впливовою силою в регіоні Далекого Сходу.

Зрозуміло, що з перемогою держав Антанти, сформувалося не менш просте завдання - підписати з ними мирні договори, зафіксувавши в них новий баланс сил. Крах кайзерівської Німеччини, Австро-Угорщини, Османської та Російської імперій, утворення нових держав мало визначити їх місце у системі міжнародних відносин, що склалися внаслідок війни. Але виникла в Європі та світі ситуація багато в чому ускладнювалася революційним та національно-визвольним рухами, а також різним підходом

країн-переможниць до проблем мирного врегулювання. Якраз усі ці питання мали вирішуватися на Паризькій мирній конференції.

Зазначимо, що цій тематиці приділяється чимало уваги у матеріалах підручників пострадянських країн, у першу чергу, білоруських, російських та українських.

Говорячи про новітні білоруські підручники, то у них достатньо місця приділяється післявоєнному облаштуванню світу після 1918 р. та мирним договорам з переможеними державами. Аналізуючи ці матеріали для білоруських школярів помітно, що акцент звертається на інтереси і наміри великих держав, у першу чергу, Франції, Великої Британії та Сполучених Штатів на Паризькій мирній конференції. Білоруські автори підручника з новітньої історії, який побачив світ у 2012 р., докладно пишуть про це. Зокрема, згадується, що після укладання Комп'єнського перемир'я почалася підготовка до мирної конференції, що проходила у гострій боротьбі у таборі переможців. Найбільш жорстку позицію щодо Німеччини займала Франція, яка прагнула встановити свою гегемонію у Європі. Вона мала намір не тільки повернути Ельзас і Лотарингію, а й анексувати Саар і встановити кордон із Німеччиною по Рейну. Глава французького уряду Ж. Клемансо прагнув максимально послабити Німеччину. Саме йому належали відомі слова про те, що «20 мільйонів німців є зайвими». Франція розраховувала також створити на сході Німеччини «санітарний кордон» держав, який протистояв би як Радянській Росії, і Німеччині. Крім того, Франція претендувала на частину німецьких колоній в Африці та турецьких володінь на Близькому Сході.

Щодо Великої Британії, то вона прагнула зберегти статус світової морської держави та не допустити надмірного посилення Франції та США. Вона не була зацікавлена в розчленуванні Німеччини. Англія в результаті війни перетворилася з кредитора на боржника США, загалом її позиції у світі ослабли. Англія розраховувала також отримати значну частку німецьких колоній і зміцнити свій вплив на Близькому та Далекому Сході.

Стосовно Сполучених Штатів, то в результаті війни вона перетворилася на провідну державу світу в галузі економіки та фінансів. Вони позичили країнам Європи 10 млрд. доларів і інвестували туди близько 6,5 млрд. доларів. Сполучені Штати були зацікавлені в німецьких репараціях, які фактично європейські держави віддавали їм у рахунок своїх боргів. Тому США виступали проти значного ослаблення Німеччини. Вони також прагнули посилити свої позиції на Далекому Сході та в зоні Тихого океану. Використовуючи свою економічну перевагу та військово-морський потенціал, США висунули принципи «свободи морів» і «свободи торгівлі», зафіксовані в американській програмі післявоєнного устрою світу («14 пунктів» президента В. Вільсона) [1].

Згадуючи про післявоєнні мирні домовленості з переможеними країнами, у першу чергу, Німеччиною, то білоруські автори розлого характеризують ці договори. Скажімо, звертається увага на те, що у ході напруженої боротьби на конференції було узгоджено умови миру з Німеччиною. 28 червня 1919 р. Німеччина підписала Версальський мирний договір.

За договором Ельзас і Лотарингія поверталися до Франції, округи Ейпен, Мальміді та Морене передавалися Бельгії, Північний Шлезвіг — Данії. Територія Німеччини по лівому березі Рейну і по правому його березі шириною 50 км ставала демілітаризованою зоною. Тут заборонялося розмішувати німецькі війська, проводити військові маневри та будувати військові укріплення. Німецькі землі на захід від Рейну підлягали окупації союзними арміями на термін від 5 до 15 років. Саарський вугільний басейн переходив у власність Франції, а Саарська область на 15 років відходила під керування Ліга Націй. Німеччина визнавала незалежність Польщі, Чехословаччини, Австрії, Люксембургу. До Польщі відходила значна частина Померанії, Познані, Західної та Східної Пруссії, Верхньої Сілезії. Данциг (Гданськ) перетворювався на «вільне місто» під керуванням Ліги Націй. Таким чином, Східна Пруссія відокремлювалася від Німеччини «польським

коридором». Мемель (Клайпеда) та прилеглі райони передавалися під контроль Ліги Націй та 1923 р. були включені до складу Литви. До Чехословаччини відходила частина території Сілезії. Ельба, Одер, Неман, Дунай і Кільський канал оголошувалися відкритими для іноземних держав. Версальський мир позбавив Німеччину всіх колоній, які були поділені у вигляді мандатів (прав на управління) в основному між Францією, Англією, Бельгією, Португалією та Японією.

Також Версальський договір обмежував чисельність німецької армії до 100 тис. чоловік. Німеччині заборонялося виробництво важких озброєнь та будівництво великих бойових кораблів. За договором Німеччина оголошувалась єдиною винуватицею розв'язання Першої світової війни. На цій підставі вона мала виплатити величезні репарації на користь переможців. Пізніше було встановлено суму в 132 млрд. марок [].

Однак мирним домовленостям з іншими країнами, які воювали у роки Великої війни на боці кайзерівської Німеччини (Австрія, Угорщина, Болгарія, Османська імперія) приділено менше місця. Автори пояснюють цю особливість тим, що саме Версальський мирний договір був основою миру і стабільності на європейському континенті.

Щодо договорів з перерахованими вище країнами, які згадуються у новітніх білоруських підручниках, то у вересні 1919 р. було підписано Сен-Жерменський мирний договір з Австрією. Згідно договору кордони Австрії були визначені без урахування національних інтересів сусідніх держав. Австрія передавала Італії Південний Тіроль, Королівство сербів, хорватів та словенців отримувало частину Крайни та Каринтії. Буковина відходила до Королівства Румунії. До складу Чехословаччини увійшли Богемія та Моравія. Територія Австрія значно скоротилася. Договір підтверджував умови Версальського світу про заборону аншлюсу (приєднання) Австрії до Німеччини. За договором Австрія обмежувала свої збройні сили та виплачувала репарації.

У листопаді 1919 р. у Нейї було укладено мирний договір з Болгарією. Її територія значно зменшувалася на користь Греції, Румунії та Югославії. Армія Болгарії різко скорочувалася, країна виплачувала контрибуцію.

В червні 1920 р. відбулося підписання Тріанонського миру з Угорщиною. Територія Угорщини скорочувалася втричі. Вона значно зменшувала озброєні сили та несла тягар репарацій.

Того ж року в серпня 1920 р. у Севрі був укладений мир із Туреччиною. Севрський договір по суті передбачав розділ основних турецьких територій та встановлення контролю союзників над чорноморськими протоками Проте умови Севрського договору були реалізовані через перемоги національної революції Туреччини. У внаслідок роботи конференції у Лозанні у 1923 р. було підписано Лозаннський мирний договір, що визначив повоєнні кордони Туреччини та визнав її незалежність [].

Характеризуючи новітні російські підручники з історії до 2014 р., то варто сказати, що загалом їх змістове наповнення подібне до шкільних матеріалів білоруських колег. Проте є деякі розбіжності при висвітленні окремих подій. Скажімо, більше уваги приділено підготовці мирних перемовин у Парижі після завершення Першої світової. Скажімо, у підручнику зі всесвітньої історії для 11 класів під редакцією історика О. Волобуєва, який зв'явився у 2013 р., чимало уваги приділено цьому аспекту. Вказується, що після завершення бойових дій почався процес післявоєнного врегулювання. Була скликана мирна конференція, у роботі якої взяли участь країни Антанти та їх союзники. Відкриття конференції відбулося 18 січня 1919 р. у дзеркальному залі Версальського палацу, того ж дня і в тому ж місці, де в 1871 р. після поразки Франції у франко-пруській війні було проголошено створення Німецької імперії. Це стало ще одним приниженням для німецької делегації.

На конференції головував затятий противник Німеччини, прем'єр-міністр Франції Жорж Клемансо. Він із представниками держав-переможниць – президентом Сполучених Штатів Америки В. Вільсоном,

прем'єр-міністрами Великобританії Д. Ллойд Джорджем та Італії Вітторіо Орландо - вирішували всі найважливіші питання. Однак військова слабкість Італії, що виявилася під час війни, знизилася її міжнародний авторитет. У ході конференції представники США, Великобританії та Франції мало зважали на інтереси цієї країни і приймали рішення в ще більш вузькому колі [].

Також акцентується увага на цілях американської делегації, які вона переслідувала на Паризькій мирній конференції. Згадується про те, що Америка, що вступила у війну пізніше інших великих держав, зуміла як зберегти військовий і економічний потенціал, а й отримати від війни величезні прибутки. До 1917 р., коли Сполучені Штати приєдналися до Антанти, вони досягли успіху. у світовій торгівлі, значно збагатилися і перетворилися на найбільшого міжнародного кредитора. Бажаючи закріпити зовнішньополітичні успіхи, президент В. Вільсон висунув програму мирного врегулювання, яку американська дипломатія завзято відстоювала у ході мирних переговорів. Подібна активність була сама по собі незвичайною, тому що до цього американці дотримувалися політики ізоляціонізму, яка полягала у прагненні уникати участі у справах. Старого Світу – Європи. США дистанціювалися від колоніальної політики європейських держав, від їхніх коаліцій та конфліктів. Ця позиція давала можливість американцям виглядати в очах мешканців багатьох країн прихильниками свободи та противниками колоніалізму. Завдяки цьому американський президент зміг стати ініціатором укладання перемир'я між Німеччиною та її союзниками з одного боку та Антантою - з іншого [].

Також висвітлюються ключові питання, які вирішувалися в Парижі лідерами тогочасних великих держав. На сторінках цього шкільного підручника згадується, що мирна конференція у Версалі звелася в основному до вироблення країнами-переможницями умов для укладання миру з Німеччиною. Французи наполегливо вимагали покарати поваленого ворога. Англійці бажали запобігти відновленню німецької військової могутності. Європейські держави, і навіть Японія розраховували поділити колонії

переможеної Німеччини. Ці плани не знаходили підтримки у американської делегації, яка справедливо вважала, що надмірне ослаблення та приниження Німеччини можуть призвести до нових конфліктів у Європі. Американці наполягали також на наданні колоніям європейських держав більшої самостійності, розглядаючи їх як потенційні ринки збуту промислової продукції. Інструментом для збереження світу представники Сполучених Штатів запропонували зробити нову міжнародну організацію - Лігу Націй, статут якої мав, на їхню думку, увійти до тексту мирного договору [].

Відзначається й те, що на мирній конференції у Парижі питання долі колоній вирішувався без їх народів. Колишні володіння Німеччини та азіатські території Османської імперії не отримали свободи. Для щоб узаконити існування колоніальної системи, держави-переможниці створили мандатну систему. Ліга Націй вищала мандати на управління відібраними у переможених держав володіннями. Великобританія, Японія, Франція отримують або майже всі німецькі території в Африці та на Тихому океані. За рахунок німецьких володінь збільшили свої колонії Бельгія, Португалія та британські домініони - Південно-Африканський Союз, Австралія та Нова Зеландія [].

Цікаво, що російські автори характеризують і дають оцінку Версальському мирному договору з Німеччиною, але практично не згадують, на противагу білоруським історикам, мирні домовленості з іншими державами, що зазнали поразки у Першій світовій війні (Австрія, Угорщина, Болгарія, Османська імперія). У аналізованому нами підручнику під редакцією Волобуєва зазначається, що попри виниклі між переможцями протиріччя їм вдалося узгодити текст мирного договору, проте німецька делегація у цій роботі над цим документом не брала участі. Їй повідомили про зміст документа лише перед його підписанням 28 червня 1919 р. Переможеним були нав'язані важкі та принизливі умови. Згідно з Версальським договором, Німеччина повертала Франції Ельзас та Лотарингію; багата на вугілля Саарська область передавалася під управління

комісії Ліги Націй терміном на 15 років; Німеччині заборонялося розміщувати війська, зводити військові укріплення, проводити маневри на лівому березі Рейну та вздовж його правого берега (Рейнська демілітаризована зона) біля кордонів із Францією; Німеччина передавала відновленій Польщі Познань, а також окремі райони Померанії, Західної та Східної Пруссії (при цьому більшість західних польських земель зберігалося за Німеччиною); Данциг (Гданськ) було оголошено «вільним містом» і передано під управління Ліги Націй; Меміль (Клайпеда) передавався у відання держав-переможниць (у лютому 1923 р. був приєднаний до Литви). Німеччина втрачала всі свої колонії. До 1921 р. німці мали виплатити репарації - 20 млрд. марок золота [1].

Згадується й про те, що американський конгрес, більшість у якому становили противники Вільсона, що виступали з позицій ізоляціонізму, відмовився ратифікувати Версальський договір, що включав статут Ліги Націй. Тому пізніше уряд Сполучених Штатів підписав з Німеччиною окрему мирну угоду [1].

Аналізуючи матеріали новітніх українських підручників, у яких висвітлюється дана тематика, то слід вказати, що у них досить розгорнуто характеризується як робота Паризької мирної конференції, так і згадується про мирні домовленості з країнами, що зазнали поразки у роки Першої світової війни. Скажімо, у підручнику для 10 класу, який був надрукований у 2012 р. під редакцією українського історика М. Мудрого згадується про Паризьку мирну конференцію наступне: «Для повоєнного облаштування світу переможці Першої світової війни скликали Паризьку мирну конференцію. Вона працювала з перервами від 18 січня 1919 р. до 21 січня 1920 р. Завдання форуму полягало в укладенні мирних договорів з переможеними – Німеччиною та її союзницями, представників яких запросили тільки для вручення договорів. Хоча учасниками конференції стали 32 країни, рішення ухвалювало вузьке коло – Рада десяти (по два представники від США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії) і Рада

п'яти (міністри закордонних справ цих держав). Головними дійовими особами конференції були Томас Вудро Вільсон (президент США), Девід Ллойд Джордж (прем'єр-міністр Великої Британії), Жорж Клемансо (прем'єр-міністр Франції) і Вітторіо Орландо (прем'єр-міністр Італії), якого замінив Франческо Нітті. Представників Радянської Росії на конференцію не допустили, а дипломати колишньої царської Росії не мали повноважень. Мирні договори стали спробою розв'язати суперечності між державами, які накопилися на початок XX ст. і загострилися під час війни. Проте рішення влаштовували не всі сторони, що вело до нових конфліктів. Принцип конференції – право народів на самовизначення – не був застосований до всіх однаково» [1].

Примітно, що поряд з інформацією про мирні перемовини у Парижі, згадується й про революційні потрясіння, які відбувалися у країнах Центрально-Східної Європи, у тому числі, й українських землях. Головний акцент приділяється падінню монархічних режимів у цьому регіоні, у першу чергу, на Німецькій революції 1918 р. Зазначається, що після Першої світової війни Європа не змогла повернутися до попереднього стану. Безпечність, з якою можновладці розв'язували війну, дала зворотний ефект. Запанувала думка, що винних треба покарати, що хтось має заплатити за те, що сталося. В епіцентрі критики опинився інститут монархії, на який чи не найлегше було покласти відповідальність. Прощання Центральної Європи з монархіями, які почали сприймати як пережиток, відбувалося без жалю. Складніше проходив розпад імперій і встановлення нових кордонів, адже багато теренів доводилося наче різати по-живому. Проголошення нових держав відбувалося в радісній атмосфері. Утім піднесення швидко змінювалося на тривогу й непевність.

Наприкінці війни в Німеччині ще зберігалися войовничі настрої, однак реальне життя їх нещадно вгамовувало. Продовольчих запасів бракувало. У квітні 1917 р. зайняті на військовому виробництві робітники в Берліні й Лейпцигу вперше застрайкували. Скориставшись революцією в Росії,

німецькі війська зайняли балтійські регіони, Україну й терени на півдні Росії до Кавказу, однак вони не могли їх тривалий час утримувати. Улітку 1917 р. у Рейхстазі сформовано більшість, яка не погоджувалася голосувати за військові кредити, вимагала миру й відмови від завойованих територій.

Ключові політичні ролі в Німеччині відігравали військові – генерали Пауль фон Гінденбург і Еріх Людендорф. Популярність воєначальників, які символізували успіхи на фронтах, була більшою, ніж у кайзера. Людендорф відстоював ідею тотальної війни, для якої потрібно мобілізувати всі ресурси. Згодом він розвивав теорію про «удар ножом у спину», згідно з якою німецька армія виграла б війну, але через заколоти цивільних, насамперед соціалістів, погодилася на принизливий мир. Після вступу у війну США військова поразка Німеччини ставала очевидною. Наприкінці жовтня 1918 р. Людендорф вимагав негайного перемир'я.

Революційним настроям сприяла революція у Росії. На початку листопада 1918 р., після того як повсталі військові моряки зайняли міста Кіль, Любек і Гамбург, заворушення охопили всю країну. У Німеччині почалася Листопадова революція. Відречення від престолу кайзера Вільгельма II 9 листопада 1918 р. не викликало суспільного резонансу. Політичні кола більше турбувало, як справитися з наслідками військової поразки і зупинити розвиток революції за російським сценарієм. Колишній кайзер спокійно виїхав до нейтральних Нідерландів, де жив у маєтку ще понад 20 років, а в міжвоєнний період навіть повернув собі земельну власність у Німеччині [1].

Після падіння монархії Німеччина стала республікою, а рейхсканцлером – соціал-демократ Фрідріх Еберт. Прихильникам демократичного розвитку протидіяли ліві, насамперед «Союз Спартак», ідеологія яких була співзвучною з більшовизмом. У січні 1919 р. в Берліні спалахнули вуличні бої. Повстання було придушене, а його лідерів Карла Лібкнехта і Розу Люксембург розстріляно. 19 січня 1919 р. в Німеччині відбулися вибори в установчі Національні збори. Уперше виборчі права

надали жінкам, які отримали близько 10 % мандатів. 11 серпня 1919 р. Національні збори у Веймарі ухвалили конституцію, яка поєднала парламентську й президентську форми правління, закріпила федералізм. Вищим органом законодавчої влади став Рейхстаг, який обирали на чотири роки. Так у Німеччині почалась історія Веймарської республіки [1].

Важливо, що згадується про українську делегацію на Паризькій мирній конференції, яка представляла Українську Народну Республіку (УНР). До речі, у білоруських і російських авторів не згадується про українську місію в Парижі. Як і про представників антибільшовицьких сил, які намагалися ознайомити тогочасних лідерів великих держав (Велика Британія, Франція, Сполучені Штати) з подіями на території колишньої Російської імперії. Ось що згадується у цьому підручнику: «Українська делегація прибула на Паризьку конференцію із запізненням. Вона не мала офіційного статусу, оскільки країни Антанти не визнали самостійність України. Однак керівники УНР все ж скерували представників у столицю Франції, щоб привернути увагу міжнародної спільноти. Очолював делегацію Григорій Сидоренко, якого згодом замінив граф Михайло Тишкевич. Інтереси України посланці відстоювали через звернення до урядів країн-переможниць, публікацій у пресі. Українській делегації в Парижі бракувало єдності. Усі спроби домогтися визнання УНР і запобігти включенню Галичини до Польщі виявилися безуспішними» [2].

Щодо мирних договорів, які були укладені на Паризькій мирній конференції, то найбільше уваги українські автори приділяють Версальському договору з Німеччиною. Це обумовлюється з тих позицій, що саме ці домовленості були основою мирного існування в Європі. З іншого, такий погляд українських авторів є подібним до точки зору білоруських та російських дидактів. Зокрема, вже згадуваному підручнику М. Мудрого про післявоєнні домовленості з Німеччиною згадується наступне: «Найбільшу увагу прикуто було до Німеччини, з якою 28 червня 1919 р. укладено Версальський договір. Німеччина втратила сьому частину території й десяту

населення. Ельзас і Лотарингію повернули Франції. На багату вугіллям Саарську область Франція теж претендувала, але її на 15 років передано під управління Ліги Націй, подальшу ж долю мав визначити референдум. Приєднати до Франції Рейнську область західні союзники не погодилися. Частина західного кордону Німеччини було змінено на користь Бельгії, Північний Шлезвіг приєднано до Данії.

Також значно змінився східний кордон Німеччини. Унаслідок передачі Польщі районів навколо Познані й Торуня виник «коридор», який відкрив їй доступ до Балтійського моря. Данциг (Гданськ) став вільним містом під контролем Ліги Націй. Долі південної частини Східної Пруссії та Верхньої Сілезії мали бути вирішені на референдумах. У Пруссії за приєднання до Німеччини висловилися майже 90 % опитаних. Натомість у Сілезії почалися заворушення, після яких край поділено між Німеччиною та Польщею. Поділ регіонів створював напругу на прикордоннях. До Версальського договору включено пункти про сплату Німеччиною репарацій, тобто відшкодувань за завдані війною збитки. Одразу Німеччина мала виплатити 20 млрд марок, а решту суми повинна була визначити спеціальна комісія. Переможці зобов'язали Німеччину роззброїтися: скоротити армію в чотири рази (до 96 тис. солдатів і 4 тис. офіцерів), а флот звести до сторожових човнів. Передбачено обмеження важкого озброєння, ліквідацію генштабу і військових училищ, демілітаризацію Рейнської області. Протести, що розгорнулися в Німеччині, змусили союзників відступити в деяких питаннях, зокрема, вони не добилися видачі Вільгельма II. Німецька пропаганда використала умови Версальського договору для розпалювання в суспільстві реваншистських настроїв» [1].

Важливо, що у українських підручниках, на противагу новітнім російським, більш розгорнуто згадується про мирні домовленості з іншими країнами, які у роки Першої світової війни були союзниками Німецької імперії. У одному з сучасних шкільних посібників 2000-х років, над яким працювали українські автори згадується про це досить детально. Зокрема, що

на Паризькій мирній конференції було закріплено розпад Австро-Угорщини. 10 вересня 1919 р. підписано Сен-Жерменський договір з Австрією, а 4 червня 1920 р. – Тріанонський з Угорщиною. Спірні питання вирішували на користь союзників Антанти. Італія отримала Південний Тироль; між Італією та Королівством сербів, хорватів і словенців розділено Словенію. На користь Чехословаччини Австрія втратила Богемію (із Судетами, де проживало близько 3 млн. німецькомовного населення) і Моравію, а Тешинську Сілезію розподілено між Чехословаччиною і Польщею. Буковину передали Румунії, питання Східної Галичини відклали. Австрія перетворилася на маленьку країну з населенням 6,5 млн. і армією 30 тис. осіб. Окремими пунктами договорів їй заборонено аншлюс – приєднання до Німеччини. Угорщина втратила території на користь нових слов'янських держав і частину Трансильванії на користь Румунії [].

На Балканах переможеними країнами були Болгарія, з якою 27 листопада 1919 р. підписано Нейський договір, й Османська імперія, з якою 10 серпня 1920 р. укладено Севрський договір. Більша частина турецької території перебувала під військовим контролем переможців. Турецькі володіння в Європі мали бути передані Греції. Албанія перейшла під італійський протекторат. Константинополь і Чорноморські протоки оголошено демілітаризованою зоною під міжнародним контролем. Арабські країни перейшли під французький (Ліван і Сирія) і британський (Ірак і Палестина) мандати. Туреччина визнала незалежність Вірменії, протекторат Великої Британії над Єгиптом, Франції – над Тунісом і Марокко. Передбачалося відокремлення від Туреччини Курдистану. Туреччині заборонено мати флот, армію скорочено до 50 тис. Деякі з цих положень було переглянуто Лозаннським мирним договором 1923 р., який зменшив зовнішній контроль, повернув кілька прикордонних територій, однак усе ж зафіксував розпад Османської імперії [].

Підбиваючи підсумки, варто сказати, що висвітлення роботи Паризької мирної конференції та укладання міжнародних угод на належному рівні

висвітлюється на сторінках підручників пострадянських держав (білоруських, російських, українських). Поряд з цим слід підкреслити, що автори національних підручників, на яких ми детально звертали увагу вище, по різному вистрілюють ті чи інші аспекти, пов'язані з цією тематикою.

1.2. Вашингтонська конференція та остаточне утворення нового світового устрою

Вашингтонська міжнародна конференція, на противагу Паризькій, мала розглядати не вирішені протиріччя між тогочасними великими державами у Азійсько-Тихоокеанському регіоні, а також спробувати залагодити інші суперечності, які все ще залишалися. Тому саме ця подія вважається остаточною крапкою у формуванні нового світового устрою, який проіснує до початку Другої світової.

Щодо характеристики цих міжнародних перипетій на сторінках новітніх білоруських підручників, то слід сказати, що автори цих матеріалів у загальних рисах аналізують як саму Вашингтонську конференцію, так і її підсумки. Скажімо, у білоруському підручнику для 10 класу за автора Г. Космача, який був надрукований у 2012, можемо зустріти інформацію, що з метою вирішення спірних проблем на Далекому Сході та в Тихому океані та обмеження морських озброєнь було скликано Вашингтонську конференцію дев'яти держав (12 листопада 1921 — 6 лютого 1922 р.). Головну роль у ній грали Сполучені Штати Америки, Велика Британія та Японія. Радянська Росія не була запрошена на конференцію. У грудні 1921 р. на Вашингтонській конференції було підписано договір чотирьох держав (Сполучені Штати, Великобританії, Франції та Японії), який гарантував острівні володіння цих держав у басейні Тихого океану. В лютому 1922 р. було укладено договір п'яти держав про обмеження морських озброєнь. Відповідно до нього між США, Великобританією, Японією, Францією та Італією встановлювалися такі пропорції лінійного флоту: 5: 5: 3: 1,75: 1,75. Це співвідношення було вигідне Сполученим Штатам, які вперше домоглися визнання паритету у

важких морських озброєннях з Великою Британією. У лютому того ж року договір дев'яти держав визнавав суверенітет та територіальну цілісність Китаю. Японія змушена була повернути провінцію Шаньдун. Договір закріплював принципи «відчинених дверей» та «рівних можливостей» західних держав та Японії в Китаї. Ці принципи ставили Сполучені Штати Америки у більш вигідне становище, оскільки потужний американський капітал отримав доступ до китайського ринку [1].

Важливо, що у згаданому білоруському підручнику згадується й про суперечливості нової Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин, яка сформувалася за результатами Великої війни. Підкреслюється, що основним її недоліком та протиріччям стало несправедлива перебудова повоєнного світу та грабіжницькі, важкі умови мирних договорів переможених країн. Версальський мир містив зародок нових воєн та конфліктів, насамперед у Європі. Його умови засуджувала переважна більшість населення переможених країн, особливо Німеччини. У німців виник «версальський комплекс» — неприйняття Версальського договору як принижує національну гідність і надія на його ревізію або наступний реванш [2].

Цікаво, що у цій частині параграфу, де йдеться про недоліки нового міжнародного ладу, йдеться про ще одну конференцію європейських держав на початку 1920-х років, а саме Генуезьку мирну конференцію. На цій конференції ключових європейських держав, скликаній у квітні 1922 р. для вирішення економічних та фінансових питань, відбулося зближення між Радянською ссією та Німеччиною, які 16 квітня підписали Рапалльський договір. Він позначив вихід обох країн із міжнародної ізоляції і став однією з перших угод, які означали непряму ревізію Версальської системи міжнародних відносин. Згідно договору Німеччина та Радянська Росія встановлювали дипломатичні відносини, взаємно відмовлялися від відшкодування збитків, визнавали принцип найбільшого сприяння в економічних відносинах. Вказується, що Рапалльський договір став першим

взірцем політики мирного співіснування. Рапалльська політика («дух Рапалло») стала основою радянсько-німецьких відносин та плідної співпраці двох держав у 1922—1932 роках [1].

Слід підкреслити, що у сучасних російських підручниках, якими послуговувалися школярі до 2014 р., практично не згадується про мирні перемовини у Вашингтоні на початку 1920-х років. Це викликає здивування, оскільки досягнуті там міжнародні домовленості фактично завершили формування нової системи міжнародних відносин. Натомість, у контексті створення нового світоустрою після Першої світової згадується про революційні події в Європі після 1918 р. та створення нових національних держав. Для прикладу, у російському підручнику зі всесвітньої історії для учнів 11 класу за редакцією історика О. Волобуєва вказується, що наслідком війни 1914-1918 рр. стало широке поширення соціалістичних ідей. Багато людей у різних країнах стали на шлях боротьби за зміну державного та соціально-економічного ладу. Світовий революційний рух, початок якому поклала революція в Росії, став найважливішим фактором суспільного розвитку в XX ст. В березні 1919 р. у Москві був організований III Комуністичний Інтернаціонал (Комінтерн), який мав сприяти здійсненню на практиці положення марксистської теорії світового характеру соціалістичної революції. Більшовики, які очолювали Комінтерн, координували діяльність створених у різних країнах світу комуністичних партій [2].

Далі йдеться про те, що у західноєвропейських державах, як і раніше, сильні були позиції соціал-демократів, які вважали, що робітники можуть досягти своїх цілей демократичними методами, без застосування революційного насильства. Соціалістичні та соціал-демократичні партії відтворили своє міжнародне об'єднання - Соціалістичний робітничий інтернаціонал. Між цим об'єднанням та комуністами склалися вкрай ворожі відносини. Яскравим прикладом конфлікту між соціал-демократами та комуністами з'явилися події у Німеччині. Революція, що спалахнула там у листопаді 1918 р., насамперед була викликана поразкою у війні. Невдачі на

фронті, розвал економіки та голод призвели до повстання солдатів та робітників. Імператор Вільгельм II зрікся престолу, влада опинилася в руках соціал-демократів. Комуністи, незадоволені поміркованою політикою нового уряду, вимагали розширення революції, перетворення її на соціалістичну, передачі влади Радам. У січні 1919 р. вони підняли у Берліні повстання з метою повалення уряду соціал-демократа Фрідріха Еберта. Виступ був придушений, а лідерів комуністів Карла Лібкнехта і Рози Люксембург вбито. Але революція в Німеччині не згасла. У квітні 1919 р. було проголошено Баварську радянську республіку, яка проіснувала, проте, лише кілька тижнів.

Влітку 1919 р. у місті Веймарі Установчі збори прийняли Конституцію Німеччини, що встановила республіканський демократичний устрій (Веймарська республіка). Першим президентом Веймарської республіки став Ф. Еберт, який обіймав цю посаду з 1919 по 1925 р. Конституція мала стабілізувати становище країни. Однак спроби вкрай правих і лівих сил захопити владу не припинялися [].

Також звертається увага на інший приклад революційного вибуху у Центрально-Східній Європі. Найбільше уваги приділяється угорським полям 1919 р. Адже Угорщина стала ще однією країною, де розгорнувся сильний революційний рух. У жовтні 1918 р. внаслідок розпаду зазнала поразки у війні Австро-Угорщини, вона була проголошена незалежною державою. До влади в Угорщині прийшов уряд, що орієнтувався на Антанту. Навесні 1919 року вибухнула політична криза: держави Антанти зажадали від Угорщини підписати мирний договір, за яким її територія значно зменшувалася. В умовах, що склалися, колишній уряд пішов у відставку, а нове сформували соціал-демократи та комуністи.

21 березня 1919 р. було проголошено утворення Угорської радянської республіки. У країні почалися соціальні перетворення, подібні до тих, що відбувалися в Радянській Росії: націоналізувалися банки і промислові підприємства, експропріювалися поміщицькі землі. Була створена Червона армія, яка вела бої з військами країн Антанти та її союзників - Румунії та

Чехословаччини, прагнули змусити угорський уряд визнати умови мирного договору Торішнього серпня 1919 р. Угорська радянська республіка впала. У країні встановилася націоналістична диктатура адмірала Міклоша Хорті. Угорщина підписала мирний договір на умовах Антанти, втративши 2/3 своєї території [].

Новий революційний підйом у Європі відбувся у 1920-ті роки. У жовтні 1923 р. німецькі комуністи за підтримки Комінтерну організували в Гамбурзі повстання робітників, яке зазнало поразки. Також невдало закінчився і виступ комуністів у Болгарії 1923 р. революція, що почалася в Росії, так і не набула всесвітнього масштабу [].

Ще в одному новітньому російському підручнику початку 2010-х рр. для школярів 11 класу у параграфі про формування нового міжнародного ладу після Першої світової згадується про появу нових національних держав у континентальній Європі. Проте жодних чином не згадується про Вашингтонську конференцію [].

Щодо створення національних держав на руїнах європейських імперій після 1918 року, то російські автори пишуть, що епоха імперій у Європі та Азії закінчилася, і на їхніх руїнах виникли нові незалежні національні держави. Наприкінці Першої світової війни почала розпадатися Габсбурзька Австро-Угорщина, значну частину населення якої становили слов'янські народи. У жовтні 1918 р. утворилася Чехословацька Республіка, що опинилася в числі держав-переможниць (чехи та словаки, які дезертували з австро-угорських частин, воювали на боці Антанти). Першим президентом Чехословаччини став Томаш Масарик. Більшістю її населення були чехи та словаки, проте на півночі та північному заході країни в Судетах значну частину становило німецьке населення (понад 3 млн. осіб). У Чехословаччині також проживали українська та угорська національні меншини.

Землі південних слов'ян (хорватів, сербів, словенців), що входили до склад Австро-Угорщини, наприкінці 1918 р. об'єдналися із Сербським королівством і Чорногорією в державу, яка отримала назву Королівство

сербів, хорватів та словенців (з 1929 р. – Югославія). Домінантною силою в новій державі стали серби, які отримали в такий спосіб компенсацію від Антанти. Проте сербська великодержавна політика у багатонаціональній державі зустрічала протидію з боку інших народів. Особливо сильним був опозиційний рух у Хорватії. Німецькомовна Австрія проголосила себе республікою у листопаді 1918 року [].

Також значна увага приділяється тому, що важливим результатом Першої світової війни стало відновлення у 1918 р. незалежності Польщі, втраченої наприкінці XVIII ст. Версальський та інші мирні договори затвердили кордони Польщі на заході, включивши до її складу, окрім колишнього Царства Польського (що входив до Російської імперії), частина території Німеччини та Австро-Угорщини. Порт Гданськ на Балтійському морі не був повернутий Польщі, а став «вільним містом» Данциг, відокремленим від Німеччини вузькою смушкою польської землі - «Данцизьким коридором». Кордони Польської держави на сході не визначені. Скориставшись цим, Польща, на чолі якої стояв «начальник держави» Юзеф Пілсудський, почала захоплювати українські та білоруські землі. Після поразки Червоної Армії в радянсько-польській війні (1919-1921) до Польщі, згідно з Ризьким договором 1921 р., відійшли великі території з непальським населенням - Західна Україна і Західна Білорусія. У 1920 р. поляки захопили у Литви Вільнюс і Віленський край.

Розпад Російської імперії призвів до утворення незалежних держав Балтії - Литви, Латвії та Естонії, а також Фінляндія.

Підсумовуються ці авторські роздуми у згаданому вище підручнику тим, що саме відсутність чітких національних кордонів у Європі, постійна перекроювання державних кордонів, що часто відбувалося в результаті воєн, призводили до постійних міжнаціональних конфліктів і піддавав і загрозу стабільності на континенті. Народи, створили незалежні держави, самі нерідко починали утискати національні меншини. Так сталося, наприклад, з

українцями та білорусами у Польщі, угорцями у Румунії, німцями у Чехословаччині [].

Щодо висвітлення теми про Вашингтонську конференцію та утвердження нової системи міжнародних відносин на сторінках сучасних українських підручників, то даній тематиці приділено досить мало уваги. Скажімо, про міжнародну конференцію у Вашингтоні на початку 1920-х років і її підсумки ми знаходимо кілька речень не у параграфі, присвяченому післявоєнному облаштуванню світу після 1918 р., а у розділі про Сполучені Штати Америки у 20-х рр. XX століття. Зокрема, в одному з українських посібників вказується наступне: «Від листопада 1921 р. по лютий 1922 р. з ініціативи президента США відбувалася Вашингтонська конференція за участі представників Франції, Британії, Італії, Нідерландів, Бельгії, Португалії, Японії. Основним питанням було роззброєння, зокрема військово-морських сил, проблеми Далекого Сходу й Тихоокеанського регіону. Сторони домовилися про ненапад у Тихому океані, рівні можливості в торгівлі й підприємстві в Китаї» [].

Висновки, які подають українські автори вкрай стислі й не інформаційні. Згадується тільки, що «Вашингтонська конференція завершила повоєнне врегулювання. Гаслом нового президента Сполучених Штатів Гардінга, який змінює на цій посаді Вудро Вільсона, стало: «Америка потребує не героїзму, а оздоровлення, не лікування, а нормальності, не занурення в інтернаціоналізм, а підтримки тріумфуючого народу» [].

Натомість, на противагу білоруським чи російським фахівців з підготовки шкільних дидактичних матеріалів з історії, українські спеціалісти приділяють значну увагу міжнародній інституції, яка, значною мірою, була результатом зусиль американського президента Вудро Вільсона і його адміністрації, а саме Лізі Націй. Для прикладу, в одному з українських підручників 2010-х рр. цій темі присвячена частина розділу про міжнародні відносини після Першої світової війни, де йдеться про намагання створити нову систему безпеки на європейському континенті. Зокрема, українські

автори пишуть наступне: «Спільним прагненням учасників Паризької конференції було забезпечення миру на нових і міцних засадах. Так виникла ідея створити міжнародну організацію – Лігу Націй. Найбільше її відстоював президент США Вудро Вілсон. Він уважав, що для уникнення значних конфліктів потрібно враховувати позиції всіх народів, а не лише великих гравців на політичній арені. Статут Ліги Націй було включено до Версальського й інших мирних договорів. Датою заснування організації вважають 10 січня 1920 р., коли Версальський мирний договір після ратифікації набув чинності. Першим генеральним секретарем Ліги Націй обрано британського дипломата Джеймса Еріка Драмонта.

У межах Ліги Націй діяли: асамблея (щорічне зібрання представників усіх країн-учасниць), рада і секретаріат, постійні й тимчасові комісії. Спочатку статут Ліги підписали 44 країни, згодом їх кількість зросла. До Ліги Націй мали право вступати: держави, які підписали мирні договори 1919–1920 рр. з боку переможців; тринадцять нейтральних у війні країн, які приєдналися до організації в двомісячний термін; будь-яка незалежна держава, яку підтримали дві третини членів асамблеї. Переможені країни до Ліги Націй тимчасово не допустили. Асамблеї скликали раз на рік у Женеві, де в 1930-х роках збудовано Палац націй. Створення Ліги Націй стало кроком на шляху до європейської інтеграції.

Рада Ліги Націй мала складатися з п'яти постійних членів (на практиці їх було чотири, бо США до організації не ввійшли) і чотирьох непостійних, яких обирали по черзі. Рада готувала до розгляду всі питання щодо підтримання миру. Завдання Ліги Націй визначено як створення системи колективної безпеки в Європі, вирішення конфліктів між державами і спільні дії у випадку загрози війни. Постанови мали бути ухвалені одностайно, однак домогатися цього було складно. Великі держави конкурували й не поспішали брати зобов'язання по забезпеченню миру. Ніхто не знав, як реагувати на конфлікти та як діяти у випадку одностороннього порушення домовленостей.

Ці проблеми накопичувалися, породжували як невдоволення, так і відчуття вседозволеності» [1].

Цікаво, що у цьому підрозділі також йдеться й про взаємини європейських країн з Радянською Росією, адже вони були важливим елементом безпеки в Європі. Зокрема, в українських дидактичних посібниках вказується, що важливим елементом системи колективної безпеки в Європі було врегулювання відносин з більшовицькою Росією. Не допускаючи більшовиків на Паризьку конференцію, країни Антанти все ще підтримували Білий рух – ключову антибільшовицьку силу на території колишньої Російської імперії. Однак сподівання на швидке падіння більшовицького режиму не справдилися, тож серед західноєвропейських лідерів виникла ідея встановити санітарний кордон, тобто підтримати невеликі «буферні» держави на сході, які мали протидіяти поширенню більшовизму й не допустити союзу Німеччини та більшовицької Росії. Було підписано мирні договори Фінляндії, Естонії, Литви і Латвії, Польщі з РСФРР. До кінця 1921 року кордони радянських республік в Європі й Азії було вже в основному визначено, проте республіки залишилися в міжнародній ізоляції.

Підбиваючи підсумки даного розділу нашої магістерської роботи, варто сказати, що у проаналізованих нами шкільних підручниках з історії держав пострадянського простору, у першу, Республіки Білорусь, РФ та України, темі, пов'язаній з розбудовою нової геополітичної системи після Першої світової війни приділено достатньо місця. Можемо стверджувати, що при розгляді окремих подій того часу висновки та оцінки авторів білоруських, російських та українських авторів перегукуються (плани і наміри великих держав на Паризькій мирній конференції, ключові домовленості, яких було досягнуто в Парижі, характеристика Версальського договору тощо). Однак у кожній національній дидактиці містяться свої акценти при висвітленні цієї тематики на сторінках посібників для школярів. На наш погляд, одним з пояснень такої ситуації є вплив національних історіографій, які суттєво

впливають на розробку дидактичних матеріалів для закладів шкільної освіти цих держав.

**Розділ 2. Міжнародні відносини упродовж 1920-х років у світлі
пострадянської шкільної дидактики**
2.1. Генуезька мирна конференція 1922 р. та її значення

Міжнародні відносини 1920-х років була вагомим періодом, адже саме у цей великий держави того часу намагалися подолати нові виклики, пов'язані з процесом адаптації нової геополітичної системи – Версальсько-Вашингтонської. Зазначимо, у матеріалах шкільної дидактики країн пострадянського простору, у першу чергу, білоруської, російської та української, цій темі приділена належна увага.

Переходячи до характеристики білоруських підручників з історії, то варто сказати, що питання про Генуезьку конференцію 1922 р. отримало досить розлоге висвітлення. Скажімо, у одному з новітніх посібників для школярів Білорусії, який з'явився у 2008 році в Мінську, вказується, що важлива міжнародна конференція відбулася у Генуї (Італія) навесні 1922 р. і була присвячена вирішенню економічних проблем Центральної та Східної Європи. У ній взяли участь делегації 29 країн та 5 британських домініонів. Уряд США відмовився від участі і направив, як спостерігач, посла в Італії Річарда Чайлда. Офіційним головою радянської делегації на конференції вважався В. Ленін, але до Генуї, як його повноважного представника, поїхав Г. Чичерін .

Білоруські автори згадують, що позиція Сполучених Штатів була обумовлена напруженістю у відносинах із союзниками, які відмовлялися виплачувати борги. Їхня пропозиція перекласти свої боргові зобов'язання на Німеччину, вимушену після поразки у Першій Світовій війні виплачувати репарації, керівництво США відкинуло. Рішення про проведення в Генуї спеціальної конференції для вирішення цієї проблеми було ухвалено напередодні – у січні 1922 р. на сесії Верховної Ради Антанти у Каннах.

Радянську делегацію запросили в надії на те, що вона поступиться ультимативним вимогам союзників: визнати фінансові зобов'язання царського та Тимчасового уряду; відновити у правах колишніх іноземних власників націоналізованого майна (реституція); скасувати монополію у зовнішній торгівлі; надати особливі права іноземним громадянам союзних республіках (режим капітуляцій). Заборгованість царського та Тимчасового уряду

союзники оцінили у велику суму – понад 18 млрд. рублів. Лише відсотки становили б близько 80% державного бюджету Радянської Росії. Якщо радянська делегація відповіла твердою відмовою, її звинуватили б у зриві конференції, що ускладнило б країні вихід із зовнішньополітичної ізоляції. Довелося виявити гнучкість [].

Також на сторінках підручника вказується, що можливість визнання боргів царського та Тимчасового уряду була відкинута. Але радянська делегація внесла кілька зустрічних пропозицій, що дозволили змінити тональність переговорів. По-перше, було скориговано суму – радянський уряд оцінив борги царського і Тимчасового уряду в 12 млрд. По-друге, було відзначено внесок Росії у перемогу, яка принесла країнам-переможцям збільшення територій та великі контрибуції. А отже, країна, яка зазнала у Першій Світовій війні найбільших втрат, має всі підстави вимагати принаймні анулювання всіх військових боргів. По-третє, Антанті було виставлено зустрічний рахунок за інтервенцію та блокаду – майже 40 млрд. По-четверте, союзникам було зазначено на протиприродність будь-яких вимог до держави, яку вони досі офіційно не визнали [].

Але головне досягнення радянської делегації, як підкреслюють білоруські автори, це двосторонній договір підписаний Чичеріним та міністром закордонних справ Німеччини В. Ратенау у місті Раппало 16 квітня. Він передбачав відновлення дипломатичних відносин у повному обсязі та взаємну відмову від вимог щодо відшкодування військових та невоєнних втрат у ході війни. У торговельно-економічних відносинах визнавався режим найбільшого сприяння. Було встановлено порядок врегулювання суперечок між двома державами. Німеччина відмовлялася від претензій на націоналізовану власність, якщо Росія «не виконуватиме аналогічних вимог інших держав». Останній пункт був особливо болючим для Антанти і де-факто зводив усі їхні зусилля нанівець []. Далі йдеться про те, що для Радянської Росії відновлення дипломатичних відносин із Німеччиною стало проривом, після якого «парад» міжнародного визнання був неминучим. Вже

за два роки уряди Великобританії, Італії, Франції офіційно визнали радянську державу. Торгово-економічні відносини з Європою забезпечили індустріалізацію валютним виторгом за сировину, сучасним обладнанням, технологіями та іноземними фахівцями. Без цього СРСР не став би наддержавою. З іншого боку, тісне співробітництво з Веймарською Німеччиною, що почалося після Генуезької конференції, допомогло їй швидко відновити економіку та військово-промисловий комплекс, незважаючи на версальські обмеження [].

Важливо підкреслити, що, на противагу білоруській шкільній дидактиці, у новітніх російських підручниках подається більше фактологічного матеріалу і оціночних суджень про події Генуа 1922 року та досягнуті домовленості між Радянською Росією та урядом Німеччини. Яскравим прикладом цього є підручник з історії для російських учнів 11 класу, підготовлений істориком С. Мироненко у 2013 році. Зокрема, там йдеться про те, що участь Радянської Росії у Генуезькій конференції стала першим для радянської дипломатії великим визнанням міжнародного характеру. Її скликання було призначено постановою сесії Верховної ради Антанти в Каннах 6 січня 1922 р. До участі запрошувалися всі європейські держави, включаючи Росію, оскільки конференція мала стати «невідкладним і необхідним кроком шляху до економічного відновлення Центральної та Східної Європи». Планувалося, що конференція матиме суто економічний і фінансовий характер, але участь у ній Росії надало їй рис події, що мала широке політичне звучання, що вийшло за межі Європи. Перед зборами у Генуї ставилася шляхетна мета: відновити міжнародні торговельні відносини у Європі, залучити ресурси всіх країн служб розвитку своїх національних економік [].

Звісно, що найбільше місця приділено угоді, яка була досягнута між радянською та німецькою делегаціями, яка увійшла у дипломатію під назвою Рапальський договір. У згадуваному нами новітньому російському підручнику за редакцією С. Мироненка вказується, що йдучи на укладання

Рапальського договору, Німеччина визначила собі на ціле десятиліття так званий «Рапальський курс», суттю якого було повернення до тісних німецько-російських відносин. Договір урятував Німеччину від повної ізоляції, якій їй загрожували країни Антанти. Маючи свого партнера, Німеччина могла вирішити свої національні завдання, отримавши можливість вести політику «вільних рук». Вона реалізувала своє бажання врегулювати відносини з Росією раніше, ніж це зроблять західні держави. У них з жовтня 1921 р., коли радянський уряд висловив згоду визнати деякі довоєнні та військові борги Росії, виник величезний стимул до її дипломатичне визнання. Визнання Заходом Радянської Росії загрожувало Німеччині зобов'язанням виплачувати власні борги їй відповідно до статей 116 та 117 Версальського договору. Існувала й така небезпека: Росія могла домовитися з Францією про виконання статті 116, і тоді борги царського уряду Франції могли бути виплачені через передачу їй російської частки репарацій Німеччини. Хоча ці страхи були марними, оскільки радянський уряд, який не визнавав Версальський договір і відмовився від дотримання його умов, не збирався користуватися 116 статтею та вимагати від Німеччини репарацій [].

Водночас на сторінках цього шкільного посібника вказується, що не менш ніж тогочасна Німеччина, в «рапальському курсі» була зацікавлена Радянська Росія. Політику Росії у цей час західні діячі розцінювали як прояви авантюризму та імпровізацій. Багато чого з того, що робили більшовики, «було чужим, незвичайним і створювало невпевненість, очікування цілком непередбачуваних політичних шахових ходів та варіантів». Необхідно було подолати таке ставлення і вивести країну з кризи, в яку вона потрапила через тягар громадянської війни, економічної блокади, перших соціалістичних перетворень. Розраховувати радянському керівництву доводилося лише на Німеччину, яка протистояла Заходу вже через свою поразку у війні та важкі умови мирного договору. Укладанням Рапальського договору Німеччина створила прецедент для майбутнього врегулювання відносин з більшовицькою Росією європейських країн, які одна за одною, за

Німеччиною, стали визнавати нове соціалістичне держава. Таким чином, Росія вийшла із ізоляції капіталістичних держав. Плани відновлення Європи за рахунок переможених країн та Радянської Росії були цим договором зруйновано [].

Також згадується, що цей договір між Москвою і Берліном урегулював створені Першою світовою війною проблеми та створив розумний базис подальшого розвитку російсько-німецьких відносин. За умовами договору Німеччина та Радянська Росія відмовилися від відшкодування один одному «воєнних витрат та військових збитків, завданих їм та їхнім громадянам у районах військових дій внаслідок збройних заходів, включаючи і вжиті на території протилежної сторони реквізиції». Сторони відмовилися і від відшкодування невійськових збитків, завданих громадянам однієї сторони через так званих «виключних військових законодавств та насильницьких заходів державних органів іншої сторони», а також від відшкодування їх витрат на військовополонених [].

Ще в одному новітньому російському підручнику за редакцією історика В. Шестакова, який ми вирішили проаналізувати, теж достатньо інформативно подано опис конференції в Генуа 1922 р. та тогочасних радянсько-німецьких домовленостей. Скажімо, на сторінках цього шкільного посібника згадується про те, що Радянсько-німецькі переговори про врегулювання відносин почалися ще задовго до Генуезької конференції. Глибокі протиріччя, що існували між Німеччиною та Антантою, сприяли успіху цих переговорів, а ситуація, що склалася в Генуї, дала поштовх до їхнього якнайшвидшого завершення. Вже 16 квітня 1922 р. у містечку Рапалло поблизу Генуї було підписано радянсько-німецький договір, який повністю відновив дипломатичні та консульські відносини між обома країнами. Німеччина та РРФСР взаємно відмовилися від відшкодування військових витрат, військових та невоєнних збитків. Німеччина визнала націоналізацію німецької державної та приватної власності в Росії, здійснену на виконання декретів Радянської влади, а Радянська Росія відмовилася від

права на отримання репарацій, які належали з Німеччини на підставі статті 116 Версальського договору. Передбачалося також розвиток взаємних торгових, господарських та правових відносин на засадах найбільшого сприяння.

Рапалльський договір означав серйозну перемогу зовнішньої політики Радянської Росії. В його основі лежали принципи рівноправності, поваги до суверенітету один одного, взаємної вигоди сторін. Відповідаючи національним інтересам двох найбільших держав Європи, він створював необхідні умови для різнобічного плідного співробітництва та дружби між радянським та німецьким народами. Цей договір мав велике значення для Німеччини. Встановлення нормальних дипломатичних відносин із Радянською Росією полегшувало становище німецького народу його боротьби проти грабіжницької політики держав Антанти, зміцнювало міжнародне становище Німеччини, сприяло її виходу зі стану зовнішньополітичної ізоляції [].

Цікаво, що у цього російському шкільному посібнику за редакцією В. Шестакова вказується, що укладання Рапалльського договору викликало сум'яття у таборі держав Антанти. Їхні представники в Генуї вручили німецькій делегації ноту, в якій стверджувалося, що відтепер Німеччина не може брати участь у конференції, оскільки своїми діями німці «самі вирішили усунути Німеччину від подальшої участі в обговоренні умов угоди між різними представленими в комісії державами». Проти Рапалльського договору виступили й американські дипломати. Подається й декілька речень про реакцію на ці домовленості в Радянській Росії та Веймарській Німеччині. Зокрема, що Радянський уряд позитивно оцінив Рапалльський договір як першу міжнародну угоду, яка фіксувала принцип мирного співіснування держав із різними соціально-економічними системами. У Німеччині Рапалльський договір був зустрінутий схваленням. У країні пройшли демонстрації та мітинги солідарності з Радянською Росією. Німецький канцлер Йозеф Вірт, який зіграв позитивну роль нормалізації відносин з

Радянською державою, підкреслив у своїй промові в рейхстазі, що «робітники всього світу розглядають Рапалло як першу істинно мирну справу після великої катастрофи». Німеччина виграла не лише політично, а й економічно. Рапалльський договір відкрив реальну можливість широких та взаємовигідних ділових зв'язків між двома країнами. Вже наприкінці 1922 р. німецький експорт у Радянську Росію збільшився більш ніж 2 рази, а імпорту — більш як 14 раз [1].

Щодо аналізу новітніх українських підручників, то слід підкреслити, що цій темі приділено менше уваги, ніж у білоруських та російських. Тим паче, що ці події висвітлюються не в параграфах про тогочасні міжнародні взаємини початку 1920-х рр., а у розділах про внутрішню та зовнішню політику Веймарської республіки міжвоєнної доби.

Скажімо, в одному з таких сучасних шкільних посібниках для українських школярів вказується, що спроби Німеччини переглянути суми й терміни виплат непосильних репарацій, що були зафіксовані Версальською угодою 1919 р., не мали успіху через позицію Франції. Наслідки виявилися для західних країн несподіваними: 16 квітня 1922 р. у Рапалло поблизу Генуї під час конференції, на якій західні країни вимагали від СРСР визнати борги Радянської Росії, підписано радянсько-німецьку угоду. Країни відмовилися від взаємних боргів і репарацій, встановили дипломатичні відносини. Німеччина стала першою західною державою, яка визнала СРСР. Метою договору було не дозволити Заходу зміцнювати економіку за рахунок переможених країн і Росії. Договір передбачав поживлення торгівлі. Започатковано низку таємних угод про військове співробітництво, на підставі яких на території Росії німці випробовували зброю й готували військових спеціалістів [1].

Як бачимо, події навколо міжнародної конференції в Генуї 1922 р. та досягнення домовленостей між урядами Радянської Росії і Веймарської Німеччини про співпрацю у різних царинах, отримали висвітлення на сторінках білоруських, російських та українських шкільних підручників.

Хоча варто вказати, що автори цих посібників з історії по-різному характеризували ці міжнародні перипетії.

2.2. Локарнські мирні домовленості 1925 р., їх роль у гарантуванні нових кордонів у Західній Європі

Слід підкреслити, що міжнародна угода, підписана у Локарно 1925 р., яка свого часу відіграла важливу роль у побудові гарантій безпеки у континентальній Європі, теж отримала своє місце у шкільних підручниках пострадянських держав. Звісно, що автори цих посібників зі історії виходили з різних позицій при аналізі цих подій. Тому цілком зрозуміло, що школярі різних країн у дидактичних матеріалах знаходять різну інформацію та оцінки щодо цих дипломатичних перемовин.

Переходячи до аналізу новітніх білоруських підручників, треба сказати, що у них не так багато інформації можна знайти про ці події. У цих матеріалах подається тільки фактологічний матеріал і майже відсутні оціночні судження як про роботу Локарнської конференції, так і міждержавні домовленості, які там були досягнуті. Для підтвердження наших думок, проаналізуємо білоруський підручник зі всесвітньої історії для старших класів, який був надрукований у 2008 році в Мінську. Варто сказати, що на сторінках цього посібника про Локарнську конференцію 1925 р. йдеться про таке: «На Локарнській конференції обговорювалися питання європейської безпеки, основоположні принципи якої було закладено Версальською системою міжнародних відносин, створеною переможцями після закінчення Першої світової війни. Версальська система розглядалася як багатополарна у реальній практиці та ліберально-демократична за проголошеними принципами модель міжнародних відносин. За задумами її творців, вона має відбивати загальнолюдські цінності, покладені основою західної цивілізації: демократія, право, безпека.

У ході роботи Локарнської конференції було остаточно узгоджено та парафоровано п'ять документів, відомих як Локарнські угоди: Договір про

взаємну гарантію між Німеччиною, Бельгією, Францією, Великобританією та Італією (Рейнський гарантійний пакт), Арбітражну угоду між Німеччиною та Францією, Арбітражну угоду між Німеччиною та Францією Бельгією, Арбітражний договір між Німеччиною та Польщею, Арбітражна угода між Німеччиною та Чехословаччиною. Крім того, поза порядком денним конференції Франція парафувала гарантійні договори з Польщею та Чехословаччиною. 1 грудня 1925 р. Локарнські угоди було підписано в Лондоні. Вони набули чинності у вересні 1926 р. після прийому Німеччини до Ліги Націй.

За Рейнським гарантійним пактом Німеччина та Франція відмовилися від взаємних територіальних претензій і взяли на себе зобов'язання зберігати недоторканність існуючих між ними кордонів як остаточних і не підлягаючих перегляду. Вони також погодилися не нападати один на одного, дотримуватись демілітаризації Рейнської зони та вирішувати всі спірні питання звичайними дипломатичними засобами або шляхом арбітражу. Роль основних гарантів непорушності франко-німецького кордону взяли він Великобританія та Італія» [1].

Звичайно, що у вище вказаному білоруському підручнику з історії містяться авторські висновки щодо підсумків і значення Локарнської конференції 1925 р. Вони теж не такі розлогі, проте у них подаються стислі аналітичні судження. Зокрема, тут згадується про те, що Локарнські угоди не вирішували всіх проблем європейської безпеки. У Локарно були і втрати, і придбання. Найголовніше, що учасники Локарнської конференції продемонстрували вірність основному принципу дипломатії: готовність до компромісу, до порозуміння. Локарнські рішення згладжували протиріччя, що накопичилися, і стали важливим кроком на шляху до взаємної довіри європейських країн. У Локарно було зафіксовано нову тенденцію у Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин: повернення Німеччини до концерну рольових європейських держав. Версальська система тим самим виявила механізми внутрішнього саморозвитку та

саморегулювання, гнучкість та еластичність. Це означало стійкість Версальської системи міжнародних відносин, життєздатність її основних принципів. Локарнські угоди вказували, що зміцнення миру та безпеки в Європі можливе лише на шляху взаємних поступок та зростання довіри між країнами [].

Щодо новітніх російських шкільних підручників з історії та висвітлення на їх сторінках Локарнської конференції 1925 р., то треба сказати, що ми помічаємо таку ж тенденцію, як і в білоруських дидактичних матеріалах, а саме – узагальнені інформаційні дані про ці домовленості між європейськими державами. Ілюстрацією такого підходу є підручник зі всесвітньої історії для російських старшокласників, який був підготовлений у 2013 р. Скажімо, у цьому шкільному посібнику про Локарнську конференцію згадується таке: «На Локарнській міжнародній конференції 1925 р. країни Заходи спробували врегулювати військово-політичні відносини з Німеччиною. Головним документом, прийнятим на конференції, став Рейнський гарантійний пакт. Його підписали представники Великобританії, Франції, Італії, Німеччини та Бельгії. Відповідно до пакту Німеччина, Франція та Бельгія визнавали свої кордони вічними і непорушними і брали на себе зобов'язання ніколи не нападати один на одного, а все з часу вирішувати мирним шляхом. Рейнська зона оголошувалась демілітаризованою, а 1926 р. Німеччина була прийнята до Ліги Націй» [].

Звісно, що це не єдиний новітній російський підручник, де події у Локарно 1925 р. характеризуються з таких позицій. В інших сучасних російських дидактичних матеріалах теж мало говориться про ці міжнародні перипетії. В іншому російському підручнику з історії для 11 класу за редакцією російського історика О. Волобуєва, який теж був надрукований у 2013 р. в одному з московських видань, про цю міжнародну конференцію також подається вкрай стисла інформація. На його сторінках ми зустрічаємо наступні згадки про ці події: «Локарнська конференція - це міжнародна конференція за участю Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Бельгії,

Польщі та Чехословаччини, офіційно скликана з метою остаточного «умиротворення Європи» після Першої світової війни. Конференція проходила з 5 по 16 жовтня 1925 року у швейцарському курортному місті Локарно під головуванням британського міністра закордонних справ Остіна Чемберлена, завершившись ухваленням так званого Рейнського гарантійного пакту про західні кордони Німеччини. Західні держави-переможниці прагнули пов'язати Німеччину зобов'язаннями щодо недоторканності франко-німецького і бельгійсько-німецького кордону, а також не допустити зміцнення відносин Німеччини з Радянською Росією, встановлених на основі Рапалльського договору 1922 року».

Також авторами подаються певні висновки щодо цих міжнародних угод і їх значення. Скажімо, на сторінках вже згадуваного шкільного підручника ми зустрічаємо такі авторські міркування: «Крім того, в Локарно були парафовані окремі німецько-польська та німецько-чехословацька угоди про готовність сторін вирішувати двосторонні суперечки, що виникають, за допомогою міжнародного арбітражу. Однак спроба Франції досягти англо-італійських гарантій і для цих угод зазнала невдачі, що змусило Францію укласти з Польщею та Чехословаччиною договори про допомогу у разі порушення їхніх кордонів. На відміну від Версальського договору, Рейнський пакт та інші угоди Локарно було укладено з Німеччиною як із політично рівноправним міжнародним гравцем. Британія зуміла забезпечити прийняття Німеччини як противагу Франції до Ліги Націй. Було узгоджено розпличасте тлумачення статті 16 статуту Ліги, що дозволяло Німеччині брати участь у спільних заходах Ліги Націй. Укладання Рейнського пакту розцінювалося як поворот Німеччини у бік Заходу. Взаємини Німеччини із Радянським Союзом погіршилися, підсумки Локарнської конференції створили пряму загрозу політичну ізоляцію СРСР. Проте, вже 12 жовтня 1925 року було укладено радянсько-німецький економічний договір, а 24 квітня 1926 року — договір про дружбу та нейтралітет».

Переходячи до характеристики новітні українських підручників та викладу інформації про подій довкола Локарно 1925 р., то варто сказати, що їм приділено менше уваги, як у білоруських чи російських шкільних посібниках. Цікаво, що в окремих новітніх підручниках українських авторів взагалі відсутня інформація про ці перемовини, а у тих, де ця інформація фігурує, вона подається тільки в загальновідомих рисах. Скажімо, у підручнику зі всесвітньої історії для 10 класу під редакцією українського науковця П. Полянського, який побачив світ у 2010 р. З усіх використаних нами матеріалах української шкільної дидактики, у ньому найбільш розлого характеризується Локарнська конференція 1925 р. Зокрема, у ньому згадується таке: «У першій половині 1920-х років війська країн Антанти неодноразово вторгалися до Рейнської зони під претекстом несплати репарацій або запобігання агресивним діям Німеччини. У відповідь німецьке населення області влаштовувало акції протесту. Найгострішим був Рурський конфлікт. Його врегульовано Локарнськими договорами 1925 р., які гарантували непорушність кордонів європейських держав, що склалися після світової війни, зокрема франко-німецького кордону. Основним документом Локарнських договорів був Рейнський гарантійний пакт, укладений між Німеччиною, Бельгією, Великою Британією, Італією і Францією. Учасники договору зобов'язувалися вирішувати всі спори в суді, не розпочинати воєнних дій одна проти одної, а в разі нападу на одну з країн-учасниць надавати негайну допомогу жертві агресії. Порушення положення про Рейнську демілітаризовану зону розглядали також як агресію» [1].

Аби не бути голослівними наведемо приклад ще одного українського підручника зі всесвітньої історії для старших класів під редакцією вітчизняного історика І. Щупака, який теж був надрукований у 2010-х роках. У ньому міжнародним перемовинам у Локарно 1925 р. приділено тільки невеликий абзац у параграфі, присвяченому змінам сил на геополітичній арені після Першої світової війни. Там згадується наступне: «На 1925 р. загострилися німецько-французькі суперечності. Для вирішення цих та інших

питань скликали Локарнську конференцію (5-16 жовтня 1925 р.), у якій взяли участь представники Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Польщі та Чехословаччини. Локарнська конференція прийняла Рейнський гарантійний пакт, який забезпечував недоторканість кордонів між Францією, Бельгією, Німеччиною. Франція і Бельгія зобов'язувалися не вдаватися до війни з Німеччиною. Велика Британія та Італія виступали головними гарантами цих угод. Проте гарантії не поширювалися на кордони Німеччини з Чехословаччиною і Польщею. На конференції також схвалили «план Дауеса», спрямований на відродження німецького промислового потенціалу. Німеччину вперше після війни визнали рівноправним партнером на міжнародній арені. У 1926 р. її прийняли до Ліги Націй як постійного члена Ради цієї організації» [1].

Підбиваючи підсумки цієї частини нашої дипломної роботи, потрібно сказати, що, висвітлення подій Локарнської конференції 1925 р. на сторінках шкільних підручників зі історії пострадянських держав (білоруських, російських та українських) подається не однаково. У більшості матеріалах шкільної дидактики цих країн, які нами використовувалися описуються тільки загальновідомі факти, пов'язані з перемовинами цих європейських дипломатів. Аналітичні судження та оцінки конференції у Локарно ми зустрічаємо вкрай рідко.

2.3. Економічна криза 1929-1933 рр. і її вплив на міжнародну ситуацію у світі

Світова економічна криза 1929-1933 рр., або як її ще називають «Велика депресія», відіграла вагомую роль у змінах на геополітичній карті світу наприкінці 1920 – на початку 1930 рр. Наслідки цього глобального катаклізму суттєво позначилися на зовнішній політиці тогочасних великих держав, адже тепер ключові міжнародні гравці змушені були головну увагу зосередити на вирішенні своїх внутрішніх проблем (політичних, соціальних, економічних тощо), спричинених економічною кризою. Міжнародні

проблеми та регіональні конфлікти тепер займали другорядні позиції у політиці урядів Сполучених Штатів, Великої Британії та Франції. З іншого боку, «Велика депресія» стала однією з вагомих причин приходу до влади в деяких європейських країнах ультра націоналістичних сил. Мабуть приклад Німеччини і перемоги на виборах нацистської партії на чолі з А. Гітлером є найкращою ілюстрацією цієї тенденції.

Говорячи про сучасні білоруські підручники з історії і опису подій світової економічної кризи 1929-1933 рр. та її впливу на міжнародну ситуацію, то треба сказати, що ці події досить розлого подаються на сторінках посібників для школярів. Згадується про причини кризи, де вона зародилася і які саме країни постраждали найбільше від цієї глобальної соціальної катастрофи. Скажімо, у білоруському шкільному підручнику з всесвітньої історії, який був підготовлений під редакцією Г. Космача, детально розповідається про «Велику депресію». Зокрема, її початок висвітлюється наступним чином: «У п'ятницю, 25 жовтня 1929 р., стався стрімкий обвал акцій на нью-йоркській фондовій біржі. Почалося масове банкрутство банків, та був і підприємств. Незабаром фінансова криза переросла у світову економічну кризу, яка мала катастрофічні наслідки для економік багатьох країн. Він набув глобального характеру не лише за кількістю країн, а й за кількістю порушених ним галузей. Найбільше постраждали промисловість, фінансова система та сільське господарство. Масового характеру набули безробіття, зубожіння та голод. На початку 1932 р. у країнах повністю безробітних налічувалося понад 26 млн. людина. Загальною причиною кризи стало надвиробництво товарів та циклічний розвиток капіталізму. Основними причинами кризи стали порушення традиційних господарських зв'язків у роки Першої світової війни та після неї, економічний бум 1920-х рр., у результаті якого з'явилося багато фінансових пірамід, спекулятивних фірм та організацій. Біржові спекуляції, надання незабезпечених реальними товарами кредитів набули широкого розмаху. Концентрація виробництва та капіталу, панування монополій в економіці

західних країн також стали важливими факторами виникнення та поглиблення кризи. Штучна підтримка монополіями високого рівня цін спричиняло зниження платоспроможності населення» [1].

Також автори згадуваного білоруського підручника згадують про країни, населення яких найбільше постраждало від цього світового економічного катаклізму. На сторінка даного посібника йдеться: «Найбільшою мірою криза вразила економіку США та Німеччини. У 1932 р., коли криза досягла найбільшої глибини, падіння промислового виробництва, у Німеччині становило 54 % від рівня 1928 р., а США — 46 %. Цілком безробітними наприкінці 1932 р. у Німеччині було 6 млн. осіб, а в США — близько 17 млн. Реальна заробітна плата американських робітників знизилася на 35 %, у Німеччині — на 50 %. В умовах кризи Німеччина з 1932 р. перестала виплачувати репарації. У США розорилися 900 тис. фермерських господарств та 5,5 тис. банків. Масовий голод, злидні і самогубства зневірених людей стали типовими проявами кризи в ті роки. Республіканська адміністрація Г. Гувера в США зробила спробу зупинити кризу шляхом розподілу субсидій та позик. Для цього було створено Реконструктивну фінансову корпорацію. Вона вклала в економіку 2 млрд. доларів, проте це не спричинило поживлення економічного життя. Також безрезультатно закінчилася спроба створити Федеральне фермерське управління провести масове скуповування сільськогосподарських товарів, щоб не допустити сильного падіння цін. Державні позики та субсидії монополіям не виправдали себе, безпосереднє державне регулювання економіки адміністрація Гуверу не пішла.

В Англії криза почалася пізніше, ніж в інших країнах, і не мала таких катастрофічних наслідків, як у Німеччині. Рівень виробництва в Англії впав на 23%, безробіття охопило близько 3 млн. осіб. За допомогою колоній (насамперед Індії) та Британської Співдружності націй Англія змогла пом'якшити наслідки економічної кризи. У Франції криза тривала до 1936 р. і мала два кульмінаційних пункти: 1932 і 1935 рр., коли обсяг промислового

виробництва скоротився на 44 %. В Італії промислове виробництво скоротилося на 30%, кількість безробітних перевищила 1 млн. осіб.» [].

Важливо, що у білоруських підручниках акцентується увага, хоч й не так багато, і на інші західні держави (Німеччина, Італія) та на зміни в їх внутрішньополітичному житті, спричинених «Великою депресією». Зокрема, говориться про те, що найхарактернішою рисою внутрішньополітичного життя країн Західної Європи у роки світової економічної кризи стали масові страйки, соціальні та політичні конфлікти, зміцнення реакційних правих сил та прихід нацистів до влади у Німеччині. Зміцніли авторитарні режими у низці країн Європи та фашистський режим в Італії. З іншого боку, посилювалося соціальне невдоволення та вплив комуністів, соціал-демократів та інших лівих сил. Найбільш драматична соціально-політична боротьба розгорнулася в Німеччині, де в умовах світової економічної кризи стало швидко наростати вплив НСДАП. У вересні 1930 р. під час виборів до рейхстагу вона отримала 18,3 % голосів виборців. Праві партії почали співпрацювати з НСДАП у процесі боротьби проти веймарської демократії. Це призвело до влади влітку 1932 р. реакційний кабінет Ф. Папена, який здійснив державний переворот у Пруссії, усунувши від влади соціал-демократичний уряд. Підсумком стало подальше посилення впливу нацистів, які на виборах до рейхстагу липні 1932 р. зібрали 13,7 млн. голосів виборців (37,4%), їхня фракція (230 депутатів) стала найбільшою в парламенті. У листопаді 1932 р. на позачергових виборах до рейхстагу НСДАП втратила значну кількість голосів, але залишилася найбільшою партією в парламенті. Новий кабінет на чолі з генералом К. Шлейхер не зміг стабілізувати соціально-політичну обстановку в країні. У умовах 30 січня 1933 р. президент П. фон Гінденбург призначив рейхсканцлером Німеччини фюрера НСДАП А. Гітлера. Незважаючи на активну антифашистську боротьбу КПГ на чолі з Е. Тельманом та опір з боку СДПН та лівих сил, запобігти встановлення фашистської тоталітарної диктатури в Німеччині не вдалося [].

Згадується, що впродовж 1929-1933 рр. в Італії зміцнилася фашистська держава і було розширено фашистське соціальне законодавство. У Франції та Англії фашистський рух не отримав широкої підтримки та сильного впливу, як у Німеччині та Італії. Воно залишалося роздробленим і не мало таких харизматичних вождів, як А. Гітлер і Б. Муссоліні. У цих країнах збереглися основи ліберально-демократичного устрою [].

На наш погляд, цікавими видаються висновки про економічну кризу 1929-1933 рр. та шляхи її подолання. У вже згадуваному шкільному посібнику білоруського автора Г. Космача слушно підкреслюється, що у 1933 році в Західній Європі та США позначилися три основні варіанти подолання економічної кризи: буржуазно-реформістський, неоліберальний варіант, який здійснювався в США («новий курс») та Великобританії; тоталітарний варіант реалізовувався у фашистській Італії та гітлерівській Німеччині; у Франції, де криза затягнулася до 1936 р., намітився соціально-реформістський варіант виходу з кризи, що передбачав часткову націоналізацію виробництва, планування економіки, проведення великих соціальних реформ тощо [].

Переходячи до характеристики новітніх російських підручників, зауважимо, що вони мають багато спільних рис у висвітленні даної теми з білоруськими. В них теж чимало уваги звертається на причини кризи, її особливості. Також приділяється місце розгортанню кризи в Сполучених Штатах, де й корінилися витоки цієї соціальної катастрофи. Скажімо, у одному з підручників для російських школярів, надрукованому у 2010-х роках, акцентується увага, що у жовтні 1929 р. стався катастрофічний обвал курсу акцій на Нью-Йоркській фондовій біржі, що призвів до банкрутства власників цінних паперів. Так почалася фінансова криза, що охопила незабаром весь світ. Вона масштабно позначилася на промисловості, сільському господарстві, громадському житті. Зупинилося виробництво на фабриках і заводах країн Заходу, збанкрутували банки та промислові компанії. Курси акцій промислових компаній знизилися на 87%. Хвиля

безробіття захлеснула мільйони людей, селяни розорялися. Спалювалися посіви, вирубувалися плодові дерева, забивалася племінна худоба, знищувалася сировина та продовольчі товари. У 1929-1933 рр. виробництво в обробній промисловості впало більш ніж на 53%. Найсильніший удар припав по автомобілебудуванню: виробництво машин скоротилося на 80%. Зазнали краху понад 110 тис. торгових і промислових фірм, 19 великих залізничних компаній, розорилися понад 11 тис. банків. В цілому промисловість США за роки кризи виявилася відкинutoю на рівень 1905-1906 років. Джерел доходів втратили 34 млн. людина. На біржі праці та за безоплатним супом вишиковувалися нескінченні черги. Безробітні в США не отримали допомоги від держави. Відсутність будь-якого соціального страхування змушувало їх жебракувати і голодувати. Але й ті, хто зберіг роботу, зазнали на собі удару кризи: заробітна плата робітників зменшилася на 60%. Представники середнього класу, Нью-Йорк, США. 1930 р., крім роботи, втрачали і свої заощадження. Безхатченки, які опинилися на вулиці через нездатність оплатити житло, вважали за благо потрапити до в'язниці за бродяжництво хоча б на добу, щоб отримати дах і харчі [].

Теж згадують, що жертвами кризи виявилися також країни, економічно пов'язані із Заходом. Руйнувалися міжнародні торговельні зв'язки. Рівень світової торгівлі скоротився на 2/3. Падіння цін на сировину та продовольство вдарило по країнах - експортерам цих товарів. У той же час зниження доходів і рівня життя населення країн Азії, Африки та Латинської Америки не дозволяло людям купувати в колишніх масштабах продукцію, що випускається в розвинутих країнах. Це завдало додаткового удару по економіці Заходу [].

Але на противагу, білоруським авторам, російські розробники дидактичних матеріалів вказують на особливості «Великої депресії», а саме, чим ця економічна криза відрізняла від попередніх, які мали місце у попередні десятиліття існування капіталістичного ладу. Зокрема, в одному з використаних нами російських підручників ми знаходимо про це наступне:

«Криза 1929-1933 років. (у США його назвали Великою депресією) істотно відрізнявся від циклічних криз XIX – початку XX ст. Вона виникла у той час, коли відбувалося оновлення технічної та технологічної бази економіки, почало розвиватися виробництво товарів масового споживання. Економічна криза, що охопила весь світ (крім СРСР з його локально-замкненим народним господарством), означала також кризу принципів ліберальної економіки. Виявилось, що у XX ст. за умов «Великої депресії» механізми ринкового саморегулювання працюють погано. Щоб зрозуміти це, знадобилося чотири роки масового безробіття, злиднів, спаду виробництва, банкрутств» [].

Примітно, що у значній частині новітніх російських підручників у розділах, присвячених світовій економічній кризі 1929-1933 рр. і її наслідкам для західних країн, чомусь не згадуються Німеччина та Італія, а лише фігурують згадувані нами Сполучені Штати, Велика Британія і Франція. Щодо останніх двох держав, то російські автори шкільних посібників приділяють їм менше місця, ніж США. Скажімо, стосовно Великобританії згадується, що вона вже втратила роль провідної промислової держави світу, менше інших країн постраждала від кризи. Це сталося тому, що у 1920-х рр. в країні не було значного економічного підйому, і спад виявився не таким помітним. Пік кризи припав на 1932 р., коли обсяг промислового виробництва скоротився до 82,5% порівняно з 1929р. При владі в цей період знаходився другий уряд лейбористів на чолі з Дж. Р. Макдональдом, який вжив заходів щодо боротьби з безробіттям. Коштів для виплати допомоги не вистачало, тому довелося скоротити кількість осіб, які їх одержують. Криза загострила проблему фінансів: під загрозою виникнення величезного дефіциту бюджету уряд запровадив жорстку економію. Збільшувалися податки, скорочувалися посібники з безробіття, знижувалася зарплата державних службовців. Такими чином, вдалося уникнути фінансового краху, але вжиті заходи викликали невдоволення робітників і призвели до розколу в лейбористському уряді. На виборах 1931 р. лейбористи зазнали поразки, більшість місць у парламенті отримали консерватори. Криза змусила

британський уряд відмовитися від золотого стандарту фунта стерлінгів та ввести протекціоністські заходи для англійської економіки. Це підвищило конкурентоспроможність англійських товарів та захистило внутрішній ринок країни [].

Щодо Франції, то вказується, що її «Велика депресія» торкнулася пізніше інших розвинутих країн: ознаки серйозного спаду проявилися тільки в 1931 році. Промислове виробництво країні скоротилося на 32%. Закінчилася криза теж пізніше - в 1935 р. уряди, які змінювали один одного, намагалися боротися з економічними проблемами шляхом зниження державних витрат, скорочення зарплати, збільшення податків. Але позитивних результатів ці заходи не давали. Нестабільність влади на тлі кризи призвела до активізації вкрай правих і фашистів, які прагнули встановити диктатуру. Після того як у Німеччині в 1933 р. до влади прийшли нацисти, у Франції посилилася загроза демократичним свободам []. Відзначається, що небезпека з боку правих, загострення економічної кризи змусили соціалістів, комуністів та представників партії радикал-соціалістів, які за своєю ідеологією були близькі до лібералів, забути колишні розбіжності та укласти у 1935 р. угоду про створення Народного фронту. Цей крок підтримали не лише робітники, а й мали великий вплив у Франції середні верстви. Парламентські вибори 1936 р. принесли Народному фронту переконливу перемогу [].

Аналізуючи тематику світової економічної кризи 1929-1933 рр. на сторінках сучасних українських підручників, то слід наголосити, що за об'ємом інформації вони поступаються білоруським та російським. З іншого боку, необхідні інформаційні дані потрібні для українського школяра про причини, перебіг та наслідки цього соціального катаклізму у них містяться. Таку тенденцію спостерігаємо в більшості новітніх вітчизняних посібників зі всесвітньої історії. Скажімо, в українську підручнику за редакторством І. Щупака, який побачив світ у 2010 р., вказується наступне: «Епоха економічного процвітання, яку переживали розвинені країни світу в 1920-х

роках, завершилася несподівано. 24 жовтня 1929 р. почалося, а в наступні дні набуло катастрофічних масштабів падіння цін акцій у США. Ці дні відомі як «крах на Уолл-стріт» — від назви вулиці в Нью-Йорку, яку вважають фінансовим центром США. Краху передував спекулятивний бум, під час якого мільйони американців інвестували в цінні папери. Банки кредитували купівлю акцій, розраховуючи отримувати прибутки за рахунок швидкого зростання цін. Унаслідок цього фондовий ринок зріс майже утричі. Одного дня фінансова система США не витримала такого зростання. Ціни на акції почали стрімко падати. Дестабілізація фінансового ринку відразу вплинула на виробництво. Десятки тисяч фірм і підприємств зупинилися, мільйони людей втратили роботу. У паніці вкладники забирали гроші з банків, що призвело до банкрутства тисяч банків. У 1932 р. загальний обсяг виробництва становив половину від докризового рівня. У країні налічувалося 17 млн. безробітних. Криза торкнулася всіх верств населення. Суттєво потерпали фермери, які не знаходили збуту й мусили знищувати продукцію. Республіканський уряд на чолі з Гербертом Гувером намагався боротися з кризою традиційними методами: стимулювати приватне підприємництво, вільний ринок і конкуренцію. Однак ці заходи тільки погіршували ситуацію. Невдоволене населення почало влаштовувати марші на Вашингтон. Один з найбільших відбувся в 1932 р. Він увійшов в історію як марш ветеранів. Влада застосувала для його розгону армію» [1].

Також не оминається увагою й катастрофічна соціально-економічна ситуація в інших країнах Заходу. У першу чергу, розповідається про Велику Британію та Францію. Зокрема, вже згадуваному вище вітчизняному шкільному посібнику йдеться про це наступне: «Крах на ринках США став початком світової економічної кризи 1929–1933 рр. У Великій Британії криза стала помітною з 1930 р. Низькі темпи зростання британської економіки в попередні роки зумовили й відносно невелике падіння: у 1932 р. загальний обсяг виробництва становив 82,5 % від довоєнного. Безробіття охопило чверть населення. У деяких регіонах економічне життя завмерло. Особливо

Схожість

Цитати

Посилання

Вилучений
текст

Підміна символів

Коментарі

постраждала металургія. Виник дефіцит державного бюджету. У Франції криза проявилася в 1932 р. Причиною цього були німецькі репараційні виплати й розвиток оборонної промисловості. Коли цей потенціал вичерпався, економіка потребувала структурних змін і технічного переобладнання. Особливо постраждала від кризи Німеччина, яка була залежна від американських кредитів. Тут збанкрутували близько 70 тис. підприємств, обвалилася банківська система, почалася гіперінфляція. «Велика депресія» мала також соціальні й політичні наслідки: полегшила прихід до влади лівим і екстремістським силам» [1].

Ще одну тенденцію, яку ми помітимо при аналізі використаних нами підручників зі всесвітньої історії українських авторів, це те, що в окремих з них «Великій депресії» не приділено жодного параграфу. Проте цю інформацію ми знаходимо у розділах, присвячених західним державам у період між світовими війнами (Сполучені Штати, Велика Британія, Франція, Німеччина). Для прикладу згадаємо про вітчизняний підручник за авторством П. Полянського, який побачив світ на початку 2010-х років. Найбільше інформаційних даних про причини та перебіг світової економічної кризи 1929-1933 рр. ми знаходимо у матеріалах, присвячених США у міжвоєнну добу. Зокрема, тут вказується таке: «Крах американського ринку акцій розпочався 24 жовтня 1929 р. У цей день майже 12 млн. акцій змінили своїх власників. Через п'ять днів криза стала загальнонаціональною, а згодом поширилася на весь світ. Вкладники назвали 29 жовтня — день, коли в паніці за безцінь було продано 16 млн. акцій — «чорним вівторком». Фондові біржі Нью-Йорка й усієї Америки посипались як картковий будинок. Так у жовтні 1929 р. драматично закінчилася «нова ера». В Америці розпочалася криза перевиробництва, яка невдовзі перетворилася на світову економічну кризу. Навесні 1931 р. в США знову почалася банківська паніка. Валовий національний продукт (ВНП) упав на 8,5 %. Упродовж 1932 р. втратив роботу майже кожен четвертий працездатний американець; ціни на сільськогосподарську продукцію знизилися більше ніж наполовину; значно

Схожість

Цитати

Посилання

Вилучений
текст

Підміна символів

Коментарі

скоротилася світова торгівля США. 1932–1933 рр. — найгірші роки «Великої депресії». Майже 5 тис. банків розорилися, а мільйони вкладників утратили всі свої заощадження. У тих, кому пощастило зберегти роботу, значно зменшилася зарплата, долар знецінився на третину, кожна п'ята ферма розорилася. За проїзд у транспорті майже ніхто не платив, шкільні вчителі працювали, не отримуючи платні. У містах спалахували «голодні бунти». Із зростанням безробіття посилювалась агресія до «чужинців» — іммігрантів, які нібито забирають роботу у «справжніх» американців. У 1932 р. відбувся марш ветеранів Першої світової війни до Вашингтона» [1].

Як бачимо, кожна дидактична школа пострадянських держав (білоруська, російська, українська) має свої підходи до висвітлення та викладу інформаційних повідомлень про причини, перебіг і наслідки світової економічної кризи 1929-1933 рр. на сторінках власних підручників зі всесвітньої історії.

Підбиваючи підсумки цього розділу нашої магістерської роботи про міжнародні відносини упродовж 1920-х років, необхідно сказати, що у проаналізованих нами дидактичних матеріалах білоруських, російських та українських авторів цій темі приділено достатньо місця. Проте, як ми намагалися продемонструвати вище, кожна з цих шкіл дидактики розробила власні методологічні напрацювання щодо викладу цих подій (Міжнародна конференція у Генуї 1922 р., Локарнські домовленості 1925 р., «Велика депресія» 1929-1933 рр.). Головним чином, це проявляється в інформаційному об'ємі, який ми можемо зустріти на сторінках шкільних підручників та, не менш важливо, в авторських оцінках цих важливих перепитів, які мали суттєвий вплив на стабільність тогочасної системи міжнародних взаємин, що увійшла в історію під назвою Версальсько-Вашингтонської.

**Розділ 3. Криза Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних
відносин у 1930-х роках у пострадянських підручниках з історії**
**3.1. Агресивна зовнішня політика «держав-осі» (Німеччина, Італія,
Японія) та збройні конфлікти у різних регіонах світу**

30-ті роки XX ст. виявилися вирішальними з позицій існування Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Під тиском тих викликів, які постали перед тогочасною геополітичною архітектурою світової безпеки (світовий соціально-економічний катаклізм 1929-1933 рр., реваншистська політика деяких великих держав, політика «умиротворення» тощо) не тільки спричинили кризу цієї системи, але й зруйнували основу її існування. Таким чином, початок нового світового збройного протистояння був неминучим.

Одним з чинників, який зруйнував цю геополітичну конструкцію, була агресивна політика Німеччини, Італії та Японії, що представляли новий військово-політичний альянс, так званих «держав-осі». Самі ці країни прагнули кардинально змінити баланс сил у світі та перетворитися на домінуючі потуги на міжнародній арені у той час.

Переходячи до висвітлення такого зовнішньополітичного курсу згаданих вище держав у новітніх білоруських шкільних підручниках, то варто сказати, що даній темі приділено належну увагу. Зокрема, сучасному білоруському підручнику зі всесвітньої історії за 10 клас, який був підготовлений у 2012 р., про агресивну політику нацистської Німеччини та Японії згадується наступне: «З приходом нацистів до влади Німеччина взяла курс на повний перегляд і ліквідацію Версальської системи та розширення власного «життєвого простору» за рахунок інших країн. У жовтні 1933 р. фашистська Німеччина вийшла з Ліги Націй. Вона стала збільшувати армію і готуватися до проведення агресивних акцій у Європі. У 1935 р. Німеччина в результаті плебісциту повернула собі Саарську область. Тоді ж у Німеччині було введено загальний військовий обов'язок та проведено реформування армії – вермахту. Військово-морська угода Німеччини з Англією у червні 1935 р. давала можливість фашистам збільшити міць флоту. 7 березня 1936 р. вермахт зайняв Рейнську демілітаризовану зону. Тому в 1935-1936 роках Німеччині вдалося по суті домогтися фактичного скасування умов Версальського мирного договору і створити в Європі перше вогнище

військової небезпеки та нової світової війни. Фашистська Італія також прагнула реалізувати свої загарбницькі плани і восени 1935 р. розв'язала агресію проти Абіссинії (Ефіопії).

На Далекому Сході розпочала реалізацію своїх агресивних планів Японія. У 1931-1932 рр. вона окупувала Маньчжурію і створила там маріонеткову державу Маньчжоу-Го. У 1933 р. Японія вийшла із Ліги Націй. Після цього вона розширила агресивні акції у Китаї та у липні 1937 р. розпочала великомасштабну війну, захопивши Центральний Китай та інші регіони країни. Таким чином, і в Азійсько-Тихоокеанському регіоні виник осередок світової війни» [].

Необхідно зауважити, що чимало місця у сучасній білоруській дидактиці приділяється питанню формування військово-політичного блоку, який увійшов в історію як «держави-осі». Цікаво, що у більшості білоруських підручників цій тематиці приділяється окремий підрозділ. Скажімо, в одному з таких шкільних посібників зі всесвітньої історії, який побачив світ у 2000-х роках, згадується про це так: «У 1930-х роках сформувався військово-політичний союз трьох основних агресивних держав — Німеччини, Італії та Японії. У жовтні 1936 р. відбулося підписання угоди про співробітництво між Німеччиною та Італією. Вони домовилися про розмежування сфер впливу на Балканах та в Дунайському басейні, а також узгодили свої дії у війні проти Іспанської республіки, де розгорталася громадянська війна між націоналістами та республіканцями. Німеччина визнала захоплення Ефіопії Італією. 25 листопада 1936 р. Німеччина та Японія уклали Антикомінтернівський пакт. Вони зобов'язалися вести спільну боротьбу проти Комінтерну, а в секретному додатку до пакту домовилися про те, що у разі війни однією із сторін з СРСР інша створюватиме сприятливі умови для ведення війни. У листопаді 1937 р. до пакту приєдналася Італія. Політична спілка трьох агресивних держав отримав назву «осі (трикутника) Берлін - Рим - Токіо»» [].

В іншому білоруському спеціалізованому шкільному посібнику «Велика Вітчизняна війна радянського народу (в контексті Другої світової війни)», який був підготовлений у 2010 р., ми зустрічаємо схожу інформацію про це військовий альянс Німеччини, Італії та Японії. Зокрема, на сторінках посібника ми зустрічаємо інформацію, що німецьке керівництво завжди прагнуло зміцнити військово-політичне співробітництво з найбільш агресивними державами. 24 жовтня 1936 р. було підписано угоду про створення «Осі Берлін — Рим», відповідно до якої Німеччина та Італія обіцяли проводити спільну лінію щодо війни в Іспанії, де розгорталася громадянська війна між військами генерала Франко та республіканськими силами. 25 листопада 1936 р. Німеччина та Японія уклали так званий «Антикомінтернівський пакт», до якого через рік приєдналася Італія [].

Переходячи до характеристики сучасних російських підручників та висвітлення в них реваншистської політики Берліна, Риму та Токіо, то треба сказати, що цій темі теж приділено достатньої місця. Якщо порівнювати за об'ємом інформації, то білоруські посібники для школярів поступаються. Таку тенденцію ми спостерігаємо у більшості підручників РФ, які були підготовлені у 2000-х роках. Однак тут помічаємо й іншу тенденцію. Поряд зі згадками про цю політику Німеччини, Італії та Японії на ревізію тогочасної системи міжнародних відносин згадується, що Радянський Союз у цей час перетворився на гаранта міжнародної безпеки. Для прикладу, розглянемо підручник з історії для російських школярів, який був підготовлений у 2013 р. під редакцією С. Мироненка. На його сторінках ми спостерігаємо вище згадану тенденцію. Зокрема, тут вказується наступне: «Гітлерівський режим взяв курс на ліквідацію військових статей Версальського договору, тим самим розпочавши підготовку до захоплення Європи. Рейхстаг затвердив військовий бюджет, який передбачав великі асигнування утримання військово-повітряного флоту, забороненого Версальським договором. У 1935 р. в результаті плебісциту - всенародного опитування - Німеччині була повернута Саарська область, і німецька військова промисловість отримала доступ до

важливого стратегічного сировини - вугілля та залізняку. У тому ж році в Німеччині було відновлено загальну військову службу, відтворено Генеральний штаб, у країні розгорнулося будівництво підводного флоту. Зростала загроза нової війни. Ліга Націй, з якої зі скандалом вийшли Японія та Німеччина, виявилася не в змозі зупинити агресію.

Німецькі нацисти і японські мілітаристи не приховували антикомуністичних поглядів та прагнення до захоплення радянських територій. Тому криза Версальсько-Вашингтонської системи, яку пропаганда більшовиків багато років називала «імперіалістичною» і «розбійницькою», викликала серйозне занепокоєння у радянського уряду. СРСР перетворився на прихильника зміцнення європейської та світової безпеки. Ще на початку 1930-х років. Радянський Союз уклав договори про ненапад з Фінляндією, Латвією, Естонією та Францією. У 1933 р. були встановлені дипломатичні відносини між СРСР та США. У 1934 р. Радянський Союз вступив до Ліги Націй, підтвердивши тим самим свій статус великої держави» [1].

Такий приклад не є єдиним. В іншому російському шкільному посібнику під редакцією О. Волобуєва за 2013 р. знаходимо схожу інформацію. Зокрема, на його сторінках бачимо таку інформацію, що на основі іспанських подій, а саме громадянська війна 1936-1939 рр., Антикомінтернівський пакт завершив своє формування. Цей пакт носив неоднозначну спрямованість, враховуючи ратифікацію Францією 7 березня 1936 гарантійного договору з СРСР. Положення пакту передбачали координацію дій Німеччини та Японії, спрямованих проти Комінтерну. Як пишуть російські автори, зазначена міжнародна організація, на переконання підписантів, являла собою систему політичної агентури СРСР за кордоном. Додатковим секретним договором до пакту передбачалося, що його учасники у разі війни однієї з держав із СРСР повинні утриматися від дій, які могли б полегшити становище Радянського Союзу. Відповідно, опосередковано цей таємний договір передбачав, що сторони-підписанти пакту мали утримуватися також від усіляких відносин із державами, з якими СРСР

підтримував союзницькі договірні відносини. Тому щодо них країни Антисоюзницького пакту мали коригувати свою політику згідно з положеннями таємного договору та в режимі консультацій з партнером. У союзницьких відносинах з СРСР знаходилася Франція на базі системи договорів 1935 р., відповідно, і додатковий договір до Антисоюзницького пакту був спрямований проти союзницьких відносин між СРСР та Францією. А до французьких колоніальних володінь у Тихому океані та на Індокитаї виявляла інтерес Японія. Таким чином, виходячи з того, що Японія, в результаті її виключення з Ліги Націй, виявилася ізольованою від активної політики в рамках інститутів Версальської системи, вона отримала вплив на європейську політику за посередництва Німеччини. Разом з тим Німеччина прагнула монополізувати ініціативу щодо перегляду положень Версаль, тому для неї найважливішими союзниками були Японія та Італія. Німеччина мала можливість ініціювати ревізію положень Версальської системи, перебуваючи у центрі функціонування її положень та інститутів. У свою чергу Італія та Японія самоусувалися від активної участі в політичних процесах у рамках Версальських положень. Отже, вони були конкурентами Німеччини з ініціативи ревізійних заходів [1].

Аналізуючи сучасні українські шкільні підручники та висвітлення на їх сторінках ревандистської політики лідерів Німеччини, Італії та Японії у той час, то слід наголосити, що в загальних рисах фактологічний матеріал та авторські висновки збігаються з тими, які ми зустрічаємо у білоруських та російських дидактичних матеріалах. Звісно, у вітчизняних шкільних посібниках ми не часто зустрінемо міркувань про СРСР як одного з гарантів існування Версальсько-Вашингтонської геополітичної системи, як це бачимо на прикладі підручників в РФ. Однак загалом можемо констатувати, що характеристика цієї тематики має спільні риси у шкільній підручниковій літературі трьох обраних нами країн.

Переходячи до характеристики новітніх українських підручників, то треба сказати, що ця тема представлена на належному рівні. У більшості

вітчизняних посібників з історії згадується про держави, які прагнули у військовий спосіб змінити систему міжнародних відносин, їх мету і цілі тощо. Скажімо, в українському шкільному підручнику за редакторства М. Мудрого, розповідається про це так: «Перші ознаки наближення нової великої війни з'явилися на зламі 1920–1930-х років на тлі економічної кризи. Прецедент безкарності агресії виник на Далекому Сході. Усе почалося в 1927 р., коли прем'єр-міністр Японії Гітти Танака в меморандумі імператору виклав програму територіальних завоювань і знищення могутності США в Тихому океані. У 1931 р. японські війська окупували Маньчжурію – важливу в стратегічному й економічному плані північно-східну частину Китаю. На захопленій території створено маріонеткову державу Маньчжоу-Го. Виправдовуючи агресію, Японія заявляла про загрозу проникнення СРСР у цей регіон і як приклад наводила китайсько-радянський конфлікт 1929 р. і підтримку Радянським Союзом китайських комуністів.

Втручання Ліги Націй не привело до засудження агресора. Ба більше, у відповідь Японія в 1933 р. демонстративно вийшла з Ліги Націй. Компромісний мир між Японією і Китаєм, укладений за посередництва США і Великої Британії, тільки на короткий час стримав японську агресію. Новий наступ Японії на Китай розпочався в 1937 р. Він відбувався одночасно з інтенсивною ідеологічною обробкою японців: вихованням на моральноетичному кодексі самураїв-бусідо, нетерпимістю до антивоєнної опозиції (що названо «рухом за мобілізацію національного духу»), гаслом установалення «нового порядку» в Східній Азії» [].

Не оминають на сторінках вітчизняної підручничкової літератури й загарбницькі цілі фашистської Італії та її лідера Б. Мусоліні. У вже вказаному вище нами підручнику, підготовленого українським вченим М. Мудрим, йдеться про те, що у Середземномор'ї головну загрозу миру становила фашистська Італія. За задумом Беніто Муссоліні, який полюбляв казати «Наше море» (Mare Mostro), Італію належало перетворити на регіональну наддержаву. Король і добре налагоджений апарат «корпоративної держави»

покірно виконували його бажання. У 1930-ті роки погляди Муссоліні сягали вже далі Середземномор'я. Він послав італійські війська до Абіссинії (так тоді називали Ефіопію), Іспанії та Албанії. Об'єднане в Лізі Націй світове співтовариство, а також британці і французи знову погрожували санкціями, але нічого зроблено не було. Така безкарність тільки заохочувала й посилювала нові хвилі агресії [].

Звісно, що ключову увагу учнів українські автори, як білоруські та російські, звертаю на зовнішньополітичні заходи нацистської Німеччини у той час. Згадується, що курс цієї держави після приходу до влади нацистської партії та її лідера А. Гітлера, кардинально змінився. Тепер нове політичне керівництво Німеччини було налаштоване не на мирне співіснування з країнами, з якими вона боролася у роки Першої світової, а рішучий реванш за поразку війни 1914-1918 рр. Скажімо, в українському посібнику зі всесвітньої історії для старшокласників за редакторством Полянського, про це розповідається досить розлого. Для прикладу, автор вказує, що з приходом до влади Гітлера німецький уряд узяв курс на ліквідацію Рейнської демілітаризованої зони. У 1934 р. нацисти були причетні до спроби перевороту в Австрії, у 1935 р. вони відсвяткували повернення до Німеччини за результатами плебісциту Саарської області, запровадили загальний військовий обов'язок, відновили військово-повітряні сили, відмовилися від пунктів про роззброєння. Урешті-решт у березні 1936 р. нацистський уряд в односторонньому порядку, наче глузуючи з незграбних і непослідовних дій західних держав, денонсував Локарнські договори й увів у Рейнську зону військо. І хоча Рада Ліги Націй засудила Третій рейх за порушення міжнародних зобов'язань, реакції з боку великих європейських держав не прозвучало. Франція промовчала, а в Лондоні заявили, що вступ німецьких військ у Рейнську область «не створює загрози військового конфлікту», що означало визнання ліквідації Рейнської демілітаризованої зони [].

Важливо підкреслити, що мабуть єдина відмінність українських дидактичних матеріалів, на протигау білоруським та російським, полягає в

наступному – лише в них згадується про Лігу Націй в контексті реваншистської політики Німеччини, Італії та Японії. Звісно, що розлогих інформаційних повідомлень ми не зустрічаємо, однак стислі дані про цю міжнародну інституцію в той час подаються. У вже згадуваному підручнику, який редагував М. Мудрий, про Лігу Націй вказується таке: «Як організація із забезпечення миру, Ліга Націй не змогла створити ефективної системи міжнародної безпеки, що стало причиною поступового занепаду її авторитету. Виразно це проявилось в 1930-х роках. До складу Ліги Націй у 1937 р. входило 58 держав. Однак до того часу провідні держави-агресори вже залишили організацію (за всю історію Ліги з різних причин її залишило 16 держав): зокрема в 1933 р. – Японія й Німеччина, у 1937 р. – Італія. Так Японія «протестувала» проти невизнання маріонеткової держави Маньчжоу-Го; нацистська Німеччина залишила конференцію з роззброєння, не бажаючи, як пояснив Гітлер, бути «народом другорядної зони», а фашистська Італія прагнула мати вільні руки для нових територіальних захоплень після окупації Абіссинії.

Намагання Ліги Націй у кожній конфліктній ситуації протиставляти воєнній силі тільки моральну позицію, уникати називати агресора агресором і утримуватися від накладення санкцій – усе це ще більше підточувало довіру до організації держав і народів, які сподівалися на захист, а у великих держав викликало зневагу і нехтування. Так само організація не змогла захистити гарантовані міжнародними договорами права національних меншин (зокрема, щодо українців такі договори підписали Польща, Румунія та Чехословаччина). Щораз більше Ліга Націй демонструвала тільки власне безсилля. Та й статут Ліги не забороняв війну як метод розв'язання спірних питань» [1].

Таким чином, агресивний зовнішньополітичний курс Німеччини, Італії та Японії у 1930-х роках на сторінках новітніх білоруських, російських та українських підручниках з історії висвітлюється на належному рівні. Важливо підкреслити, що, на противагу іншим темам, які ми розглядали у

попередніх розділах нашої дипломної, це питання немає суттєвих відмінностей у трактуванні авторів підручкової літератури цих пострадянських держав.

3.2. Політика «умиротворення» країн Заходу

У науковій літературі, присвяченій не тільки Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин, але й періоду між двома світовими війнами, вважається, що політика «умиротворення» великих держав (Велика Британія, Франція, Сполучені Штати) вважається однією з причин початку Другої світової війни (1939-1945 рр.). Такий зовнішньополітичний курс західних демократій лише сприяв реалізації загарбницьких ідей країн-агресорів (Німеччина, Італія, Японія) та збільшенню їх геополітичних амбіцій. Зазначимо, що це питання отримало достатнє висвітлення на сторінках підручників з історії пострадянських держав, у першу чергу, білоруських, російських та українських.

Характеризуючи політику «умиротворення» у новітніх білоруських підручниках, треба сказати, що цій темі приділено чимало. У цих дидактичних матеріалах ми знаходимо дані про країни та їх лідерів, які здійснювали такі заходи на міжнародній арені, подію, що вважається ключовою у цій недалекоглядній політиці тощо. Скажімо, в одному з підручників Республіки Білорусь, підготовленим для школярів у 2000-х роках, вказується, що «західні держави, особливо Великобританія, у 30-х роках XX століття реалізовувала політику «умиротворення» агресора, тобто постійно йшли на поступки Німеччині. Прем'єр-міністр Великобританії Н. Чемберлен у 1938 р. неодноразово відвідував Німеччину та зустрічався з А. Гітлером. Він у принципі погодився з основними вимогами Гітлера щодо Чехословаччини. Франція також поступилася тиском Німеччини та погодилася на скликання міжнародної конференції з Чехословаччини. Вона відбулася 29-30 вересня 1938 р. у Мюнхені. А. Гітлер, Б. Муссоліні, Н. Чемберлен та Е. Даладьє вирішили долю Чехословаччини. СРСР у цей час

готовий був надати військову допомогу Чехословаччини, але прохання про це від неї не надійшло. За Мюнхенською угодою Судетська область відторгалася від Чехословаччини. На початку жовтня німецькі війська зайняли Судети. Польща отримала Тешинську область Чехословаччини. Втрата Судетської області мала катастрофічні наслідки для Чехословаччини, оскільки вона була основним економічним районом країни з багатими на природні запаси, розвинутою оборонною промисловістю та сильною системою військових укріплень» [1].

Також білоруські автори згаданого вище посібника з історії для учнів підкреслюють, що Мюнхенська угода 1938 р. була кульмінацією політики «умиротворення» західних держав і стало найважливішою подією на шляху підготовки та розв'язання Другої світової війни. А. Гітлер зумів шляхом погроз та шантажу змусити Англію і Францію піти на великі поступки та по суті обдурити їхніх керівників, яких він зневажливо називав черв'яками. Особливо сліпо вірив у обіцянки А. Гітлера Н. Чемберлен, який заявив, прибувши з Мюнхена до Англії: «Друзі мої, я привіз вам світ». Однак більш прозорливий політик У. Черчіль сказав у парламенті: «Ми зазнали повного і нищівну поразку». Мюнхенська угода стала для Гітлера лише засобом для повної ліквідації чехословацької держави. 15 березня 1939 р. вермахт зайняв Прагу. Частина Чехословаччини під назвою «протекторат Богемія та Моравія» була приєднана до Німеччини. Словаччина залишалася маріонетковою державою, що повністю залежала від Німеччини. Лише після цього західні держави почали відходити від політики «умиротворення» А. Гітлера [1].

Переходячи до аналізу політики «умиротворення», яку здійснювало політичне керівництво Великої Британії і Франції на сторінках сучасних російських шкільних підручників з історії, то варто сказати, що даній тематиці приділяється багато уваги. В опрацьовані нами підручниковій літературі РФ ми знаходимо інформацію про причини так званою «Мюнхенської змови» 1938 р., реакцію радянської дипломатії на такі дії

європейських країн тощо. Скажімо, у одному з російських підручників за редакцією вченого О. Волобуєва, який був надрукований у 2013 р., про анексію територій тогочасної Чехословаччини вказується наступне: «Не зустрічаючи реальної протидії, у березні 1938 р. Гітлер здійснив аншлюс (приєднання до Німеччини) Австрії. Західні держави розглядали поглинання Австрії не як акт нацистської агресії та ревізію Версальського договору, бо як крок на шляху «умиротворення» Німеччини.

Наступною жертвою стала Чехословаччина. Скориставшись не вирішеністю національних проблем у цій країні, німецький фюрер зажадав передачі Німеччині Судетської області, в основному населеної німцями. У вересні 1938 р. у Мюнхені відбулася міжнародна конференція глав урядів Німеччини, Італії, Англії та Франції, на якій західні країни фактично зрадили свого союзника - Чехословаччину, погодившись на відторгнення від неї промислово розвиненого Судетського регіону. Втративши прикордонні укріплення та склади озброєнь, чехословацька армія втратила можливість чинити серйозний опір агресору. У березні 1939 р. німецькі війська окупували Чехію, а в Словаччині було створено маріонеткову державу. Аншлюс Австрії та захоплення Чехословаччини сповістили урядам і народам Європи про наближення війни та необхідність дієвих заходів для блокування німецької агресії» [1].

Цікаво, що в деяких російських дидактичних матеріалах можна знайти інформацію про мету, яку переслідували лідери Британії і Франції у той час, а саме – політика на умиротворення нацистської Німеччини дозволить мирно співіснувати з нею, а її війська агресія була націлена на схід, тобто, на Радянських Союз. Треба зауважити, що такі судження у шкільній літературі у вказаний нами період (до 2014 р.), зустрічаються вкрай рідко. Проте така ідея окремими російськими авторами вже вказувалася в той час. Скажімо, в одному зі шкільних посібників з історії для школярів РФ, який був надрукований у 2010-х роках, про це згадується наступне: «Головною метою нацистського режиму в міжнародних справах була скасування обмежень на

озброєння Німеччини, які передбачалися умовами Версальського мирного договору 1919 р. Великобританія та Франція були готові піти на поступки в обмін на взаємні гарантії безпеки. Вони вважали, що з гітлерівським режимом можна мирно співіснувати. Надалі французький та англійський уряди ще досить тривалий час дотримувалися політики «умиротворення» агресора.

Політика «умиротворення» агресора – політика, що здійснювалася британським та французьким урядами напередодні Другої світової війни у 1933–1939 роках. Вона передбачала поступки нацистській Німеччині з метою домовитися з нею за рахунок країн Центральної та Південно-Східної Європи, відвести гітлерівську агресію від Великої Британії та Франції та направити її на Схід, проти Радянського Союзу» [1].

Однак треба вказати, що в частині новітніх російських підручниках можемо знайти інформацію не тільки про політику «умиротворення» щодо нацистської Німеччини. Вказується, що такий зовнішньополітичний курс стосувався Італії та Японії, які теж мали власні геополітичні амбіції. Зокрема, в підручнику за редакторства історика С. Мироненка підкреслюється, що політика «умиротворення» у передвоєнні роки реалізовувалася як Великою Британією, так й іншими західними демократіями; вона стосувалася як Німеччини та фашистської Італії, а поза європейським театром дій – імператорської Японії. Теж наголошується, що політика «умиротворення» подавалася її апологетами світової та власної громадськості як політика врегулювання міжнародних суперечок та вирішення конфліктів за допомогою розумних переговорів та знаходження компромісу, щоб уникнути збройних зіткнень та насильницького шляху вирішення проблемних питань. Проводячи таку політику, тогочасні політичні лідери Великобританії та Франції вважали, що їм вдасться задовольнити розумні амбіції фашистських держав та зупинити агресорів [1].

У цьому вище згаданому підручнику для школярів РФ вказується, що апогеєм політики «умиротворення» стала Мюнхенська угода (жовтень

1938 р.) чотирьох держав (Великої Британії, Франції, Італії та Німеччини), що передбачала відторгнення на користь нацистської Німеччини Судетської області тогочасної Чехословаччини, населеної етнічними німцями. Прихований задум західних країн з приводу «Мюнхенської змови» полягав у тому, щоб застрахувавши себе угодами з гітлерівською Німеччиною, підштовхнути її до війни з Радянським Союзом. Повернувшись до Лондона, прем'єр-міністр Великої Британії Н.Чемберлен пред'явив публіці на аеродромі підписану угоду зі словами: «Я привіз мир для цілого покоління». Проте вже наступного року стало зрозумілим, що політика «умиротворення» не принесла Європі довгоочікуваного світу [].

Переходячи до характеристики української шкільної підручниковій літератури та висвітлення на її сторінках політики «умиротворення» західними демократіями, то варто сказати, що даній тематиці теж приділяється достатньо уваги. Ба більше, в окремих українських підручниках ми знаходимо не тільки етапи чи наслідки такої політики, але й причини, які спонукали лідерів Сполучених Штатів, Великої Британії та Франції здійснювати такі дії на міжнародній арені. Як це не дивно, але вказування причин такого зовнішньополітичного курсу західних держав, ми зустрічаємо вперше. У білоруських та російських посібниках з історії ми не зустрічали цього, але лише фактологічний матеріал та авторські висновки.

Для прикладу наведемо вітчизняний шкільний підручник під редакцією П. Полянського, де детально розкриваються причини політики «умиротворення». Зокрема тут йдеться про наступне: «Політикою «умиротворення» називають військову політику держави, яка полягає в поступках агресору задля компромісів, щоб утримати його від порушення миру або застосування крайніх заходів. Термін «умиротворення» найчастіше вживають для пояснення зовнішньої політики британського уряду щодо нацистської Німеччини наприкінці 1930-х років. Така політика призвела до розпаду Версальської системи, Ліги Націй та системи колективної безпеки. Вона докорінно змінила розподіл сил у Європі: значно послабила позиції

Великої Британії й Франції, але посилила гітлерівську Німеччину. Щодо їх головних причин, то вони є наступними: 1) Зосередження громадськості Великої Британії та Франції на внутрішніх проблемах, породжених економічною кризою 1929-1933 рр.; 2) недооцінка очільниками західних держав агресивних намірів А. Гітлера; 3) самоусунення (курс на самоізоляцію) Сполучених Штатів Америки від європейських справ; 4) пацифістські настрої більшості британського і французького суспільств через страх пережитої Першої світової війни; 4) курс британської та французької дипломатії на ослаблення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

Найактивнішим прихильником політики «умиротворення» був Н. Чемберлен, прем'єр-міністр Великої Британії. На його думку, Перша світова війна виникла тому, що великі держави на деякий час втратили контроль над розвитком подій і в результаті місцевий конфлікт переріс у світову війну. Щоб відвернути таку небезпеку в майбутньому, міркував він, потрібно зберегти контакти з усіма учасниками міжнародного конфлікту і вирішувати наявні проблеми на основі взаємних поступок» [1].

Звісно, що більшість вітчизняних шкільних посібників з історії послуговуються таким ж фактологічними даними про цю політику західних демократів, як і білоруські та російські шкільні дидактики. Скажімо, в підручнику під редакторством М. Мудрого вказується, що першим результатом політики «умиротворення», який призвів до територіальних змін, став аншлюс Австрії. Ідея аншлюсу, тобто об'єднання Австрії й Німеччини в єдину державу, з'явилася в XIX ст. у концепціях австрійських і німецьких націоналістів, які прагнули побудови «Великої Німеччини». Версальський і Сен-Жерменський договори 1919 р. забороняли об'єднання Австрії та Німеччини без згоди Ліги Націй. Приєднання Австрії стало одним з головних завдань зовнішньої політики Третього рейху. У лютому 1938 р. австрійський канцлер Курт фон Шушніг підписав з Німеччиною угоду, яка поставила

Австрію під контроль Німеччини. 11–12 березня 1938 р. німецька армія за підтримки австрійських нацистів окупувала Австрію [].

Звісно, що вітчизняні розробники шкільних підручників не оминають кульмінаційний момент політики «умиротворення» - «Мюнхенську змову» 1938 року. Скажімо, у посібнику для українських учнів 10 класу, який підготував історик І. Щупак підкреслюється, що після австрійської республіки, наступною жертвою агресії стала Чехословаччина, від якої Німеччина зажадала приєднання промислово високорозвиненої Судетської області, де проживало 3,2 млн. німців. У вересні 1938 р. судетські нацисти вчинили заколот. Після його придушення Німеччина почала погрожувати Чехословаччині розправою. Але тоді співвідношення сил було не на користь Німеччини. Чехословаччина мала добре озброєну й підготовлену армію. Втрутився й Радянський Союз, який запропонував Чехословаччині, згідно з договором 1935 р., усебічну допомогу. Виникла міжнародна криза, для розв'язання якої Чемберлен двічі зустрічався з Гітлером.

Гітлер обіцяв, що Судетська область – остання територіальна вимога Німеччини в Європі. Це, а також британсько-французький ультиматум чехословацькому уряду про передачу Німеччині територій, заселених німцями, розчистили шлях до Мюнхенської угоди. Угоду укладено за спиною Чехословаччини главами урядів Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії 29–30 вересня 1938 р. Її наслідком стало відторгнення від Чехословаччини на користь Німеччини всіх західних і північно-західних районів. Чехословаччина втратила п'яту частину території, майже чверть населення і половину важкої промисловості, усі прикордонні укріплення. Кордон з Німеччиною став проходити за 40 км від Праги.

Тому Мюнхенська угода – ганебна сторінка дипломатії. Але восени 1938 р. західні суспільства сприйняли змову з полегшенням. Проте розуміння хибності такої політики прийшло через кілька місяців [].

Завершуючи цю частину нашої дипломної роботи, необхідно зазначити, що тематиці, пов'язаній з політикою «умиротворення», яка реалізовувалася

політичним керівництвом західних демократій (Сполучених Штатів, Великої Британії, Франції) приділяється чимало уваги. Фактологічні дані, якими послуговуються білоруські, російські та українські автори підручкової літератури практично ідентичний, авторські висновки схожі, а відмінності у подачі цієї теми школярам перерахованих пострадянських країнах не є значними.

3.3. Пакт Молотова-Ріббентропа 1939 р.

на сторінках пострадянських шкільних підручників

Одна з найбільш дискусійних і суперечливих сторінок у історії міжнародної дипломатії міжвоєнної доби – це радянсько-німецькі домовленості 1939 р. Адже в наукових колах й до сьогодні можна почути різні оцінки цього договору – від позитивних до негативних. Тому у шкільній дидактиці пострадянських країн цій темі теж приділяється увага. Однак як ми побачимо нижче, то оцінки пакту між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною 1939 р. у шкільних підручниках з історії Республіки Білорусь, РФ та України подають та трактують не однаково.

Щодо новітніх білоруських посібників для школярів, то варто одразу сказати, що ця тематика подається досить розгорнуто. Згадується про мету перемовин з Німеччину та яку ціль переслідувало радянське керівництво, які здобутки отримав СРСР від цих домовленостей тощо. Таку тенденцію ми спостерігаємо в більшості дидактичної літератури. Скажімо, в білоруському шкільному посібнику «Велика Вітчизняна війна радянського народу (в контексті Другої світової)» про ці переговори вказується наступне: «Тим часом між Великою Британією, Францією та Німеччиною велися переговори, спрямовані на те, щоб підштовхнути нацистську Німеччину до збройного конфлікту з СРСР. У такій складній ситуації СРСР змушений був на переговори з гітлерівською Німеччиною. Необхідно відзначити, що ініціатива укладання німецько-радянського пакту належала німецькій стороні. Так, 20 серпня 1939 р. А. Гітлер надіслав телеграму І. В. Сталіну, в якій пропонував

укласти договір про ненапад: «...Я ще раз пропоную Вам прийняти мого міністра закордонних справ у вівторок 22 серпня, найпізніше — у середу 23 серпня. Імперський міністр закордонних справ буде наділений усіма необхідними повноваженнями для складання та підписання пакту про ненапад» []. Але цікаво, що в даному посібнику, про положення пакту згадується не так багато, а про таємних протокол про розподіл сфер впливу в Центральній та Східній Європі взагалі не вказується нічого. Ось, що пишуть білоруські автори: «23 серпня 1939 р. міністр закордонних справ І. Ріббентроп прилетів до Москви. Після переговорів увечері 23 серпня 1939 р. був підписаний німецько-радянський договір про ненапад (Пакт Ріббентропа - Молотова) терміном на 10 років. Одночасно було підписано секретний додатковий протокол. Очевидно, у серпні 1939 р. становище у Європі досягло найвищої напруги. Гітлерівська Німеччина не приховувала свого наміру розпочати військові дії проти Польщі. Після підписання договору про ненапад СРСР не міг суттєво вплинути на агресивні дії Берліна» []. Хоча треба віддати належну, що у цьому посібнику у додатках, які фігурують після кожного параграфа, присутня частина тексту, який містився у цих таємних домовленостях між радянським та нацистським режимами.

Як ми вже згадували, така тенденція присутня фактично в усіх матеріалах шкільної дидактики Республіки Білорусь, які нам вдалося знайти та опрацювати. Такий підхід, який домінував у білоруських шкільних підручниках з історії до 2014 року, тільки розкриває фактологічну складову, тобто, знайомить учнів з основними датами, діями, які брали участь у цих дипломатичних перемовинах між Радянським Союзом та гітлерівською Німеччиною у 1939 році. Однак розлогих авторських міркувань та пояснень до цього міжнародного договору, а особливо до її таємної частини, ми практично не бачимо.

Переходячи до новітніх російських підручників, то необхідно підкреслити, що вони оперують фактично тим ж фактологічним матеріалом, який ми зустрічаємо у білоруській підручниковій літературі. Проте у

більшості посібників РФ присутні авторські судження та оцінки пакту 1939 р. Принаймні таку тенденцію ми спостерігаємо за тими матеріалами шкільної дидактики, які нам вдалося знайти і опрацювати. Скажімо, в новітньому підручнику для школярів РФ за редакторством історика О. Волобуєва про причини та умови домовленостей між Радянським Союзом та гітлерівською Німеччиною вказується таке: «У серпні події почали розвиватися з неймовірною швидкістю. До Москви була направлена англо-французька військова делегація, яка, однак, не мала належних повноважень для укладання конкретного за взаємними зобов'язаннями договору. Переговори, які тривали з 11 по 21 серпня, зайшли в глухий кут. Німецьке та радянське політичне керівництво почали шукати шляхи до зближення. З метою розв'язати собі руки для агресії проти Польщі Гітлер вирішив нейтралізувати СРСР. І. В. Сталін, зневірившись у можливості укладання договору з Великобританією та Францією, але переконаний у близькості імперіалістичної війни, зважився на змову з Гітлером. У результаті 23 серпня 1939 р. гітлерівським міністром закордонних справ Й. Ріббентропом і радянським наркомом закордонних справ В. М. Молотовим було укладено договір про ненапад. З формального погляду в цьому документі не було нічого поганого. Однак усі розуміли, що договір давав «зелене світло» гітлерівській агресії проти Польщі. Більше того, між Німеччиною та СРСР було досягнуто угоди про поділ сфер впливу в Європі - так званий секретний протокол, згідно з яким СРСР претендував на частину Польської держави, що включала Західну Україну та Західну Білорусь, тобто на землі, що відійшли до Польщі за Ризьким договором 1921 р. Німеччина визнавала особливі інтереси СРСР у Прибалтиці, Фінляндії та Бессарабії, що увійшла до складу Румунії в 1918 році» [1].

Як бачимо, в цього сучасному підручнику для російських школярів присутня інформація про передумови укладання пакту 1939 р. між СРСР та Німеччиною, згадується про розподіл сфер впливу на європейському континенті тощо. Проте жодних авторських міркувань щодо засудження цих

домовленостей, що чесно кажучи, дозволили розпочати німецьким збройним силам військові дії проти Польщі, не згадується взагалі.

Для підтвердження нашої позиції наведемо приклад іншого новітнього російського шкільного підручника за редакторством історика С. Мироненка, який був надрукований у 2010-х роках. У параграфі, присвяченому міжнародній ситуації у світі наприкінці 1930-х рр., зазначається про перемовини, які велися, з одного боку, між радянськими дипломатами, а, з іншого, представниками Великої Британії та Франції. Вказується, що після того, як ці переговори зайшли у глухий кут, то радянське керівництво вирішило активізувати розмови з гітлерівською Німеччиною. Ось що ми зустрічаємо на сторінках цього підручника: «Англо-франко-радянські переговори, що проходили в Москві в липні-серпні 1939 р. (спочатку загальнополітичні, потім військових місій) виявили жорсткі, безкомпромісні позиції сторін, що майже не приховували гострої недовіри один до одного. І це було випадковим. Й. Сталін мав відомості про одночасні таємні переговори Лондона та Парижа з Берліном, у тому числі про намір Англії зробити черговий крок щодо умиротворення Німеччини: відмовитися від зобов'язань щодо захисту Польщі та провести за неї рахунок новий варіант Мюнхена вже безпосередньо біля кордонів СРСР. У свою чергу, в західноєвропейських столицях знали про негласні контакти німецьких і радянських дипломатів найвищого рангу (включаючи В. Молотова, який очолював у травні 1939 р. відомство закордонних справ). У ході цих контактів, особливо інтенсивних з липня 1939 р., представники двох країн досить швидко знайшли спільну мову.

У середині серпня 1939 р. Й. Сталін зробив свій вибір. 23 серпня, наступного дня після припинення мляво тривалих військових переговорів з Англією та Францією, В. Молотов і міністр закордонних справ Німеччини І. Ріббентроп підписали в Москві пакт про ненапад і секретний додатковий протокол до нього про поділ сфер впливу у Східній Європі. Згідно останньому, Берлін визнавав сферою впливу Радянського Союзу Латвію,

Естонію, Фінляндію, східну частину Польщі та Бессарабію. У вересні 1939 р. цей список було доповнено Литвою» [1].

Ще один приклад шкільного посібника для російських учнів, який ми розглянемо, це підручник для 11 класу за редакторства історика В. Шесткова, підготовлений до друку в 2012 році. У цих шкільних дидактичних матеріалах про переговори і підписання договору між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною вказується таке: «На той час Франція та Великобританія намагалися йти на поступки Гітлеру, щоб уникнути війни. Німецький канцлер продовжував реалізацію своїх планів щодо розширення кордонів нацистської Німеччини, анексувавши Австрію і відірвавши великий шматок Чехословаччини. Переговори з Британією та Францією велися мляво, вони нічого не дають і в травні 1939 Сталін призначає замість Максима Литвинова міністром закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова. І вже 23 серпня 1939 року в Москві, в присутності Сталіна, міністри закордонних справ СРСР – В'ячеслав Молотов – та Німеччини – Іоахім фон Ріббентроп – підписують, як він офіційно називався, «Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом».

Договір мав діяти 10 років (з продовженням на п'ять років) та передбачав політичні консультації, нейтралітет одна до одної у разі війни з третіми країнами, не членство у спілках, спрямованих проти одного з учасників договору та інші аспекти. Але було підписано також і таємний додаток до договору. Цей секретний протокол, підписаний тоді ж, передбачав сфери впливу та поділ Східної Європи між нацистською Німеччиною та комуністичним СРСР» [1].

Як бачимо, схожі акцент щодо характеристики як безпосередніх переговорів між радянським та німецьким режимами, так і висновки про пакту 1939 р. та його наслідки, зустрічаються у більшості підручкової літератури для школярів РФ.

Переходячи до аналізу новітніх українських шкільних підручників з історії та опису на їх сторінках радянсько-німецьких домовленостей 1939 р.,

то варто сказати, що, на противагу білоруським і російським посібникам з історії, у вітчизняних дидактичних матеріалах більше присутня інформація про оцінки, наслідки та значення радянсько-німецьких домовленостей. Таку констатуємо на основі опрацьованої нами української підруничкової літератури для школярів старших класів. Для, прикладу в одному з таких підручників за редакторством українського вченого М. Мудрого, про радянсько-німецьку угоду 1939 р. вказується таке: «Зближення Німеччини і СРСР, яке завершилося угодою про розподіл сфер впливу і фактично стало прелюдією до початку Другої світової війни, розпочалося з ініційованих Німеччиною переговорів про активізацію економічних зв'язків. Обидві сторони водночас розуміли, що ці переговори мають політичну вагу. Першим про потребу політичного діалогу, який мав стати запорукою успіху економічних переговорів, заявив В. Молотов у травні 1939 р. Улітку дипломатичні відомства працювали, формуючи основу для початку прямих політичних переговорів. Насамперед сторони погодилися, що польське питання не може бути перешкодою для порозуміння, трохи згодом уже йшлося про територію від Чорного до Балтійського морів. До початку серпня 1939 р. Німеччина і Радянський Союз були готові розділити сфери впливу. У Берліні визначено й дату нападу на Польщу – 26 серпня. Німецька делегація на чолі з Ріббентропом прибула до Москви 23 серпня, і після коротких переговорів уночі договір про ненапад було підписано. До нього прикладався секретний протокол, у якому йшлося про розмежування сфер обопільних інтересів. Цей додатковий протокол увійшов в історію як пакт Молотова–Ріббентропа. У статті 1 пакту йшлося про країни Балтії. До радянської сфери інтересів відходили Фінляндія, Естонія і Латвія. Литва входила до сфери інтересів Німеччини. Стаття 2 визначала розділ Польщі: «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу польської держави, кордон сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії Нарва, Вісла і Сян». Це означало, що більша частина

Польщі в її тогочасних кордонах опинялася у сфері інтересів СРСР. Стаття 3 визначала інтереси СРСР щодо Бессарабії, яка входила до складу Румунії» [1].

Ще в одному з новітніх українських підручників знаходимо побідні інформаційні повідомлення. У підручнику з історії України за редакторства вченого О. Пометун зазначається наступне: «23 серпня 1939 р. В. Молотов і Й. Ріббентроп підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Крім цього, було підписано і таємний протокол, який містив положення, що стосувалися українських земель і означали, що відмова рейху від претензій щодо України набула форми розмежування «сфер інтересів». Фактично А. Гітлер і Й. Сталін, давши згоду на підписання «пакту Молотова — Ріббентропа» (відомий в історії під назвою пакт про ненапад), за яким розподілялася Польща, ініціювали Другу світову війну. Радянсько-німецький договір був орієнтований не на зміцнення гарантій миру в Європі, а на задоволення геополітичних інтересів двох тоталітарних держав. Для Пакту України його наслідки також були неоднозначними. З одного боку він сприяв єднанню п земель у складі радянської держави, з другого — мав на меті реалізацію інтересів сталінського тоталітарного режиму, який прагнув поширити свою владу на нові території».

На останок згадаємо ще один вітчизняний підручник, який готувався під керівництвом відомого українського історика С. Кульчицького на початку 2010-х років, де також спостерігаємо згадану вище тенденцію. У ньому про радянсько-німецький пакт 1939 р. йдеться наступним чином: «23 серпня 1939 р. у Москві народний комісар закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов та міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп підписали Договір про ненапад із секретним додатковим протоколом — пактом Ріббентропа — Молотова. Його безпосереднім наслідком став напад Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. Так розпочалася Друга світова війна — наймасштабніша війна в історії людства. Від березня 1939 р. у Москві тяглися безрезультатні переговори з представниками Великої Британії та Франції про створення системи колективної безпеки проти країни-агресора.

Саме з цього часу Сталін почав шукати можливість порозумітися з Німеччиною. 23 серпня в Москву прибув міністр закордонних справ Третього рейху Й. фон Ріббентроп. Метою цього візиту було підписання згідно з попередньою домовленістю Договору про ненапад між СРСР і Німеччиною. Боячись негативної реакції всередині СРСР, Сталін вів переговори з Гітлером у суворій таємниці, не поінформувачи навіть усіх членів політбюро ЦК ВКП(б). Того самого дня, пізно ввечері, у Кремлі було підписано, а наступного дня опубліковано Договір про ненапад терміном на 10 років. Таємний додатковий протокол про розмежування «сфери обопільних інтересів» у Східній і Південно-Східній Європі, звісно ж, оприлюднено не було. До радянської сфери впливу згідно з ним належали Латвія, Естонія, Фінляндія та Бессарабія; Литву визнано сферою впливу Німеччини; територію Польщі учасники угоди поділили між собою по лінії річок Нарев, Вісла, Сян. Німеччина зобов'язалася вступити на територію Польщі першою» [1].

Як бачимо, «пакт Молотова-Ріббентропа» 1939 р. у шкільній підручниковій літературі країн пострадянського простору, у першу чергу, Республіки Білорусії, РФ та України трактується та оцінюється не однаково. Як ми намагалися продемонструвати вище кожна шкільна дидактика цих пострадянських держав має власний погляд стосовно цієї події, яка безумовно мала масштабний вплив на історію XX століття.

Таким чином, підбиваючи підсумки даної частини нашої магістерської роботи, слід підкреслити дві речі. По-перше, криза Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин у білоруській, російській та українській шкільних дидактиках займає вагоме місце, адже ця тема є ключовою у висвітленні історії міжвоєнної доби. По-друге, події, що мали місце на міжнародній арені у 30-х роках минулого століття (політика «умиротворення», «Мюнхенська змова» 1938 р., радянсько-німецькі домовленості 1939 року тощо) трактується у шкільній підручниковій літературі згаданих вище країн не однаково, а деякі теми подекуди й зовсім

протилежно. Підручники з історії для школярів є наочною ілюстрацією такої тенденції.

Висновки

Завершення Першої світової, або як ще її називають на Заході, Великої війни 1914-1918 рр., створило у величезної частини населення європейських націй сподівання, що після таких тривалих і масштабних руйнувань, конфлікти між державами будуть вирішуватися тільки у мирний спосіб. Адже

набутий трагічний чотирьохлітній досвід світової війни мав стати ілюстрацією того, що відбувається, коли великі держави намагаються вирішити суперечки між собою за допомогою зброї. Лідери тогочасних провідних країн (Великої Британії, Франції та Сполучених Штатів) вважали, що вони створюють новий світовий устрій, де війна буде неможливою. Саме такі сподівання покладалися на Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин, що постала в результаті післявоєнних мирних домовленостей на Паризькій та Вашингтонській дипломатичних конференціях. Але такі мирні надії тривали зовсім недовго, оскільки під тиском різних чинників ця геополітична система не тільки опинилася у стані глибокої кризи, але й остаточно зруйнувалася з початком нової світової війни 1939-1945 рр.

Безпосередньо переходячи до висновків нашої дипломної роботи, слід сказати, що головним підсумком мирних конференцій у Парижі та Вашингтоні, було підписання мирних угод з переможеними державами. Принаймні така тенденція викристалізовується при аналізі використаних нами шкільних підручників з історії пострадянських держав. На прикладі новітніх білоруських, російських та українських посібників для школярів вона чітко проявляється. Проте кожна національна шкільна дидактика має свої напрацювання щодо висвітлення цього аспекту. Зокрема, це проявляється у певному інформаційному дисбалансі на сторінках підруничкової літератури, коли учні дізнаються про міжнародні відносини після Першої світової. Автори шкільних посібників акцентують увагу на деяких міжнародних договорах, які, на їх погляд, є ключовими (Версальський), а інші згадують побіжно або взагалі не згадують (Сен-Жерменський чи Тріанонський). Такі судження ми робимо на основі проаналізованих дидактичних матеріалах цих пострадянських держав до 2014 року.

Щодо суджень авторів підручників з історії стосовно міжнародного життя упродовж 1920-х років, то треба підкреслити, що не зважаючи національні особливості, притаманні білоруській, російській та українській

дидактиках, виклад даних про цей період для учнів шкіл має більше спільних, ніж відмінних рис. Авторські колективи згаданих вище держав, які готували підручникову літературу для школярів, сходяться на думці про те, що цей час був періодом мирного співіснування великих держав, спробою вирішувати всі суперечки шляхом перемовин та компромісів тощо. Тим паче, що визнаний авторитет Ліги Націй – нового міжнародного інституту, покликано забезпечувати мир і безпеку у світі, спонукав уряди країн звертатися по допомогу до цього міжнародного арбітра у вирішенні спірних питань. До того ж, світове економічне зростання, що мало місце у 20-ті роки минулого століття, теж було гарантом мирного життя, адже політичне керівництво усіх європейських країн намагалося використати економічний ріст для відновлення втрат та руйнувань, завданих національним економікам у роки Першої світової війни. Що важливо для нас, більшість авторів підручників для білоруських, російських та українських школярів вважають, що світова економічна криза 1929-1933 рр., або як її ще називають «Велика депресія» зруйнували ідилію цього миролюбного існування на міжнародній арені. Вони практично єдині в тому, що руйнівні наслідки цієї соціальної катастрофи, яка спіткала усі регіони світу, не тільки спричинили прихід до влади у деяких країн Європи відверто радикальних політичних сил (Німеччина), але й до кардинальної зміни їх зовнішньополітичного курсу та початок реваншистської політики.

Переходячи до характеристики політики «умиротворення» західних демократій (Велика Британія, Франція і Сполучені Штати), яку ми зустрічаємо на сторінках шкільних посібників з історії вказаних вище країн, то необхідно сказати, що ми спостерігаємо як автори різних підручників послуговуються однаковим фактологічним матеріалом та дають дуже подібні коментарі до цієї теми. Скажімо, у посібниках з історії Республіки Білорусії, РФ та України бачимо, що школярам розповідають про «Мюнхенську змову» 1938 р. і територіальний розподіл тогочасної Чехословаччини як апогей такого миролюбного зовнішньополітичного курсу, у першу чергу,

Великобританії та Франції спонукали нацистську Німеччину до агресивних дій на міжнародній арені. Хоча кожна національна дидактика намагається сформувати власне бачення при висвітленні цієї тематики. Для прикладу, тільки в українських підручниках до 2014 року ми знайшли чітко сформульовані причини (страх початку нової світової війни, ізоляціоністська зовнішня політика Сполучених Штатів тощо), що спричинили появу такої політики з боку британської і французької політичної еліти.

Виклад на сторінках шкільних підручників радянсько-німецьких домовленостей 1939 р. та їх наслідків, це одна з найбільш суперечливих тем, де ми помічаємо різний підхід білоруських, російських та українських авторів. Зрозуміло, що інформація про дату і коло підписантів пакту між Радянським Союзом та гітлерівською Німеччиною, умови договору подаються практично однаково у посібниках Республіки Білорусь, РФ та України. Однак стосовно підсумків, а головне, таємного додатку (про розподіл сфер впливу в Європі) до пакту Молотова-Ріббентропа, то тут ситуація кардинально відрізняється. Позиції білоруських та російських авторів шкільних підручників майже ідентична, оскільки, на їх погляд, головна мета з боку СРСР в цих угодах – це відтягнути початок війни проти Третього Рейху. Українські автори у більшості сходяться на думці, що ця угода 1939 р. дала поштовх Гітлеру до початку нової війни на європейському континенті, а Радянський Союз став його союзником, адже здійснив військову агресію проти Польщі, яка восени 1939 р. боронила свої території від німецьких збройних сил.

Схожість

Джерела з Інтернету

4

1	http://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/pidruchnyky-10-klas-2018/06-istoriya-ukraina-i-svit-10-klas/mudryy-isuksvst...	6.23%
2	https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3814/hist_2021_033.pdf?sequence=1	3.96%
3	https://history.vn.ua/pidruchniki/history-ukraine-and-world-10-class-2018-mydrii/13.php	2.85%
5	https://uahistory.co/pidruchniki/history-ukraine-and-world-10-class-2018-mydrii/10.php	2.06%

Цитати

Цитати

39

- 1 3.2. Політика «умиротворення» країн Заходу У науковій літературі, присвяченій не тільки Версальсько-Вашингтонській системі міжнародних відносин, але й періоду між двома світовими війнами, вважається, що політика «умиротворення» великих держав (Велика Британія, Франція, Сполучені Штати) вважається однією з причин початку Другої світової війни (1939-1945 рр.)
- 2 «20 мільйонів німців є зайвими»
- 3 «Для повоєнного облаштування світу переможці Першої світової війни скликали Паризьку мирну конференцію. Вона працювала з перервами від 18 січня 1919 р. до 21 січня 1920 р. Завдання форуму полягало в укладенні мирних договорів з переможеними – Німеччиною та її союзниками, представників яких запросили тільки для вручення договорів. Хоча учасниками конференції стали 32 країни, рішення ухвалювало вузьке коло – Рада десяти (по два представники від США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії) і Рада 19 п'яти (міністри закордонних справ цих держав). Головними дійовими особами конференції були Томас Вудро Вільсон (президент США), Девід Ллойд Джордж (прем'єр-міністр Великої Британії), Жорж Клемансо (прем'єр-міністр Франції) і Вітторіо Орландо (прем'єр-міністр Італії), якого замінив Франческо Нітті. Представників Радянської Росії на конференцію не допустили, а дипломати колишньої царської Росії не мали повноважень. Мирні договори стали спробою розв'язати суперечності між державами, які накопичилися на початок ХХ ст. і загострилися під час війни. Проте рішення влаштовували не всі сторони, що вело до нових конфліктів. Принцип конференції – право народів на самовизначення – не був застосований до всіх однаково»
- 4 «Українська делегація прибула на Паризьку конференцію із запізненням. Вона не мала офіційного статусу, оскільки країни Антанти не визнали самостійність України. Однак керівники УНР все ж скерували представників у столицю Франції, щоб привернути увагу міжнародної спільноти. Очолював делегацію Григорій Сидоренко, якого згодом замінив граф Михайло Тишкевич. Інтереси України посланці відстоювали через звернення до урядів країн-переможниць, публікацій у пресі. Українській делегації в Парижі бракувало єдності. Усі спроби домогтися визнання УНР і запобігти включенню Галичини до Польщі виявилися безуспішними»
- 5 «Найбільшу увагу прикуто було до Німеччини, з якою 28 червня 1919 р. укладено Версальський договір. Німеччина втратила сьому частину території й десяту 22 населення. Ельзас і Лотарингію повернули Франції. На багату вугіллям Саарську область Франція теж претендувала, але її на 15 років передано під управління Ліги Націй, подальшу ж долю мав визначити референдум. Приєднати до Франції Рейнську область західні союзники не погодилися. Частину західного кордону Німеччини було змінено на користь Бельгії, Північний Шлезвіг приєднано до Данії. Також значно змінився східний кордон Німеччини. Унаслідок передачі Польщі районів навколо Познані й Торуня виник «коридор», який відкрив їй доступ до Балтійського моря. Данциг (Гданськ) став вільним містом під контролем Ліги Націй. Долі південної частини Східної Пруссії та Верхньої Сілезії мали бути вирішені на референдумах. У Пруссії за приєднання до Німеччини висловилися майже 90 % опитаних. Натомість у Сілезії почалися заворушення, після яких край поділено між Німеччиною та Польщею. Поділ регіонів створював напругу на прикордоннях. До Версальського договору включено пункти про сплату Німеччиною репарацій, тобто відшкодувань за завдані війною збитки. Одразу Німеччина мала виплатити 20 млрд марок, а решту суми повинна була визначити спеціальна комісія. Переможці зобов'язали Німеччину роззброїтися: скоротити армію в чотири рази (до 96 тис. солдатів і 4 тис. офіцерів), а флот звести до сторожових човнів. Передбачено обмеження важкого озброєння, ліквідацію генштабу і військових училищ, демілітаризацію Рейнської області. Протести, що розгорнулися в Німеччині, змусили союзників відступити в деяких питаннях, зокрема, вони не добилися видачі Вільгельма II. Німецька пропаганда використала умови Версальського договору для розпалювання в суспільстві реваншистських настроїв»
- 6 «Від листопада 1921 р. по лютий 1922 р. з ініціативи президента США відбувалася Вашингтонська конференція за участі представників Франції, Британії, Італії, Нідерландів, Бельгії, Португалії, Японії. Основним питанням було роззброєння, зокрема військово-морських сил, проблеми Далекого Сходу й Тихоокеанського регіону. Сторони домовилися про ненапад у Тихому океані, рівні можливості в торгівлі й підприємництві в Китаї»
- 7 «Вашингтонська конференція завершила повоєнне врегулювання. Гаслом нового президента Сполучених Штатів Гардінга, який змінює на цій посаді Вудро Вільсона, стало: «Америка потребує не героїзму, а оздоровлення, не лікування, а нормальності, не занурення в інтернаціоналізм, а підтримки тріумфуючого народу» [1]. Натомість, на противагу білоруським чи російським фахівцям з підготовки шкільних дидактичних матеріалів з історії, українські спеціалісти приділяють значну увагу міжнародній інституції, яка, значною мірою, була результатом зусиль американського президента Вудро Вільсона і його адміністрації, а саме Лізі Націй. Для прикладу, в одному з українських підручників 2010-х рр. цій темі присвячена частина розділу про міжнародні відносини після Першої світової війни, де йдеться про намагання створити нову систему безпеки на європейському континенті. Зокрема, українські 31 автори пишуть наступне: «
- 8 «робітники всього світу розглядають Рапалло як першу істинно мирну справу після великої катастрофи»

- 9 «На Локарнській конференції обговорювалися питання європейської безпеки, основоположні принципи якої було закладено Версальською системою міжнародних відносин, створеною переможцями після закінчення Першої світової війни. Версальська система розглядалася як багатополярна у реальній практиці та ліберально-демократична за проголошеними принципами модель міжнародних відносин. За задумами її творців, вона має відбивати загальнолюдські цінності, покладені основою західної цивілізації: демократія, право, безпека. У ході роботи Локарнської конференції було остаточно узгоджено та парафоровано п'ять документів, відомих як Локарнські угоди: Договір про 42 взаємну гарантію між Німеччиною, Бельгією, Францією, Великобританією та Італією (Рейнський гарантійний пакт), Арбітражну угоду між Німеччиною та Францією, Арбітражну угоду між Німеччиною та Францією Бельгією, Арбітражний договір між Німеччиною та Польщею, Арбітражна угода між Німеччиною та Чехословаччиною. Крім того, поза порядком денним конференції Франція парафувала гарантійні договори з Польщею та Чехословаччиною. 1 грудня 1925 р. Локарнські угоди було підписано в Лондоні. Вони набули чинності у вересні 1926 р. після прийому Німеччини до Ліги Націй. За Рейнським гарантійним пактом Німеччина та Франція відмовилися від взаємних територіальних претензій і взяли на себе зобов'язання зберігати недоторканність існуючих між ними кордонів як остаточної і не підлягаючих перегляду. Вони також погодилися не нападати один на одного, дотримуватись демілітаризації Рейнської зони та вирішувати всі спірні питання звичайними дипломатичними засобами або шляхом арбітражу. Роль основних гарантів непорушності франко-німецького кордону взяли він Великобританія та Італія»
- 10 «На Локарнській міжнародній конференції 1925 р. країни Заходу спробували врегулювати військово-політичні відносини з Німеччиною. Головним документом, прийнятим на конференції, став Рейнський гарантійний пакт. Його підписали представники Великобританії, Франції, Італії, Німеччини та Бельгії. Відповідно до пакту Німеччина, Франція та Бельгія визнавали свої кордони вічними і непорушними і брали на себе зобов'язання ніколи не нападати один на одного, а все з часу вирішувати мирним шляхом. Рейнська зона оголошувалась демілітаризованою, а 1926 р. Німеччина була прийнята до Ліги Націй»
- 11 «Локарнська конференція - це міжнародна конференція за участю Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, 44 Польщі та Чехословаччини, офіційно скликана з метою остаточного «умиротворення Європи» після Першої світової війни. Конференція проходила з 5 по 16 жовтня 1925 року у швейцарському курортному місті Локарно під головуванням британського міністра закордонних справ Остіна Чемберлена, завершившись ухваленням так званого Рейнського гарантійного пакту про західні кордони Німеччини. Західні держави-переможниці прагнули пов'язати Німеччину зобов'язаннями щодо недоторканності франко-німецького і бельгійсько-німецького кордону, а також не допустити зміцнення відносин Німеччини з Радянською Росією, встановлених на основі Рапалльського договору 1922 року»
- 12 «Крім того, в Локарно були парафоровані окремі німецько-польська та німецько-чехословацька угоди про готовність сторін вирішувати двосторонні суперечки, що виникають, за допомогою міжнародного арбітражу. Однак спроба Франції досягти англо-італійських гарантій і для цих угод зазнала невдачі, що змусило Францію укласти з Польщею та Чехословаччиною договори про допомогу у разі порушення їхніх кордонів. На відміну від Версальського договору, Рейнський пакт та інші угоди Локарно було укладено з Німеччиною як із політично рівноправним міжнародним гравцем. Британія зуміла забезпечити прийняття Німеччини як протизвагу Франції до Ліги Націй. Було узгоджено розпличасте тлумачення статті 16 статуту Ліги, що дозволяло Німеччині брати участь у спільних заходах Ліги Націй. Укладання Рейнського пакту розцінювалося як поворот Німеччини у бік Заходу. Взаємини Німеччини із Радянським Союзом погіршилися, підсумки Локарнської конференції створили пряму загрозу політичній ізоляції СРСР. Проте, вже 12 жовтня 1925 року було укладено радянсько-німецький економічний договір, а 24 квітня 1926 року — договір про дружбу та нейтралітет»
- 13 «У першій половині 1920-х років війська країн Антанти неодноразово вторгалися до Рейнської зони під претекстом несплати репарацій або запобігання агресивним діям Німеччини. У відповідь німецьке населення області влаштовувало акції протесту. Найгострішим був Рурський конфлікт. Його врегульовано Локарнськими договорами 1925 р., які гарантували непорушність кордонів європейських держав, що склалися після світової війни, зокрема франко-німецького кордону. Основним документом Локарнських договорів був Рейнський гарантійний пакт, укладений між Німеччиною, Бельгією, Великою Британією, Італією і Францією. Учасники договору зобов'язувалися вирішувати всі спори в суді, не розпочинати воєнних дій одна проти одної, а в разі нападу на одну з країн-учасниць надавати негайну допомогу жертві агресії. Порушення положення про Рейнську демілітаризовану зону розглядали також як агресію»
- 14 «На 1925 р. загострилися німецько-французькі суперечності. Для вирішення цих та інших 46 питань скликали Локарнську конференцію (5-16 жовтня 1925 р.), у якій взяли участь представники Великої Британії, Франції, Німеччини, Італії, Бельгії, Польщі та Чехословаччини. Локарнська конференція прийняла Рейнський гарантійний пакт, який забезпечував недоторканість кордонів між Францією, Бельгією, Німеччиною. Франція і Бельгія зобов'язувалися не вдаватися до війни з Німеччиною. Велика Британія та Італія виступали головними гарантами цих угод. Проте гарантії не поширювалися на кордони Німеччини з Чехословаччиною і Польщею. На конференції також схвалили «план Дауеса», спрямований на відродження німецького промислового потенціалу. Німеччину вперше після війни визнали рівноправним партнером на міжнародній арені. У 1926 р. її прийняли до Ліги Націй як постійного члена Ради цієї організації»

- 15 «У п'ятницю, 25 жовтня 1929 р., стався стрімкий обвал акцій на нью-йоркській фондовій біржі. Почалося масове банкрутство банків, та був і підприємств. Незабаром фінансова криза переросла у світову економічну кризу, яка мала катастрофічні наслідки для економік багатьох країн. Він набув глобального характеру не лише за кількістю країн, а й за кількістю порушених ним галузей. Найбільше постраждали промисловість, фінансова система та сільське господарство. Масового характеру набули безробіття, зuboжіння та голод. На початку 1932 р. у країнах повністю безробітних налічувалося понад 26 млн. людина. Загальною причиною кризи стало надвиробництво товарів та циклічний розвиток капіталізму. Основними причинами кризи стали порушення традиційних господарських зв'язків у роки Першої світової війни та після неї, економічний бум 1920-х рр., у результаті якого з'явилося багато фінансових пірамід, спекулятивних фірм та організацій. Біржові спекуляції, надання незабезпечених реальними товарами кредитів набули широкого розмаху. Концентрація виробництва та капіталу, панування монополій в економіці 48 західних країн також стали важливими факторами виникнення та поглиблення кризи. Штучна підтримка монополіями високого рівня цін спричиняло зниження платоспроможності населення»
- 16 «Найбільшою мірою криза вразила економіку США та Німеччини. У 1932 р., коли криза досягла найбільшої глибини, падіння промислового виробництва, у Німеччині становило 54 % від рівня 1928 р., а США — 46 %. Цілком безробітними наприкінці 1932 р. у Німеччині було 6 млн. осіб, а в США — близько 17 млн. Реальна заробітна плата американських робітників знизилася на 35 %, у Німеччині — на 50 %. В умовах кризи Німеччина з 1932 р. перестала виплачувати репарації. У США розорилися 900 тис. фермерських господарств та 5,5 тис. банків. Масовий голод, злидні і самотності зневірених людей стали типовими проявами кризи в ті роки. Республіканська адміністрація Г. Гувера в США зробила спробу зупинити кризу шляхом розподілу субсидій та позик. Для цього було створено Реконструктивну фінансову корпорацію. Вона вкладала в економіку 2 млрд. доларів, проте це не спричинило пожевлення економічного життя. Також безрезультатно закінчилася спроба створити Федеральне фермерське управління провести масове скуповування сільськогосподарських товарів, щоб не допустити сільного падіння цін. Державні позики та субсидії монополіям не виправдали себе, безпосереднє державне регулювання економіки адміністрація Гувера не пішла. В Англії криза почалася пізніше, ніж в інших країнах, і не мала таких катастрофічних наслідків, як у Німеччині. Рівень виробництва в Англії впав на 23%, безробіття охопило близько 3 млн. осіб. За допомогою колоній (насамперед Індії) та Британської Співдружності націй Англія змогла пом'якшити наслідки економічної кризи. У Франції криза тривала до 1936 р. і мала два кульмінаційних пункти: 1932 і 1935 рр., коли обсяг промислового виробництва скоротився на 44 %. В Італії промислове виробництво скоротилося на 30%, кількість безробітних перевищила 1 млн. осіб.»
- 17 «Епоха економічного процвітання, яку переживали розвинені країни світу в 1920-х 50 роках, завершилася несподівано. 24 жовтня 1929 р. почалося, а в наступні дні набуло катастрофічних масштабів падіння цін акцій у США. Ці дні відомі як «крах на Уолл-стріт» – від назви вулиці в Нью-Йорку, яку вважають фінансовим центром США. Краху передували спекулятивний бум, під час якого мільйони американців інвестували в цінні папери. Банки кредитували купівлю акцій, розраховуючи отримувати прибутки за рахунок швидкого зростання цін. Унаслідок цього фондовий ринок зріс майже утричі. Одного дня фінансова система США не витримала такого зростання. Ціни на акції почали стрімко падати. Дестабілізація фінансового ринку відразу вплинула на виробництво. Десятки тисяч фірм і підприємств зупинилися, мільйони людей втратили роботу. У паніці вкладники забирали гроші з банків, що призвело до банкрутства тисяч банків. У 1932 р. загальний обсяг виробництва становив половину від докризового рівня. У країні налічувалося 17 млн. безробітних. Криза торкнулася всіх верств населення. Суттєво потерпали фермери, які не знаходили збуту й мусили знижувати продукцію. Республіканський уряд на чолі з Гербертом Гувером намагався боротися з кризою традиційними методами: стимулювати приватне підприємництво, вільний ринок і конкуренцію. Однак ці заходи тільки погіршували ситуацію. Невдоволене населення почало влаштовувати марші на Вашингтон. Один з найбільших відбувся в 1932 р. Він увійшов в історію як марш ветеранів. Влада застосувала для його розгону армію»
- 18 «Крах на ринках США став початком світової економічної кризи 1929–1933 рр. У Великій Британії криза стала помітною з 1930 р. Низькі темпи зростання британської економіки в попередні роки зумовили й відносно невелике падіння: у 1932 р. загальний обсяг виробництва становив 82,5 % від довоєнного. Безробіття охопило чверть населення. У деяких регіонах економічне життя завмерло. Особливо 55 постраждала металургія. Виник дефіцит державного бюджету. У Франції криза проявилася в 1932 р. Причиною цього були німецькі репараційні виплати й розвиток оборонної промисловості. Коли цей потенціал вичерпався, економіка потребувала структурних змін і технічного переобладнання. Особливо постраждала від кризи Німеччина, яка була залежна від американських кредитів. Тут збанкрутували близько 70 тис. підприємств, обвалилася банківська система, почалася гіперінфляція. «Велика депресія» мала також соціальні й політичні наслідки: полегшила прихід до влади лівим і екстремістським силам»

- 19 «Крах американського ринку акцій розпочався 24 жовтня 1929 р. У цей день майже 12 млн. акцій змінили своїх власників. Через п'ять днів криза стала загальнонаціональною, а згодом поширилася на весь світ. Вкладники назвали 29 жовтня — день, коли в паніці за безцінь було продано 16 млн. акцій — «чорним вівторком». Фондові біржі Нью-Йорка й усієї Америки посипались як картковий будинок. Так у жовтні 1929 р. драматично закінчилася «нова ера». В Америці розпочалася криза перевиробництва, яка невдовзі перетворилася на світову економічну кризу. Навесні 1931 р. в США знову почалася банківська паніка. Валовий національний продукт (ВНП) упав на 8,5 %. Упродовж 1932 р. втратив роботу майже кожен четвертий працездатний американець; ціни на сільськогосподарську продукцію знизилися більше ніж наполовину; значно скоротилася світова торгівля США. 1932–1933 рр. — найгірші роки «Великої депресії». Майже 5 тис. банків розорилися, а мільйони вкладників утратили всі свої заощадження. У тих, кому пощастило зберегти роботу, значно зменшилася зарплата, долар знецінився на третину, кожна п'ята ферма розорилася. За проїзд у транспорті майже ніхто не платив, шкільні вчителі працювали, не отримуючи платні. У містах спалахували «голодні бунти». Із зростанням безробіття посилювалась агресія до «чужинців» — іммігрантів, які нібито забирають роботу у «справжніх» американців. У 1932 р. відбувся марш ветеранів Першої світової війни до Вашингтона»
- 20 «З приходом нацистів до влади Німеччина взяла курс на повний перегляд і ліквідацію Версальської системи та розширення власного «життєвого простору» за рахунок інших країн. У жовтні 1933 р. фашистська Німеччина вийшла з Ліги Націй. Вона стала збільшувати армію і готуватися до проведення агресивних акцій у Європі. У 1935 р. Німеччина в результаті плебісциту повернула собі Саарську область. Тоді ж у Німеччині було введено загальний військовий обов'язок та проведено реформування армії — вермахту. Військово-морська угода Німеччини з Англією у червні 1935 р. давала можливість фашистам збільшити міць флоту. 7 березня 1936 р. вермахт зайняв Рейнську демілітаризовану зону. Тому в 1935–1936 роках Німеччині вдалося по суті домогтися фактичного скасування умов Версальського мирного договору і створити в Європі перше вогнище 59 військової небезпеки та нової світової війни. Фашистська Італія також прагнула реалізувати свої загарбницькі плани і восени 1935 р. розв'язала агресію проти Абіссинії (Ефіопії). На Далекому Сході розпочала реалізацію своїх агресивних планів Японія. У 1931–1932 рр. вона окупувала Маньчжурію і створила там маріонеткову державу Маньчжоу-Го. У 1933 р. Японія вийшла із Ліги Націй. Після цього вона розширила агресивні акції у Китаї та у липні 1937 р. розпочала великомасштабну війну, захопивши Центральний Китай та інші регіони країни. Таким чином, і в Азійсько-Тихоокеанському регіоні виник осередок світової війни»
- 21 «У 1930-х роках сформувався військово-політичний союз трьох основних агресивних держав — Німеччини, Італії та Японії. У жовтні 1936 р. відбулося підписання угоди про співробітництво між Німеччиною та Італією. Вони домовилися про розмежування сфер впливу на Балканах та в Дунайському басейні, а також узгодили свої дії у війні проти Іспанської республіки, де розгорталася громадянська війна між націоналістами та республіканцями. Німеччина визнала захоплення Ефіопії Італією. 25 листопада 1936 р. Німеччина та Японія уклали Антикомінтернівський пакт. Вони зобов'язалися вести спільну боротьбу проти Комінтерну, а в секретному додатку до пакту домовилися про те, що у разі війни однією із сторін з СРСР інша створюватиме сприятливі умови для ведення війни. У листопаді 1937 р. до пакту приєдналася Італія. Політична спілка трьох агресивних держав отримав назву «
- 22 «Гітлерівський режим взяв курс на ліквідацію військових статей Версальського договору, тим самим розпочавши підготовку до захоплення в Європі. Рейхстаг затвердив військовий бюджет, який передбачав великі асигнування утримання військово-повітряного флоту, забороненого Версальським договором. У 1935 р. в результаті плебісциту — всенародного опитування — Німеччині була повернута Саарська область, і німецька військова промисловість отримала доступ до 61 важливого стратегічного сировини — вугілля та залізняку. У тому ж році в Німеччині було відновлено загальну військову службу, відтворено Генеральний штаб, у країні розгорнулося будівництво підводного флоту. Зростала загроза нової війни. Ліга Націй, з якої зі скандалом вийшли Японія та Німеччина, виявилася не в змозі зупинити агресію. Німецькі нацисти і японські мілітаристи не приховували антикомуністичних поглядів та прагнення до захоплення радянських територій. Тому криза Версальсько-Вашингтонської системи, яку пропаганда більшовиків багато років називала «імперіалістичною» і «розбійницькою», викликала серйозне занепокоєння у радянського уряду. СРСР перетворився на прихильника зміцнення європейської та світової безпеки. Ще на початку 1930-х років. Радянський Союз уклав договори про ненапад з Фінляндією, Латвією, Естонією та Францією. У 1933 р. були встановлені дипломатичні відносини між СРСР та США. У 1934 р. Радянський Союз вступив до Ліги Націй, підтвердивши тим самим свій статус великої держави»
- 23 «Перші ознаки наближення нової великої війни з'явилися на зламі 1920–1930-х років на тлі економічної кризи. Прецедент безкарності агресії виник на Далекому Сході. Усе почалося в 1927 р., коли прем'єр-міністр Японії Гіті Танака в меморандумі імператору виклав програму територіальних завоювань і знищення могутності США в Тихому океані. У 1931 р. японські війська окупували Маньчжурію — важливу в стратегічному й економічному плані північно-східну частину Китаю. На захопленій території створено маріонеткову державу Маньчжоу-Го. Виправдовуючи агресію, Японія заявляла про загрозу проникнення СРСР у цей регіон і як приклад наводила китайсько-радянський конфлікт 1929 р. і підтримку Радянським Союзом китайських комуністів. Втручання Ліги Націй не привело до засудження агресора. Ба більше, у відповідь Японія в 1933 р. демонстративно вийшла з Ліги Націй. Компромісний мир між Японією і Китаєм, укладений за посередництва США і Великої Британії, тільки на короткий час стримав японську агресію. Новий наступ Японії на Китай розпочався в 1937 р. Він відбувався одночасно з інтенсивною ідеологічною обробкою японців: вихованням на моральноетичному кодексі самураїв — бусідо, нетерпимістю до антивоєнної опозиції (що названо «рухом за мобілізацію національного духу»), гаслом установлення «нового порядку» в Східній Азії»

- 24 «Як організація із забезпечення миру, Ліга Націй не змогла створити ефективної системи міжнародної безпеки, що стало причиною поступового занепаду її авторитету. Виразно це проявилось в 1930-х роках. До складу Ліги Націй у 1937 р. входило 58 держав. Однак до того часу провідні держави-агресори вже залишили організацію (за всю історію Ліги з різних причин її залишило 16 держав): зокрема в 1933 р. – Японія й Німеччина, у 1937 р. – Італія. Так Японія «протестувала» проти невизнання маріонеткової держави Маньчжоу-Го; нацистська Німеччина залишила конференцію з роззброєння, не бажаючи, як пояснив Гітлер, бути «народом другорядної зони», а фашистська Італія прагнула мати вільні руки для нових територіальних захоплень після окупації Абіссинії. Намагання Ліги Націй у кожній конфліктній ситуації протиставляти воєнній силі тільки моральну позицію, уникати називати агресора агресором і утримуватися від накладення санкцій – усе це ще більше підточувало довіру до організації держав і народів, які сподівалися на захист, а у великих держав викликало зневагу і нехтування. Так само організація не змогла захистити гарантовані міжнародними договорами права національних меншин (зокрема, щодо українців такі договори підписали Польща, Румунія та Чехословаччина). Щораз більше Ліга Націй демонструвала тільки власне безсилля. Та й статут Ліги не забороняв війну як метод розв'язання спірних питань»
- 25 «західні держави, особливо Великобританія, у 30-х роках XX століття реалізовувала політику «умиротворення» агресора, тобто постійно йшли на поступки Німеччині. Прем'єр-міністр Великобританії Н. Чемберлен у 1938 р. неодноразово відвідував Німеччину та зустрічався з А. Гітлером. Він у принципі погодився з основними вимогами Гітлера щодо Чехословаччини. Франція також поступилася тиском Німеччини та погодилася на скликання міжнародної конференції з Чехословаччини. Вона відбулася 29-30 вересня 1938 р. у Мюнхені. А. Гітлер, Б. Муссоліні, Н. Чемберлен та Е. Даладье вирішили долю Чехословаччини. СРСР у цей час 67 готовий був надати військову допомогу Чехословаччині, але прохання про це від неї не надійшло. За Мюнхенською угодою Судетська область відторгалася від Чехословаччини. На початку жовтня німецькі війська зайняли Судети. Польща отримала Тешинську область Чехословаччини. Втрата Судетської області мала катастрофічні наслідки для Чехословаччини, оскільки вона була основним економічним районом країни з багатими на природні запаси, розвинутою оборонною промисловістю та сильною системою військових укріплень»
- 26 «Друзі мої, я привіз вам світ»
- 27 «Ми зазнали повного і нищівну поразку»
- 28 «Не зустрічаючи реальної протидії, у березні 1938 р. Гітлер здійснив аншлюс (приєднання до Німеччини) Австрії. Західні держави розглядали поглинання Австрії не як акт нацистської агресії та ревізію Версальського договору, бо як крок на шляху «умиротворення» Німеччини. Наступною жертвою стала Чехословаччина. Скориставшись не вирішеністю національних проблем у цій країні, німецький фюрер зажадав передачі Німеччині Судетської області, в основному населеної німцями. У вересні 1938 р. у Мюнхені відбулася міжнародна конференція глав урядів Німеччини, Італії, Англії та Франції, на якій західні країни фактично зрадили свого союзника – Чехословаччину, погодившись на відторгнення від неї промислово розвинутого Судетського регіону. Втративши прикордонні укріплення та склади озброєнь, чехословацька армія втратила можливість чинити серйозний опір агресору. У березні 1939 р. німецькі війська окупували Чехію, а в Словаччині було створено маріонеткову державу. Аншлюс Австрії та захоплення Чехословаччини сповістили урядам і народам Європи про наближення війни та необхідність дієвих заходів для блокування німецької агресії»
- 29 «Головною метою нацистського режиму в міжнародних справах була скасування обмежень на 69 озброєння Німеччини, які передбачалися умовами Версальського мирного договору 1919 р. Великобританія та Франція були готові піти на поступки в обмін на взаємні гарантії безпеки. Вони вважали, що з гітлерівським режимом можна мирно співіснувати. Надалі французький та англійський уряди ще досить тривалий час дотримувалися політики «умиротворення» агресора. Політика «умиротворення» агресора – політика, що здійснювалася британським та французьким урядами напередодні Другої світової війни у 1933–1939 роках. Вона передбачала поступки нацистській Німеччині з метою домовитися з нею за рахунок країн Центральної та Південно-Східної Європи, відвести гітлерівську агресію від Великої Британії та Франції та направити її на Схід, проти Радянського Союзу»
- 30 «Я привіз мир для цілого покоління»

- 31 «Політикою «умиротворення» називають військову політику держави, яка полягає в поступках агресору задля компромісів, щоб утримати його від порушення миру або застосування крайніх заходів. Термін «умиротворення» найчастіше вживають для пояснення зовнішньої політики британського уряду щодо нацистської Німеччини наприкінці 1930-х років. Така політика призвела до розпаду Версальської системи, Ліги Націй та системи колективної безпеки. Вона докорінно змінила розподіл сил у Європі: значно послабила позиції 71 Великої Британії й Франції, але посилити гітлерівську Німеччину. Щодо їх головних причин, то вони є наступними: 1) Зосередження громадськості Великої Британії та Франції на внутрішніх проблемах, породжених економічною кризою 1929-1933 рр.; 2) недооцінка очільниками західних держав агресивних намірів А. Гітлера; 3) самоусунення (курс на самоізоляцію) Сполучених Штатів Америки від європейських справ; 4) пацифістські настрої більшості британського і французького суспільств через страх пережитої Першої світової війни; 4) курс британської та французької дипломатії на ослаблення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Найактивнішим прихильником політики «умиротворення» був Н. Чемберлен, прем'єр-міністр Великої Британії. На його думку, Перша світова війна виникла тому, що великі держави на деякий час втратили контроль над розвитком подій і в результаті місцевий конфлікт переріс у світову війну. Щоб відвернути таку небезпеку в майбутньому, міркував він, потрібно зберегти контакти з усіма учасниками міжнародного конфлікту і вирішувати наявні проблеми на основі взаємних поступок»
- 32 «Тим часом між Великою Британією, Францією та Німеччиною велися переговори, спрямовані на те, щоб підштовхнути нацистську Німеччину до збройного конфлікту з СРСР. У такій складній ситуації СРСР змушений був на переговори з гітлерівською Німеччиною. Необхідно відзначити, що ініціатива укладання німецько-радянського пакту належала німецькій стороні. Так, 20 серпня 1939 р. А. Гітлер надіслав телеграму І. В. Сталіну, в якій пропонував 74 укласти договір про ненапад: «
- 33 «23 серпня 1939 р. міністр закордонних справ І. Ріббентроп прилетів до Москви. Після переговорів увечері 23 серпня 1939 р. був підписаний німецько-радянський договір про ненапад (Пакт Ріббентропа - Молотова) терміном на 10 років. Одночасно було підписано секретний додатковий протокол. Очевидно, у серпні 1939 р. становище у Європі досягло найвищої напруги. Гітлерівська Німеччина не приховувала свого наміру розпочати військові дії проти Польщі. Після підписання договору про ненапад СРСР не міг суттєво вплинути на агресивні дії Берліна»
- 34 «У серпні події почали розвиватися з неймовірною швидкістю. До Москви була направлена англо-французька військова делегація, яка, однак, не мала належних повноважень для укладання конкретного за взаємними зобов'язаннями договору. Переговори, які тривали з 11 по 21 серпня, зайшли в глухий кут. Німецьке та радянське політичне керівництво почали шукати шляхи до зближення. З метою розв'язати собі руки для агресії проти Польщі Гітлер вирішив нейтралізувати СРСР. І. В. Сталін, зневірившись у можливості укладання договору з Великою Британією та Францією, але переконаний у близькості імперіалістичної війни, зважився на змову з Гітлером. У результаті 23 серпня 1939 р. гітлерівським міністром закордонних справ Й. Ріббентропом і радянським наркомом закордонних справ В. М. Молотовим було укладено договір про ненапад. З формального погляду в цьому документі не було нічого поганого. Однак усі розуміли, що договір давав «зелене світло» гітлерівській агресії проти Польщі. Більше того, між Німеччиною та СРСР було досягнуто угоди про поділ сфер впливу в Європі - так званий секретний протокол, згідно з яким СРСР претендував на частину Польської держави, що включала Західну Україну та Західну Білорусь, тобто на землі, що відійшли до Польщі за Ризьким договором 1921 р. Німеччина визнавала особливі інтереси СРСР у Прибалтиці, Фінляндії та Бессарабії, що увійшла до складу Румунії в 1918 році»
- 35 «Англо-франко-радянські переговори, що проходили в Москві в липні-серпні 1939 р. (спочатку загальнополітичні, потім військових місій) виявили жорсткі, безкомпромісні позиції сторін, що майже не приховували гострої недовіри один до одного. І це було випадковим. Й. Сталін мав відомості про одночасні таємні переговори Лондона та Парижа з Берліном, у тому числі про намір Англії зробити черговий крок щодо умиротворення Німеччини: відмовитися від зобов'язань щодо захисту Польщі та провести за неї рахунок новий варіант Мюнхена вже безпосередньо біля кордонів СРСР. У свою чергу, в західноєвропейських столицях знали про негласні контакти німецьких і радянських дипломатів найвищого рангу (включаючи В. Молотова, який очолював у травні 1939 р. відомство закордонних справ). У ході цих контактів, особливо інтенсивних з липня 1939 р., представники двох країн досить швидко знайшли спільну мову. У середині серпня 1939 р. Й. Сталін зробив свій вибір. 23 серпня, наступного дня після припинення мляво тривалих військових переговорів з Англією та Францією, В. Молотов і міністр закордонних справ Німеччини І. Ріббентроп підписали в Москві пакт про ненапад і секретний додатковий протокол до нього про поділ сфер впливу у Східній Європі. Згідно останньому, Берлін визнавав сферою впливу Радянського Союзу Латвію, 77 Естонію, Фінляндію, східну частину Польщі та Бессарабію. У вересні 1939 р. цей список було доповнено Литвою»
- 36 «На той час Франція та Великобританія намагалися йти на поступки Гітлеру, щоб уникнути війни. Німецький канцлер продовжував реалізацію своїх планів щодо розширення кордонів нацистської Німеччини, анексувавши Австрію і відірвавши великий шматок Чехословаччини. Переговори з Британією та Францією велися мляво, вони нічого не дають і в травні 1939 Сталін призначає замість Максима Литвинова міністром закордонних справ СРСР В'ячеслава Молотова. І вже 23 серпня 1939 року в Москві, в присутності Сталіна, міністри закордонних справ СРСР - В'ячеслав Молотов - та Німеччини - Іоахім фон Ріббентроп - підписують, як він офіційно називався, «Договір про ненапад між Німеччиною та Радянським Союзом». Договір мав діяти 10 років (з продовженням на п'ять років) та передбачав політичні консультації, нейтралітет одна до одної у разі війни з третіми країнами, не членство у спілках, спрямованих проти одного з учасників договору та інші аспекти. Але було підписано також і таємний додаток до договору. Цей секретний протокол, підписаний тоді ж, передбачав сфери впливу та поділ Східної Європи між нацистською Німеччиною та комуністичним СРСР»

37 «Зближення Німеччини і СРСР, яке завершилося угодою про розподіл сфер впливу і фактично стало прелюдією до початку Другої світової війни, розпочалося з ініційованих Німеччиною переговорів про активізацію економічних зв'язків. Обидві сторони водночас розуміли, що ці переговори мають політичну вагу. Першим про потребу політичного діалогу, який мав стати запорукою успіху економічних переговорів, заявив В. Молотов у травні 1939 р. Улітку дипломатичні відомства працювали, формуючи основу для початку прямих політичних переговорів. Насамперед сторони погодилися, що польське питання не може бути перешкодою для порозуміння, трохи згодом уже йшлося про територію від Чорного до Балтійського морів. До початку серпня 1939 р. Німеччина і Радянський Союз були готові розділити сфери впливу. У Берліні визначено й дату нападу на Польщу – 26 серпня. Німецька делегація на чолі з Ріббентропом прибула до Москви 23 серпня, і після коротких переговорів уночі договір про ненапад було підписано. До нього прикладався секретний протокол, у якому йшлося про розмежування сфер обопільних інтересів. Цей додатковий протокол увійшов в історію як пакт Молотова– Ріббентропа. У статті 1 пакту йшлося про країни Балтії. До радянської сфери інтересів відходили Фінляндія, Естонія і Латвія. Литва входила до сфери інтересів Німеччини. Стаття 2 визначала розділ Польщі: «У разі територіально-політичного перевлаштування областей, які входять до складу польської держави, кордон сфер інтересів Німеччини і СРСР буде приблизно проходити по лінії Нарва, Вісла і Сян». Це означало, що більша частина 79 Польщі в її тогочасних кордонах опинялася у сфері інтересів СРСР. Стаття 3 визначала інтереси СРСР щодо Бессарабії, яка входила до складу Румунії»

38 «23 серпня 1939 р. В. Молотов і Й. Ріббентроп підписали договір про ненапад між СРСР і Німеччиною терміном на 10 років. Крім цього, було підписано і таємний протокол, який містив положення, що стосувалися українських земель і означали, що відмова рейху від претензій щодо України набула форми розмежування «сфер інтересів». Фактично А. Гітлер і Й. Сталін, давши згоду на підписання «пакту Молотова — Ріббентропа» (відомий в історії під назвою пакт про ненапад), за яким розподілялася Польща, ініціювали Другу світову війну. Радянсько- німецький договір був орієнтований не на зміцнення гарантій миру в Європі, а на задоволення геополітичних інтересів двох тоталітарних держав. Для Пакт України його наслідки також були неоднозначними. З одного боку він сприяв єднанню п земель у складі радянської держави, з другого — мав на меті реалізацію інтересів сталінського тоталітарного режиму, який прагнув поширити свою владу на нові території»

39 «23 серпня 1939 р. у Москві народний комісар закордонних справ СРСР В'ячеслав Молотов та міністр закордонних справ Німеччини Йоахім фон Ріббентроп підписали Договір про ненапад із секретним додатковим протоколом – пактом Ріббентропа – Молотова. Його безпосереднім наслідком став напад Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. Так розпочалася Друга світова війна – наймасштабніша війна в історії людства. Від березня 1939 р. у Москві тяглися безрезультатні переговори з представниками Великої Британії та Франції про створення системи колективної безпеки проти країни-агресора. 80 Саме з цього часу Сталін почав шукати можливість порозумітися з Німеччиною. 23 серпня в Москву прибув міністр закордонних справ Третього рейху Й. фон Ріббентроп. Метою цього візиту було підписання згідно з попередньою домовленістю Договору про ненапад між СРСР і Німеччиною. Боячись негативної реакції всередині СРСР, Сталін вів переговори з Гітлером у суворій таємниці, не поінформувавши навіть усіх членів політбюро ЦК ВКП(б). Того самого дня, пізно ввечері, у Кремлі було підписано, а наступного дня опубліковано Договір про ненапад терміном на 10 років. Таємний додатковий протокол про розмежування «сфери обопільних інтересів» у Східній і Південно-Східній Європі, звісно ж, оприлюднено не було. До радянської сфери впливу згідно з ним належали Латвія, Естонія, Фінляндія та Бессарабія; Литву визнано сферою впливу Німеччини; територію Польщі учасники угоди поділили між собою по лінії річок Нарва, Вісла, Сян. Німеччина зобов'язалася вступити на територію Польщі першою»

Вилучення

<https://history.vn.ua/pidruchniki/history-ukraine-and-world-10-class-2018-mydrii/26.php>

http://ni.biz.ua/17/17_11/17_11550_mirovoy-ekonomicheskiiy-krizis-i-strani-zapadnoy-evropi-i-ssha-v--gg.html

<https://1071g.ru/uk/borba-sssr-za-sozdanie-sistemy-kollektivnoi-bezopasnosti-v-evrope-popytka>

<http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/1303>

2 джерела

<https://zn.ua/ukr/HISTORY/chi-buv-antikominternivskim-antikominternivskiy-pakt-.html>

<https://1071g.ru/uk/popytki-sovetskogo-rukovodstva-sozdat-sistemu-kollektivnoi-bezopasnosti>

3 джерела

https://ritsumei.repo.nii.ac.jp/index.php?action=pages_view_main&active_action=repository_action_common_download&

19 джерел

http://ni.biz.ua/4/4_7/4_78703_revoljutsionniy-protsess-v-evrope.html

<http://www.centrmag.ru/book2814478.html>

2 джерела

<http://bukvar.su/gosudarstvo-i-pravo/195233-Poslevoennoe-uregulirovanie-Evropy.html>

<http://o-rossii.ru/images/blog/sbornik-vish.pdf>

20 джерел

<https://coollib.com/b/344727-fedor-leonidovich-sinitsyn-razdelyay-i-vlastvuy-natsistskaya-okkupatsionnaya-politika/read> 11 джерел

11 джерел

<http://www.militera.org/bio/all/g/b65560>

8 джерел

https://kpfu.ru/portal/docs/F1059014105/2016_Uchitel.istorii_red_Myagkov_Sinicyn_sb_st._1_.pdf

12 джерел

Неприйнятний контент

<https://www.noordhoff.nl/files/Ukraine/Vsesvitnya-istoriya-profilnui-10kl.pdf>

5 джерел

<https://infopedia.su/30x1e5a0.html>

42 джерела

<https://naurok.com.ua/rozrobka-vidkritogo-zanyattya-z-temi-nazrivannya-drugo-svitovo-viyni-mizhnarodni-protirichchya-1930-h-rr-2>, 0.06%

http://www.academy-skrf.ru/science/publishing/collection_of_forums/2016/sb24.11.16.pdf

2 джерела

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%83%D0%BC%D

4 джерела

<https://www.naurok.com.ua/test/1-variant-rozdil-1-ukra-na-i-svit-naperedodni-drugo-svitovo-viyini-pochatok-viyini-562156> 2 джерела

2 джерела

Сторінка 93 з 97

[illegible]

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kostiuk_Dmytro/Taiemna_dyplomatiia_u_zovnishnii_politytsi_Nimechchyny_18711945.pdf	0.09%
https://fakty.ua/390375-svoim-peniem-on-podnimalsya-k-zvezdam-70-let-nazad-rodilsya-vydayucshijsya-pevec-nazarij-yaremchuk	0.04%
http://eprints.cdu.edu.ua/1487/1/obrazu2018.pdf	0.08%
http://dspace.mnau.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/2969/Goncharenko_I.IMV_KL.pdf?isAllowed=y&sequence=1	0.04%
http://nashol.com/knigi-po-istorii	3 джерела 0.08%
https://docplayer.ru/45562865-Istoriya-pam-yat-politika.html	0.06%
http://www.bookplatform.org/images/activities/425/ukrainianenglish_translationsstudy_ukr12.doc	13 джерел 0.06%
https://ua-referat.com/?red=85611	8 джерел 0.06%
https://studfile.net/preview/7101278/page:8	0.06%
https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine	10 джерел 0.06%
https://baa.by/upload/science/conferencii/sbornik-belarus-v-sovremennom-mire.pdf	3 джерела 0.06%
https://studfile.net/preview/9293473	5 джерел 0.04%
http://krotov.info/spravki/varia/1/1991_post_rus_new.htm	0.05%
https://documents.mx/education/11-vi-v2014.html	13 джерел 0.05%
http://society.fonix.ks.ua/advertisement/nesting/24/kind/606	0.04%
http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/1247/1/%d0%bc%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%b3%d1%80%d0%b0%d1%84%...	0.04%
http://studlancer.net/ua/trade/detaildone/164	23 джерела 0.04%
http://www.100balov.com/data23/ukr/Vsesvitnya_istoriya/Svit_na_pochatky_HHst..php	6 джерел 0.04%
http://eek.diary.ru/p109405733.htm	6 джерел 0.04%
https://naurok.com.ua/urok-istori-ukra-ni-dlya-10-klasu-uroki-derzhavotvorchih-procesiv-1917-1920-h-rokiv-31443.html	0.04%
https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%B4%D0%B5%...	3 джерела 0.04%
https://www.vesna.org.ua/txt/history/shid_2003.doc	0.04%

http://rep.barsu.by/bitstream/handle/data/5096/Vjal%20d1%96kaja%20Ajchynnaia%20vajna%20u%20pamjac%20d1%96%20p	14 джерел	0.04%
http://psychology-naes-ua.institute/files/pdf/shportun_disertaciya_ch.1_1528097448.pdf		0.04%
https://www.rshu.edu.ua/images/afto/d_006.pdf		0.04%
https://dspace.bdpu.org/bitstream/123456789/96/1/Bakhanov%20K.O.%20Suchasnyy%20shkil%20ca%20b9nyy%20pidruchnyk	2 джерела	0.04%
https://journals.akademicka.pl/politeja/article/download/173/148/468		0.04%
https://ua-referat.com/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE_%D0%BD%D1%96	3 джерела	0.04%
https://mir.zavantag.com/kultura/1859/index.html?page=5	2 джерела	0.04%

Вилучення по Бібліотеці акаунту

31

Студентська робота	ID файлу: 1014566254	Навчальний заклад: Taras Shevchenko National University of Kyiv	0.11%
Студентська робота	ID файлу: 1014566257	Навчальний заклад: Taras Shevchenko National University of Kyiv	0.07%
Андрушко М. Дипломна. Остаточний варіант	ID файлу: 1005739629	Навчальний заклад: Yuriy Fedkov	9 джерел 0.07%
Студентська робота	ID файлу: 9626482	Навчальний заклад: Ukrainian Catholic University	0.07%
Студентська робота	ID файлу: 9924744	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	0.07%
Студентська робота	ID файлу: 1015213889	Навчальний заклад: National University Ostroh Academy	2 джерел 0.06%
Студентська робота	ID файлу: 1004273693	Навчальний заклад: Taras Shevchenko National University of Kyiv	0.06%
Студентська робота	ID файлу: 1011569716	Навчальний заклад: Vasyl Stus Donetsk National University	0.06%
Студентська робота	ID файлу: 1004273690	Навчальний заклад: Taras Shevchenko National University of	3 джерел 0.05%
Студентська робота	ID файлу: 1011499598	Навчальний заклад: Lviv Polytechnic National University	0.05%
Гнатюк	ID файлу: 889533	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	3 джерел 0.04%
ibch_2019_176.pdf	ID файлу: EF-100000009294	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ	2 джерел 0.04%
Студентська робота	ID файлу: 183193	Навчальний заклад: National University Ostroh Academy	0.04%
hist_2013_144.pdf	ID файлу: EF-15824	Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University	0.04%

laws_2019_027.pdf

ID файлу: EF-100000009736

Навчальний заклад: Yuriy Fedkovych Chernivtsi National Univ

[З Джерело](#)

0.04%